

**Міністерство освіти та науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**

**Історичний факультет
Наукове товариство студентів, аспірантів,
докторантів та молодих учених**

КАРАЗІНСЬКІ ЧИТАННЯ (історичні науки)

*Тези доповідей
74-ї Міжнародної наукової конференції
23 квітня 2021 р.*

Харків – 2021

УДК 93/94(063)
К21

*Затверджено до друку рішенням вченої ради історичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол №3 від 19 березня 2021 року)*

Редакційна колегія:

Нижнікова С. В.	– (головний редактор) канд. іст. наук, ст. викладач кафедри історії України
Волосник Ю. П.	– докт. іст. наук, професор кафедри історії Східної Європи
Домановський А. М.	– канд. іст. наук, доцент кафедри історії стародавнього світу і середніх віків
Журавльов Д. В.	– канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Захарченко Є. Ю.	– канд. іст. наук, ст. викладач кафедри історії України
Іващенко В. Ю.	– канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології
Любавський Р. Г.	– канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Миколенко Д. В.	– докт. іст. наук, доцент кафедри нової та новітньої історії
Павлова О. Г.	– канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології
Посохов С. І.	– докт. іст. наук, професор кафедри історіографії, джерелознавства та археології
Посохова Л. Ю.	– докт. іст. наук, професор кафедри історії України
Ручинська О. А.	– канд. іст. наук, доцент кафедри історії стародавнього світу і середніх віків
Скирда В. В.	– канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології
Страшнюк С. Ю.	– канд. іст. наук, доцент кафедри нової та новітньої історії

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна, історичний факультет
Тел.: (057) 707-52-42; факс (057) 702-03-79
E-mail: sntistfak@gmail.com; web: <http://history.karazin.ua/>

Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 74-ї Міжнародної наукової
конференції (м. Харків, 23 квітня 2021 р.). – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021
– 180 с.

ISBN 978-966-285-565-4

Тематика тез репрезентує широкий тематичний спектр проблем, які набули
актуальності в сучасній історичній науці.

ISBN 978-966-285-565-4

©Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2021.

РОЗДІЛ I **АРХЕОЛОГІЯ**

**«Кущі поселень» бондарихінської культури верхньої течії
Сіверського Дінця: до постановки проблеми**

Аргунова Анна

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
argunova.ac@gmail.com*

Сім десятиріччів вивчення бондарихінської культури виокремили ряд дискусійних питань, дослідженню яких більшою чи меншою мірою було приділено увагу покоління вітчизняних археологів. Поселенська проблематика висвітлювалась в рамках опису планіграфічних даних, вивчення особливостей конструкції об'єктів, реконструкцій господарського укладу представників даних племен, характеристики матеріального комплексу і т. ін. Однак питання топографічного розташування та взаєморозміщення поселенських структур, а також аналізу ресурсно-зонного потенціалу досі не було достатнім чином проаналізовано навіть в рамках загальних досліджень даного типу пам'яток. Тим не менш, поглиблене вивчення означеної теми може пролити світло на особливості «життя» селищ бондарихінців, характерні для даної культури екологічні ніші та аспекти ландшафтно-просторового положення точок осілости племен доби фінальної бронзи, їх взаємодії та характеру відносин, часу існування поселенських структур на певній території, тощо.

Для аналізу було обрано територію басейну верхньої течії р. Сіверський Донець, що має вкрай вигідне географічне положення між лісовою зоною, звідки, імовірно, відбулась міграція представників племен бондарихінської культури, та степу, який був природним бар'єром для населення з даним типом господарства. Межі площі дослідження окреслюються р. Сіверський Донець на сході і півдні та р. Харків (до впадіння в р. Уди) на заході та південному заході, що налічує близько 3000 кв. км. та є доволі рівномірною в фізико-географічному плані, являючи собою частину Харківської схилово-височинної області Східноукраїнського лісостепового краю з відповідним переважаним рельєфом, утвореним лесовими рівнинами, середньо розчленованим балками, особливо на правих крутих схилах долин Дінця, Уд та Харкова.

В рамках окресленої території дослідниками різних років відкрито близько 70 поселенських пам'яток, що містять старожитності, характерні для представників племен бондарихінської культури. Однак, проблематика дослідження даного питання полягає у фрагментарності джерел, часто – повторному відкритті пам'яток, що викликає подальшу плутанину з назвами поселень, а також значній кількості матеріалів, що не були опубліковані авторами та залишилися лише у вигляді звітів, доступ до яких подекуди є обмеженим або ускладненим. Окрім того, абсолютна більшість поселень є дослідженими лише на початковому рівні, тобто відкритими в рамках розвідок та відомими лише за підйомним матеріалом, не верифікованим розкопками чи, принаймні, шурфуванням. Значну проблему, окрім того, становить питання атрибуції керамічних матеріалів бондарихінської культури дослідниками різних років, що не спеціалізувались на проблематиці бронзової доби, тому більшість пам'яток вказувались як «поселення епохи бронзи» без диференціації за культурно-

хронологічним критерієм. До того ж, однією із найбільших проблем для сучасного дослідження є питання неточності, а інколи – повної відсутності характеристики топографічного положення та географічної прив'язки пам'ятки до більш-менш чітких реперів, за допомогою чого можна було б з високою точністю картографувати поселення для подальшої обробки інформації.

Однак, навіть враховуючи усю означену проблематику дослідження, на основі усієї зібраної та систематизованої інформації, дані картографування пам'яток дозволяють графічно відтворити загальну картину заселення території Сіверськодонецького лісостепу представниками племен бондарихінської культури. Особливої уваги, окрім окреслення загальних особливостей ландшафтних вимог бондарихінців до обраної території розселення та визначення екологічних ніш, в рамках яких розміщується переважна більшість поселенських структур, а також топографічного розташування пам'яток, заслуговує проблематика взаєморозташування селищ, що доволі часто формують «кущі поселень» - групи окремих пам'яток, що на місцевості розміщені в рамках єдиного ландшафтно-топографічного простору на невеликій (від 0,5 до 2 км) відстані одне від одного. Дані просторові структури можуть свідчити про мікроміграційні процеси в середовищі окремих груп населення бондарихінських племен через спосіб господарства, що змушував періодично змінювати межі ресурсних зон. Однак, дослідження цього процесу є питанням подальших археологічних досліджень.

Отже, проблематика дослідження топографічного розташування та взаєморозміщення поселенських пам'яток бондарихінської культури є перспективним питанням для висвітлення особливостей господарського типу в рамках визначення ресурсного потенціалу ландшафтних структур.

**Міське житло Полтави кінця XVII – другої половини XVIII ст.
за археологічними джерелами**

Бурчак Костянтин

*Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
burchak.kostya@gmail.com*

Вивчення полтавської міської забудови ранньомодерної доби, як і попереднього часу, все ще залишається питанням недостатньо висвітленим. Його актуальність пов'язана із розширенням джерельної бази та інтересом науковців до матеріальної культури українських міст XVII-XVIII ст. Досі не узагальнені розрізнені свідчення стосовно міської житлової забудови та її складових, хоча певні напрацювання в цьому напрямку вже є. До них слід віднести дослідження Ю. Пуголюка, О. Лебединського. Житлова і громадська забудова Полтави XVII-XVIII ст., як і питання, пов'язані з особливостями споруд, їх внутрішнім та зовнішнім виглядом, висвітлювалися недостатньо.

Археологічні дослідження дають змогу чітко окреслити об'єми забудови, особливості конструкції, можливе розташування предметів побуту та їх специфіку.

До таких можна віднести охоронні археологічні дослідження О. Супруненка та Ю. Пуголова.

Для окреслення особливостей забудови залучимо відомості стосовно об'єкта № 1, дослідженого на території фортеці в 2008 р. Він мав прямокутну форму, витягнуту із заходу на схід. Загальна довжина – 7,80 м, ширина – 3,00 м, глибина від рівня виявлення – 1,15 м або 4,15 м від «0». За своєю конструкцією об'єкт належав до каркасно-стовпових споруд, про що свідчить розміщення стовпових ямок. Вірогідно, його стінки викладалися із невеликих підтесаних колод, що заганялися у пази стовпів, на що вказує наявність по периметру будівлі неглибоких канавок. У заповненні котловану трапилися і значна кількість кахлів, на частині з яких збереглися сліди кіптяви та побілки, що засвідчує розміщення у наземній частині печі. Стосовно призначення цієї споруди можна припустити, що маємо справу з підземною частиною житлового будинку.

Відомості про конструктивні особливості надають рештки льоху, дослідженого в 1997 р. на території Нової Полтави (суч. просп. Першотравневий). Він мав розміри 2,8 x 2,8 м, був заглиблений на 2,5 м від рівня похованої пізньосередньовічної поверхні. Мав невеликий вхідний коридор шириною 0,9–1,0 м зі сходінками висотою 0,2 - 0,4 м. У південно-західному кутку шурфу було виявлено залишки входу у погріб, який зберіг прямокутні обриси котловану шириною 1,2 м та вхід зі сходінками. Долівка вхідного приміщення зберігала сліди висипання.

У ході досліджень 2019 року у передмісті (суч. Вул. П. Орлика) було виявлено два об'єкти. Об'єкт 1 – заглиблена частина житлового будинку, прямокутної форми, шириною у нижній частині 2,10. Підкліт був виявлений на рівні давнього горизонту на глибині 1,80 від 0. На глибині 2,50 м північна стінка була розширена на 0,40-0,50 м, що можна вважати конструктивною особливістю цієї споруди. Котлован фіксувався за плямою сіро-чорного заповнення зі включенням вуглин, печини. Нижче, на глибині 0,50 - 0,80 м залягав прошарок обмазки та печини. Нижче, до самого дна фіксувалися невеликі лінзи попелу, вуглини та печини.

Об'єкт 8 являв собою заглиблену частину житлового будинку – підкліт прямокутної форми, шириною у нижній частині 3,80 м і довжиною 4,20 м. Підкліт був виявлений на рівні давнього горизонту на глибині 1,80 від 0. На глибині 3,20 м знаходилася глиняна долівка. Котлован фіксувався за плямою сіро-чорного заповнення зі включенням вуглин, печини. До самого дна фіксувалися невеликі лінзи попелу, вуглини та печини. В центральній частині підкліту розміщувалася суглиниста пляма довжиною 3,30 м та шириною 1,85 м. Вірогідно, залишки другого ярусу житла.

Отже, отримано нові та долучено старі відомості про конструктивні особливості споруд. Завдяки ним можна зробити висновок, що забудова Полтави XVIII ст. являє собою не тільки однорівневі споруди, а й двох-трьох рівневі споруди, про що свідчать плями суглинку в трьох об'єктах. Наявність підкліту або цокольного поверху також підтверджує це. Підкліт не був жилою кімнатою, він використовувався у якості господарчого поверху, про що свідчать вуглини та печина в заповненні об'єктів, або в якості льоху.

Порівняльний аналіз індикаторів соціального статусу поховань зі зброєю Дніпро-донського варіанту катакомбної культури

Дубяга Андрій

Донецький національний університет імені Василя Стуса

metod.ist.ukrdon@gmail.com

Існує декілька індикаторів прижиттєвого соціального статусу представників племен доби бронзи за матеріалами поховань, серед яких: розміри поховальної споруди, наявність досипок, положення в кургані, а також наявність поховального інвентарю. Саме останній є найбільш актуальним, бо інформує не тільки про соціальний статус, а й професійну приналежність. Необхідно зазначити, що поховальний інвентар має два аналітичні виміри: кількісний і якісний. Саме синтез кількісного та якісного аналізу дозволяє створити цілісність уявлення про статусність поховання.

Про насиченість катакомбних поховань інвентарем дослідники почали говорити з моменту їх відкриття В. О. Городцовим. На сьогоднішній день найбільш вживаною класифікацією поховального реманенту є класифікація за матеріалом виготовлення інвентарю (камінь, метал, кераміка, кістка тощо). За частотою фіксації та багатством варіативного ряду значно виділяється кераміка, розгалужену класифікацію якої здійснив С. Н. Братченко. Саме керамічний посуд різного типу найчастіше супроводжує похованого у потойбічний світ. Тому можна висувати гіпотезу, що кількісні показники наявного керамічного посуду є одним із індикаторів соціального статусу. З огляду на те, що військові поховання багатьма дослідниками відносяться до «елітних» (Д. П. Кравець, С. Ж. Пустовалов), постає необхідність здійснення корелятивного аналізу поховань зі зброєю та їхньої насиченості керамікою.

В основі аналізу лежить виборка з 1206 поховань катакомбної культури зазначеного ареалу. Поховання містять 1262 кістяки (поховання включають в себе як групові, так і одинарні поховання). У цілому за вибіркою середній показник супроводу керамічним посудом складає 0,72 одиниці керамічного посуду на людину. Поховання без зброї (під зброєю в даному випадку розуміється як спеціалізовані, так і неспеціалізовані предмети озброєння за класифікацією С. Венцла, а саме: булава, сокира, спис, ножі, стріли, лук) містять 1063 кістяки. У них зафіксовано 768 керамічних посудин. Співвідношення складає 0,72 сосуди на людину, тобто середній показник поховань без зброї повністю збігається з середнім по вибірці. Для встановлення корелятивів необхідно здійснити аналіз за кожною з категорій озброєння. Так, показник наповненості керамічним посудом поховань з булавами складає 0,83 сосуди на людину, поховання з сокирами – 0,91, поховання з ножами – 0,63, з луком – 0,33, з вістрями стріл – 1, поховання зі списками – 0,66 (в розрахунок було взято лише поховання із зазначеними предметами озброєння без врахування комплексів із них).

Таким чином, у цілому показники насиченості керамічним посудом поховань зі зброєю перевищують середні показники. Це твердження є достовірним для поховань з булавами, сокирами (де виявлено найвищий показник) та вістрями стріл. Поховання з ножами мають показники нижчі за середні. Ця обставина може

пояснюватись тим, що ніж є неспеціалізованою зброєю і міг використовуватись у якості зброї ситуативно. Значно менший показник у випадку із луком. Це може пояснюватись неточною інтерпретацією знахідок дослідниками, адже луки у похованнях, як правило, випростані та їх легко сплутати з посохом. Викликає здивування занижений показник фіксації керамічних посудів у сполучі з наконечниками списів, адже вони являють собою спеціалізовану зброю. Можливо, у даному випадку знаходять відображення висунуті багатьма дослідниками гіпотези стосовно зброї в якості інсигнії влади. Серед таких інсигній найчастіше називають саме булави, сокири та вістря стріл, проте ніколи до них не відносили наконечники списів. Ця гіпотеза в даному випадку повністю підтверджується на прикладі насиченості керамічним посудом.

Таким чином, виявлено чітку кореляцію між кількістю керамічного посуду в похованнях зі зброєю та без неї, встановлено, що поховання з військовим реманентом мають значно більші показники фіксації посуду, що свідчить про їх непересічність і високий соціальний статус.

Проблема появи слов'янських племен на придунайському кордоні Візантійської імперії за даними письмових та археологічних джерел

Лавриненко Олег

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
olegik1246@gmail.com*

Дунайський лімес був важливим елементом в обороні кордонів Римської імперії. Протягом довгого часу він допомагав стримувати варварів, які приходили сюди зі степу. Проте все змінилось наприкінці IV ст., коли, під натиском гунів, готи прорвали кордон. Трохи згодом вже Візантія отримує собі цю тяжку спадщину. Навіть у VI ст. через Подунав'я на територію Балканського півострову продовжує прориватися велика кількість варварів. Слов'янські племена також взяли значну участь у перебігу цих подій. Їхня міграція на Балкани була доволі складним процесом. Одним із найважливіших підпунктів цього питання є проблема появи слов'ян у Нижньому Подунав'ї, яке має певну кількість дискусійних моментів.

Мета дослідження полягає у спробі визначення приблизного часу появи слов'янських племен на придунайському кордоні Візантійської імперії.

Актуальність роботи визначається у необхідності вирішення наявних у темі дискусійних моментів, що безпосередньо стосується проблеми появи слов'ян у Нижньому Подунав'ї.

Новизна полягає у доповненні теми за допомогою результатів археологічних і лінгвістичних досліджень, що дозволило уточнити деякі її аспекти та розширити їх.

В історіографії це питання розглядалось переважно частково. Серед авторів можна виділити В. В. Сєдова, Є. Ч. Скржинську, Л. А. Гіндіна, Л. Нідерле та П. Й. Шафарика. Більш менш комплексно дану тему спробував розглянути тільки С. В. Алексєєв.

Основу джерельної бази, перш за все, складають нарративні джерела, куди входять роботи Пріска Панійського, Йордана та Прокопія Кесарійського. До археологічних джерел належать залишки пражсько-корчаківської, пеньківської та іпотешті-кіндештської культур. Частіше за все, вони представлені характерними для слов'ян житлами та уламками кераміки.

В дослідження вдалося встановити, що існує дві основні версії, щодо приблизного часу появи слов'ян у Нижньому Подунав'ї. Перша, яка, на наш погляд, найбільш вірогідна, наполягає на VI ст. Вона має на своє підтвердження джерела як письмового, так і археологічного походження, які свідчать про те, що саме в цей час варвари повністю утверджуються та міцно осідають на придунайському кордоні Візантійської імперії. Друга ж говорить про середину V ст., беручи за основу теорію слов'янського походження деяких варварів у ставці Аттілі, що були згадані у Пріска Панійського, а також терміну «strava» у Йордана. Проте, якщо навіть прийняти ці твердження, це жодним чином не свідчить про масове переміщення слов'ян у Нижнє Подунав'я. Оскільки, по-перше, ця подія мала би залишити свій слід в археології регіону. По-друге, варвари напевно вступили би у прямий контакт з Візантією.

Все це не має жодного місця у середині V ст. Тільки аж наприкінці V – початку VI ст. ми можемо спостерігати початок переміщення до придунайського кордону Візантії антів та склавів. Про це нам кажуть залишки пражсько-корчаківських поселень на території басейнів Пруту і Сирету та пеньківських у Середньому Подністров'ї. Внаслідок цього руху на початку VI ст. слов'яни опиняються на території Олтенії, Мунтенії та Добруджі. Там вони змішуються з місцевим населенням, що призводить до створення культури іпотешті-кіндешті, де слов'янський елемент дуже яскраво проявляється у вигляді напівземлянок та ліпної кераміки. Ця інформація дуже добре узгоджується з творами Йордана та Прокопія Кесарійського, які свідчать нам про слов'ян, що живуть на лівому березі Дунаю. Крім того, у другого автора написано, що у 527 р., анти, перейшовши Дунай, вперше здійснюють грабіжницькі напади на територію імперії.

Проблеми вивчення кенотафів черняхівської культури лісостепового Дніпро-Дністровського межиріччя
Мостовий Дмитро

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Науково-дослідний центр «Рятівна археологічна служба»*

*Інституту археології НАН України
dmytro.mostovyi@lnu.edu.ua*

Проблема присутності поховань із відсутніми людськими кістками (кенотафів) на могильниках черняхівської культури продовжує залишатись дискусійною. У лісостеповому Дніпро-Дністровському межиріччі відомо про щонайменше 12 некрополів із символічними похованнями. Такі пам'ятки є маловивченими та потребують особливої уваги.

Кенотафи зустрічаються на всій окресленій території, яка відповідає основним регіонам поширення черняхівської культури — Середньому Подністер'ю, Північно-Західній і Центральній Україні. Поховання без людських кісток відомі за матеріалами ґрунтових могильників Думанів, Горошівці, Малинівці, Оселівка, Романківці, Біла, Чернелів-Руський, Токи, Ружичанка, Курники, Дерев'яна, Журавка Вільшанська.

Найбільш дискусійне питання пов'язане з інтерпретацією таких пам'яток. У науковій літературі з цього приводу висловлювались різні точки зору. На сьогодні можна зафіксувати основні з них: 1) умовна категорія «кенотафи» часто пов'язана з похованнями невизначеного типу; 2) в окремих таких об'єктах слід вбачати захоронення дітей грудного віку; 3) кенотафи могли відтворювати «традиційні» поховання. Слід зауважити, що відсутність комплексного дослідження, присвяченого кенотафам, унеможливорює формування єдиного погляду на це явище в черняхівській культурі.

Окрема проблема полягає у визначенні етнокультурної належності й розповсюдженості обряду символічних поховань на території лісостепового Дніпро-Дністровського межиріччя. Висловлювались припущення щодо зв'язку кенотафів черняхівської і зарубинецької культур. Цікавим видається спостереження відносно наявності залишків м'ясної жертвної їжі в символічних могилах із характерними пізньоскіфськими і сарматськими ознаками. Ці гіпотези потребують подальших досліджень. Складність у вивченні таких об'єктів також полягає в досить обмеженій кількості матеріалів, котрі можна пов'язувати з різними етнокультурними компонентами черняхівської культури.

Важливим питанням є взаємозв'язок ландшафту, складу ґрунтів, а також співвідношень тілопокладень і тілоспалень для могильників із фактом присутності на них поховань без людських кісток. У процесі дослідження хронології кенотафів лісостепового Дніпро-Дністровського межиріччя неабияким успіхом можна буде вважати їх групування за основними фазами існування черняхівської культури.

Для вирішення окреслених проблем необхідно, передусім, розробити чіткі критерії опису такого поховально-поминального обряду, а також створити на їх основі каталог символічних могил. Це дозволить провести комплексний статистичний аналіз: вивчити наявні хронологічні індикатори та етнокультурні ознаки, простежити соціальну стратифікацію кенотафів.

«Кенотaфний» обряд у пізньоримський час характерний не лише для черняхівців лісостепового Дніпро-Дністровського межиріччя. Така поховальна практика побутувала серед носіїв цієї культури й інших регіонів (Східної України, Північного Причорномор'я, Молдови, Мунтенії, Трансильванії). Для вельбарської, сарматської та культури карпатських курганів також притаманні символічні поховання. Відтак, доцільно провести порівняльний аналіз кенотафів згаданого в назві теми регіону зі схожими пам'ятками синхронних археологічних культур Центральної і Східної Європи.

Культовий шар могильника черняхівської культури поблизу смт. Зачепилівка

Перепелиця Микита

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

perepelitsanikita9@gmail.com

На сьогоднішній час в черняхівській культурі досліджено більше 120 могильників, на яких вивчено до 3 тисяч поховань. Серед них наявні як кремаційні, так і інгумаційні захоронення. Крім поховальних комплексів на могильниках присутні окремі знахідки поза межами об'єктів, сукупність яких прийнято називати культовим шаром. Його дослідженнями займався ряд вчених, зокрема Є. М. Петренко, О. В. Петраускас та М. В. Любичев разом з Е. Шульце. Роботи торкалися окремих пам'яток черняхівської культури, де було зроблено ряд спроб пояснити як появу культового шару, так і особливості його утворення. В останні роки у зв'язку з накопиченням джерельної бази та вдосконаленням системи фіксації знахідок актуальним є вивчення культового шару могильника Зачепилівка. Цьому сприяє як добра збереженість культового шару даної пам'ятки, так і виявлене розповсюдження артефактів поза межами комплексів.

Починаючи з 1960-х р.р. комплекси знахідок за межами поховань об'єднують під різними назвами: «знахідки з культового шару», «тризнового шару» або «ораного шару». На даний момент культовим шаром можна назвати артефакти (фрагменти кераміки, кальциновані кістки, індивідуальні знахідки та інше), які були знайдені на могильнику, а також такі, що розташовані поза межами поховальних комплексів.

Дослідники по-різному вказували причину формування культового шару. Так, на думку вчених І. О. Рафаловича та Ю. В. Кухаренка, причиною формування культового шару було руйнування кремаційних поховань в результаті сільськогосподарської діяльності (оранки ґрунту). Але Г. Б. Федоров, Е. А. Симонович, Е. А. Рікман, Н. М. Кравченко, О. В. Петраускас, М. В. Любичев і Е. Шульце вважають, що можливою причиною формування культового шару є процес спалювання мерців неподалік від самих кремаційних поховань. Іншої точки зору була Є. В. Махно, яка вважала, що окремі кальциновані кістки поза межами кремацій є одним з різновидів кремаційних поховань (поховання з розсіяними кісточками). На сьогодні існує дві спеціальні роботи, присвячені дослідженню культового шару могильників черняхівської культури – О. В. Петраускаса та М. В. Любичева разом з Е. Шульце. Остання присвячена одній пам'ятці – могильнику Війтенки 1. В цих роботах добре розроблена методика дослідження, що дозволить нам, на основі існуючого досвіду, охарактеризувати культовий шар могильника Зачепилівка.

Завдяки наявності подібного наносного шару, сформованого під час оранки на території могильника (за свідченням місцевого населення, нетривала оранка проводилася кілька разів в ХХ і ХХІ ст.) плугом, практично не було зачеплено культовий шар і кремаційні поховання (переважно всі кремації без слідів пошкодження плугом). Таким чином, на даній пам'ятці місце поширення знахідок в культовому шарі умовно вважається як *in situ* і не змінилося з припиненням функціонування могильника (якщо,

звичайно, не враховувати можливе переміщення речей кротами та іншими підземними тваринами). Далі робота проходила наступним чином: були зроблені зведені пошарові плани розповсюдження знахідок поза межами комплексів. Таких шарів (відповідно і планів) було 6. Слід зазначити, що більшість знахідок концентруються в шарі 2 та шарі 3, в меншій кількості – в шарі 1, шарі 4 та практично відсутні в шарі 5 і шарі 6. Фрагменти кераміки концентруються на рівні давньої денної поверхні. Додатково були проаналізовані результати підбору фрагментів з культового шару з посудинами з кремацій або фрагментів з культового шару між собою.

Таким чином, ми можемо сказати, що культовий шар могильника переважно утворювався в результаті спалення мерців на могильнику, в безпосередній близькості до місць, де були потім закопані рештки від цих спалень. Часткове утворення культового шару було спричинене, можливо, результатом проведення додаткових дій (тризн) та руйнуванням інгумаційних захоронень в давнину.

Особливості діяльності Музею археології ХНУ імені В. Н. Каразіна та його розвиток на сучасному етапі

Письменна Юлія

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

yulia.pysm2017@gmail.com

Музей археології ХНУ імені В. Н. Каразіна на сучасному етапі є унікальним майданчиком історичної науки в Україні, однією із візитівок Харківського класичного університету та установою європейського масштабу.

Актуальність даної теми обумовлена тим, що Музей археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна з кожним роком набуває все більшого масштабу, розвиває різнобічні напрями діяльності, є однією із зразкових музейних установ України та здійснює значний внесок в сучасний розвиток музейної справи, сприяє популяризації досягнень археологічної науки в університеті.

В сучасних музеєзнавчих дослідженнях проблематика вивчення історії формування музейних колекцій визнається необхідним аспектом для розуміння комплексної картини наших уявлень про сутність зібрань артефактів як історико-культурного явища. Історія створення університетського археологічного музею, процесу формування його колекції все ще потребує дослідження, але не менш важливим є вивчення історії розвитку різних напрямів діяльності музею, в тому числі і на сучасному етапі.

20 листопада 2015 року в Харківському університеті імені В. Н. Каразіна було відкрито виставкову залу Музею археології. У тому ж році він був перейменований із Музею археології та етнографії Слобідської України на Музей археології ХНУ імені В. Н. Каразіна, а відкриття постійної експозиції стало знаковою подією в подальшій діяльності з популяризації та організації зберігання пам'яток матеріальної культури.

Музейна археологічна колекція має багату історію, яка бере початок свого формування з 1807 року з утворення кабінету старожитностей, який згодом перетворився на Музей витончених мистецтв та старожитностей. У різні роки

були різні можливості створювати постійні експозиції для знайомства та огляду археологічних знахідок – результатів розкопок університетських вчених та студентів, а також діяли тимчасові експозиції. Виставка до 120-річчя відкриття салтівської культури «У пошуках археологічних пазлів», виставки-презентації: підсумки польових археологічних досліджень, виставка військового спорядження від скіфської доби до сучасності «Воїни у дзеркалі часу» та ін.

Відкриття постійної виставкової зали суттєво змінило підхід до побудови експозиції та організації наукової та освітньо-популяризаційної діяльності Музею археології. Новостворені експозиційні блоки відображають основні відкриття, досягнення та ідеї університетських дослідників-археологів, які розкривають їх вагомий внесок у вирішення різних наукових проблем давньої історії.

Облаштування нового музейного приміщення сприяло покращенню і організації фондової роботи музею. Його фонди на сьогодні налічують понад 200 тисяч одиниць зберігання. Крім цього у музеї є бібліотека, архів, а також облаштована «золота комора» – місце знаходження виробів з дорогоцінних металів і каменів. Доречно зазначити, що вона є другою у Харкові. У фондосховищі створена за усіма стандартами, за британською технологією, сучасна система зберігання у хімічно нейтральних боксах.

На базі Музею археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна проводиться широка виставкова, екскурсійна, просвітницька робота. Музей обладнаний сучасною технікою, що дозволяє використовувати сучасні технології в організації діяльності музею. В роботі музею використовуються інтерактивні методи, залучаються до екскурсійної діяльності волонтери. На базі Музею археології також постійно проводяться практичні та семінарські заняття, археологічна та музейна практики для студентів історичного факультету, робота секцій наукових конференцій «Проблеми історії та археології України» під егідою Харківського історико-археологічного товариства, «Львівські читання» і т. ін.

Отже, Музей археології Харківського університету на сучасному етапі є не лише виставковим простором, а і навчально-дослідним. Він надає чудову можливість для співробітників та студентів університету працювати з його колекціями та знайомитися з досягненнями університетської археологічної науки.

Городища IX–X ст. у межиріччі Вісли і Тетерева:

статистичний аналіз

Рибчинський Нестор-Миколай

Полное название Львівський національний університет

імені І. Франка

nestorryb@ukr.net

Городища слов'яно-руського часу на теренах Волині археологи активно вивчають уже понад 150 років, однак вони не приділяли належної уваги їх статистичному аналізу, концентруючись на дослідженні окремих фортець чи груп пам'яток, розташованих у басейнах рік, що впадають до Вісли, Прип'яті чи Тетерева.

Першим, хто систематично і комплексно почав вивчати давні фортеці цього регіону, був Володимир Антонович. Наприкінці XIX ст. він уклав «Археологічну карту Волинської губернії». Світлана Пічкур у статті «Городища на «Археологічній карті Волинської губернії» В. Б. Антоновича» пише, що дослідник подає достовірну інформацію про 346 укріплених поселень, однак до цієї групи входять пам'ятки як попередніх, так і наступних історичних епох. Над динамікою розвитку функціонального устрою регіону працював і Михайло Кучера, каталогізувавши, у тому числі, городища між басейнами Вісли та Тетерева. Він також поділив їх на чотири територіальні групи: Північну, Південну, Східну та Західну. Фортифіковані поселення окресленого регіону досліджував і Андрій Куза, визначаючи роль регіону в контексті усіх земель, що входили до складу Русі. Слід згадати і про напрацювання Михайла Кучинка. Він уклав каталог городищ Волинської землі, однак зосередився лише на пам'ятках, що виникли у X ст., вже після того, як цей регіон цілком увійшов до складу Русі. На локальних рівнях поселенські структури досліджували також Богдан Звіздецький і Богдан Прищепа. Їх, зокрема, цікавили древлянські фортеці. Попри те, що дослідники звертали увагу на систематизацію даних та картографування, вони зрідка виокремлювали городища IX – X ст. із загального «давньоруського масиву».

При датуванні городищ варто звертати увагу на кілька важливих аспектів, зокрема культурний шар та період функціонування об'єктів, що знаходились в межах укріпленої площі. Зважаючи на це, можемо виділити добре датовані фортеці та ті, що мають приблизне датування. Загалом, на основі джерел та літератури нам вдалось виділити 163 городища, з яких 51 пам'ятка має приблизне датування (за селищами-супутниками або за недостатньою інформацією у літературі).

Початковий етап виникнення городищ райковецької культури пов'язують з IX ст., коли остаточно завершилися міграційні процеси та розпочалося формування протодержавних утворень доруського часу. Протягом IX ст. слов'янські укріплені поселення виникли між річками Вісла та Тетерів. Для цього часу налічуємо 82 укріплені поселення. У X ст. існувало 148 городищ, 74 з яких продовжували існувати з IX ст. Припускаємо, що саме на це століття припадає найбільша кількість фортець. Це вказує на те, що саме в означений час місцеві слов'янські племена виходили на фінальний етап державотворення. Для кінця X – початку XI ст. маємо дані про існування 98 городищ, 13 з яких продовжували існувати з IX ст. Серед них чітку інформацію про перебудову маємо з пам'яток Острог, Дорогобуж та Жорнів. Варто зазначити, що ряд укріплених поселень виникло лише наприкінці X – початку XI ст.: Дубно, Горзвин, Литовеж II, Борщівка, Сураж, Пахині, Вільгір, Новомильськ, Басів Кут, Клевань, Одеради, Сонсядка та ін.

Отже, спроби статистичного аналізу городищ між басейнами рік Вісла та Тетерів розпочались ще у другій половині XIX ст. з досліджень В. Антоновича, однак найбільш комплексно до цього питання підійшли М. Кучера, А. Куза та М. Кучинко. Нам вдалось віднайти інформацію про 164 пам'ятки, пік одночасного існування яких припадає на X ст. Протягом усього досліджуваного періоду безперервно продовжують існувати 13 укріплених поселень, які, скоріш за все, відігравали важливу роль у поселенській

РОЗДІЛ II

ВОЄННА ІСТОРІЯ

Формування системи державної підтримки ветеранів у США (1941-1956)

Базасва Марія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
m_bazaeva@ukr.net

Формування системи державної підтримки ветеранів є важливою складовою регулювання суспільних відносин у повоєнну добу, потребує комплексного та багатокомпонентного підходу. Розглянемо один із сутнісних етапів у розробці сучасних принципів державної політики в означеному напрямку у США.

Питання про формування державної політики США щодо ветеранів є актуальним з огляду на універсальність окремих аспектів ветеранської проблематики. Вивчення досвіду США є важливим для України в сучасних умовах. Аналіз означеного періоду репрезентує концептуальні засади політики щодо ветеранів та першочергові заходи у її побудові. Наукова новизна дослідження полягає у спробі здійснити комплексний аналіз державних заходів щодо ветеранів у їх історичній тягlostі; виявити основні зміни, що відбулись у даний період і започаткували новітній підхід до розв'язання питань підтримки ветеранів.

Проблематика теми найкраще розроблена в американській історіографії. Ґрунтовними є праці С. Меттлер 'Soldiers to Citizens: The G.I. Bill and the Making of the Greatest Generation', Г. Алтшулера і С. Блуміна 'G.I. Bill: A New Deal for Veterans', що акцентують увагу на перших десятиліттях після Другої світової війни: формуванні новітньої системи державних інституцій та законодавчому забезпеченні прав ветеранів.

Джерельна база дослідження представлена законодавчими актами Конгресу США, публічними промовами, інтерв'ю, указами президентів, інформацією з офіційних інтернет-ресурсів Департаменту у справах ветеранів.

В основі методології дослідження закладено підхід, за яким 1940-і рр. визначаються як вододіл в історії ветеранів, що претендує нині на виокремлення як самостійне поле досліджень, а також ґенераційний підхід у вивченні ветеранської спільноти США.

Формування державної політики щодо ветеранів у США формувалась протягом XVIII – першої половини XX ст. У ході дослідження виокремлено основні етапи її становлення та розвитку: 1776-1850-ті рр. – формування системи пенсій для ветеранів; 1860-ті-1917 рр. – створення розгалуженої системи Національного будинку для ветеранів з інвалідністю; 1917-1921 рр. – розвиток системи страхування військовослужбовців, а також поява низки державних інституцій, а саме: Бюро у справах ветеранів, Бюро пенсій, Національний будинок солдатів-волонтерів з інвалідністю; 1921-1941 рр. – збільшення фінансування державних програм та їх консолідація у віданні Бюро у справах ветеранів (Адміністрації у справах ветеранів з 1930 р.).

У 1941-1944 рр. було розроблено Закон про права військовослужбовців. Цим було започатковано новий етап у відносинах між державою і ветеранською

спільнотою. Закон визначив принципи та напрямки державної підтримки ветеранів. Ветерани визнавалися повноправними учасниками суспільних відносин, при чому основним завданням держави була їх реадaptaція у цивільному житті. Діяльність держави зосереджувалася на векторі реорганізації Адміністрації у справах ветеранів (у її складі було виокремлено Адміністрацію у справах пільг ветеранів та Департамент з питань медицини та хірургії), яка опікувалась питаннями медичного забезпечення у спеціалізованих закладах, освітніх програм, працевлаштування, кредитування купівлі житла.

Ключовим напрямком у 1944-1950 рр. стала реалізація масштабних освітніх програм. Це, в свою чергу, сприяло формуванню прошарку політичної та громадянської еліти США (The Greatest Generation).

У 1950-1956 рр. дію закону з деякими обмеженнями було поширено на учасників Корейської війни. Надалі державна політика здійснювалася у рамках, запропонованих Законом 1944 р., і була доповнена напрямком психологічної реабілітації та інституційною організацією вшанування пам'яті у 1970-1980 рр.

Отже, у 1941-1956 рр. у США було запропоновано комплексну модель державної підтримки ветеранів, спрямованої на реадaptaцію ветерана у цивільному житті, виокремленої в окрему сферу державної політики, а також уніфіковано різносторонні завдання у компетенції однієї інституції.

Історія уніформи СС

Дерев'яно Антон

Донецький національний університет імені Василя Стуса
dereviako2@gmail.com

Серед проблем, пов'язаних з історією нацистської Німеччини та її участі у Другій світовій війні, важливе місце посідає історія військової форми, зокрема уніформи військово-поліційної організації СС. Дослідження формування уніформи СС сприятиме ширшому висвітленню військових подій та операцій, більш глибокому розумінню нацистської ідеології, пропаганди та символіки III Рейху. Вивчення історії уніформи має практичне значення: сприятиме правильній атрибуції музейних експонатів, достовірному відтворенню історичного минулого в царинах мистецтва, а також історичної реконструкції.

Мета роботи – відстежити та проаналізувати етапи формування уніформи Allgemeine-SS та Waffen SS. Хронологічні межі охоплюють період з 1925 р., коли СС оформилось у складі штурмових загонів, до 1945 р., коли Законом союзницького Контрольної ради в Німеччині № 2 від 10 жовтня 1945 року СС була заборонена.

Для досягнення мети дослідження були використані накази та розпорядження, що регламентують комплектність, забарвлення уніформи та правила її носіння, фотографії та матеріали музейних колекцій.

Історіографія дослідження представлена загальними роботами з історії військового костюма, працями з історії СС Хене Хайца, Гвідо Кнопа та ін.

Однак варто зазначити, що окремі аспекти проблеми історії уніформи СС потребують концептуального та методологічного переосмислення.

У ході дослідження були виокремлені декілька етапів у створенні форми СС. Перший етап припав на час, коли підрозділи СС були частиною штурмових загонів й уніформа есесівців повторювала уніформу штурмовиків. Відмінність у зразках уніформи полягала лише в чорних галіфе, чорних кепі з кокардою у вигляді черепа та чорною краваткою. На лівому рукаві була червона пов'язка, на якій у білому крузі зображувалась свастика, часто використовувався значок теж із зображенням свастики.

Другий етап розпочався у 1932 р., а завершився у 1934 р., коли статус СС піднявся до рівня незалежної організації у складі НСДАП. Саме тоді німецькими художниками-дизайнерами Карлом Дібічем та Вальтером Хеком була розроблена нова чорна уніформа.

З 1934 року починається новий етап, коли чорна уніформа Allgemeine-SS була замінена на таку ж по крою, але світло-сірого кольору, в першу чергу через практичні міркування: чорна уніформа виявилась занадто жаркою. Поступово світло-сіра уніформа витісняла чорну, яку в 1944 р. повністю заборонили.

Наступний період в історії форми СС триматиме з початку 1940-х рр. до 1945 р. Він пов'язаний зі змінами у формі Waffen SS. Важливо відзначити, що чорну уніформу ніколи не носили у військах СС, проте військовослужбовці мали право носити уніформу загальних СС. Крім того, у 1939-му році офіцерами СС була отримана біла парадна форма. Загалом, за роки війни були розроблені польова і камуфляжна (близько восьми варіантів літнього, зимового, пустельного і лісового камуфляжів) уніформи.

Окрім ідеологічної складової важливе значення для форми СС мала практична складова. Так, восени 1942 року есесівці отримали товсті, з теплою підкладкою, парки з капюшоном, і двосторонні камуфльовані утеплені куртки і штани, а у 1943 р. кепі, який був найкращим головним убором для польових умов, особливо взимку.

Слід зазначити, що в ході війни ставлення до уніформи змінилось на байдуже. Відбувалось спрощення і здешевлення обмундирування. Дозволялось доношувати вироби старих зразків, шили з тієї тканини, яка була в наявності, колір форми варіювався від майже зеленого до коричневого.

Отже, в результаті виконаної роботи ми дійшли висновку, що уніформа СС зазнала істотних змін з 1925 по 1945 рр. Спочатку розробники форми СС звертали увагу на естетичність форми, символи, важливо було продемонструвати елітарність організації. З ходом війни все більше зверталась увага на практичність уніформи, водночас доводилось економити. І все ж у військах СС процес спрощення форми і погіршення її якості відбувався повільніше і пізніше, ніж у Вермахті, що було пов'язано з тим, яке значення мало СС для Третього Рейху.

Роль інтервенції Антанти на Півночі Росії в Громадянській війні Жмакін Олексій

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
gullyne88@gmail.com

Однією з головних складових післяреволюційних подій у Росії, окрім власне Громадянської війни, була озброєна інтервенція країн Антанти. Іноземна допомога місцевим антибільшовицьким силам згодом переросла у відкрите вторгнення та бойові дії на території колишньої Російської імперії. Своєрідним каталізатором, який спровокував початок Громадянської війни у Центральній частині Росії, було повстання чехословацького корпусу. Що ж стосується Півночі Росії - Архангельської та Мурманської губерній – таким приводом стала висадка військ країн Антанти.

Метою даної публікації є дослідження перебігу військових подій Громадянської війни на Півночі Росії, які врешті-решт призвели до бойових дій між більшовиками та об'єднаними силами інтервентів і білогвардійців. При цьому необхідно встановити роль союзницьких військових об'єднань у розгортанні антибільшовицького руху та утворенні Північного фронту, а також визначити вплив цих подій на загальну картину Громадянської війни.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1918-1919 рр., тобто час початку активного втручання Антанти у внутрішні справи регіону, що супроводжувалося проведенням військових операцій. Перемога більшовиків у Громадянській війні призвела до згортання бойових дій, а відтак відбулось виведення союзницьких військового контингенту з означених територій.

Питання щодо ролі інтервенції у виникненні та ескалації Громадянської війни носить дискусійний характер. Історіографія цієї проблеми має давні корені як за кордоном, так і у пострадянських країнах. У той час як праці західних істориків мали виправдувальний характер, а пояснення інтервенції обмежувалося аналізом військово-стратегічних чинників, які стали наслідком Світової війни, радянські історики робили наголос на політико-ідеологічних та економічних причинах вторгнення та ключовій ролі Антанти в розгортанні антибільшовицького руху.

Пострадянська історіографія, передусім російська, схиляється до перегляду радянського погляду на інтервенцію та Громадянську війну; дослідники намагаються пояснити явище Громадянської війни переважно за рахунок внутрішніх факторів. Наукова новизна роботи полягає у спробі всебічного дослідження даної теми завдяки використанню історичних джерел, які походять від обох воюючих сторін, а також залученню історіографічних робіт з різних етапів дослідження проблематики: з 1920-х до 2010-х рр.

Радянська історіографія даної публікації представлена в основному роботами М.Є. Какуріна, І.І. Мінца, С.Б. Борисова, В.В. Тарасова, Г.Є. Мимріна, Ф.Д. Волкова, В.О. Шишкіна. Пострадянська (російська) історіографія – роботами О.В. Смоліна, І.О. Соловйової, В.І. Голдіна, П.С. Журавльова та Ф.Х. Соколовой. Іноземна історіографія – роботами Дж. Кеннана, Р. Уелмена, Е. Тротштейна, М. Кеттла.

Джерельна база роботи представлена архівними документами, періодичною літературою, особовими фондами та мемуарами безпосередніх учасників подій. Можна відзначити документи, що належали голові Тимчасового уряду Північної області В.М. Чайковському, дипломату К. М. Гулькевичу, білогвардійським політичним діячам Г.Є. Львову, А.І. Гучкову, а також мемуари М. С. Кедрова, С.Н. Городецького, Б.Ф. Соколова, Є.К. Міллера, Г.Є. Чапліна. Окремий інтерес викликають мемуари політичних діячів Антанти, а саме британського прем'єра Д. Ллойда-Джорджа, військового міністра В. Черчилля та інших.

У дослідженні використано історико-порівняльний та історико-генетичний, проблемно-хронологічний, ретроспективний методи. Застосовано комплексний підхід у поєднанні з системними методами узагальнення та систематизації інформації.

В результаті дослідження можна зробити висновок, що роль інтервенції Антанти відіграла ключову роль у початку Громадянської війни на Півночі Росії. Переважна більшість у місцевих радах належала більшовикам, які користувалися підтримкою населення. Активні антирадянські виступи пов'язані виключно з безпосередньою підтримкою інтервентів.

Формування Північного фронту повністю здійснювалося за рахунок військ союзників; фронт не міг існувати за рахунок місцевих антибільшовицьких сил. Отже, початок збройного конфлікту та його ескалація є наслідком зовнішнього впливу. Про популярність більшовиків свідчить як широка партизанська боротьба, так і активний запис населення до Червоної армії; білогвардійські формування були позбавлені таких людських ресурсів, не могли самостійно вести бойові дії.

Говорячи про вплив подій на Півночі на загальний хід війни, варто відзначити, що плани інтервентів, до яких входила не тільки окупація Архангельської та Мурманської губернії, але й подальше просування на південь, з'єднання з чехословаками та перенесення бойових дій до центру Росії – були повністю провалені. Це обумовлено низкою факторів – недостатньою кількістю військ союзників, незначною місцевою підтримкою, протиріччями у власних рядах тощо. Для боротьби на цьому фронті Червона Армія задіяла відносно невеликі сили, що не відобразилося на рівні її ефективності на інших ділянках театру бойових дій.

Возникновение подразделений equites Dalmatae

Завируха Даниил

*Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
daniilzaviruha@gmail.com*

Продолжительное время кавалерии в римской армии отводилась незначительная роль. Однако уже в конце II – начале III века по ряду объективных причин на смену тяжёлой пехоте приходят формирования лёгкой и средней конницы, способствуя тем самым процессу трансформации устоявшихся военных традиций, который малоизучен. Ко всему прочему, контингенты далматских всадников, даже несмотря

на их важное участие в деле реставрации империи, незаслуженно лишены внимания исследователей.

Цель работы – выявить в античных трудах и археологических данных следы, а также упоминания о первичном формировании подразделений далматской конницы и составить на их основе наиболее полную картину процесса их возникновения.

Достижение целей работы видется реальным благодаря использованию историко-генетического, историко-системного и сравнительного методов исследования.

Первые упоминания о существовании далматских всадников и их этническом составе принадлежат перу Требеллия Поллиона. Схожую информацию нам предоставляет византийский историк Зосим. Ощутимый вклад в исследование также вносят нумизматические и фалеристические материалы.

Первичное формирование конницы далматов ранее рассматривалось практически исключительно в контексте образования мобильного корпуса и не являлось предметом углублённых исследований. Тем не менее, Ф. Альтхайм и А. Алфёльди основательно изучили идейные корни и материальные предпосылки этого явления. М. Шпейдель и Н.В. Мишуров являются оппонентами в вопросе этнического состава. Наконец, наибольший вклад в изучение данного предмета внесли А.В. Банников и О.В. Вус, комплексно рассмотревшие процесс создания и развития подразделения.

К 259 г. императором Галлиеном был образован сводный мобильный корпус, призванный защищать Италию от посягательств Постума. Одним из вошедших в него сформированный оказалось ранее нам неизвестное подразделение «equites Dalmatae». Судить о его идейных и этнических началах, основываясь лишь на нарративных источниках, не представляется возможным.

По данной причине мы обращаемся к археологическим материалам, как-то: монеты III четверти III-го века, памятные офицерские медальоны и т. п. К тому же, мы вынуждены проводить аналогии со схожими, но лучше изученными подразделениями, как например, «equites Mauri». Используя этот разнородный массив данных, мы уже имеем возможность строить теории касательно возникновения далматской конницы.

Следует учесть, что рекрутирование на территории Далмации происходило и ранее. Идейные предпосылки можно наблюдать во всадниках «cohors III Dalmatarum». Сам же новосозданный контингент мог формироваться несколькими путями. Возможно, было произведено отделение легионной конницы с вексияциями и их группирование согласно территориальному признаку. Могло иметь место и масштабное рекрутирование в Далмации как на одной из самых ресурсоёмких территорий во владениях Галлиена, или же концентрация служивых далматов со всей империи по этническому признаку.

На наш взгляд, наиболее разумным было бы полагать, что изначально отделённая легионная конница и вексияции с территории Далмации, которые тогда пополняли личный состав за счёт места своего расквартирования, были совмещены в одном

подразделении в составе корпуса. На начальном этапе своего существования далматские всадники, очевидно, не представляли значительной численной массы. Обуславливалось это сложностью обучения и экипировки большого числа кавалерии в ситуации дефицита ресурсов ограниченных владений Галлиена. Однако, учитывая описание Скифской войны, их количество стремительно росло.

Таким образом, уже к 259 г. в Медиолануме находился новообразованный контингент всадников из Далмации всё возрастающей численности. Они представляли вексилляции с легионной конницей, объединённые в единую силу по территориальному и, вместе с тем, этническому признаку. Собранные в одно целое, в будущем они стали одним из весомых факторов реставрации империи иллирийскими императорами и выхода государства из кризиса III века.

Німецький імператор Вільгельм II у карикатурах російських видань часів Першої світової війни

Лузанов Ілля

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

iluzanov99@gmail.com

З початком Першої світової війни пропаганда воюючих країн запрацювала на повну потужність. Уряди усіх країн-учасниць нового збройного протистояння вбачали необхідність у військовій пропаганді, за допомогою якої вдавалося мобілізувати більше військових, підтримувати моральних дух армії та виправдовувати цю криваву бійню різними шляхетними цілями. Саме задля цього члени ворогуючих військових блоків створювали негативні образи своїх супротивників. Особливе місце серед засобів пропаганди відігравала сатира: короткі байки, карикатури, листівки, анекдоти.

Метою нашого дослідження є аналіз образу Вільгельма II у російській карикатурі часів Першої світової війни, а також його співставлення з образами монархів тих держав, які були союзниками Німецької імперії.

У нашому дослідженні використані праці сучасних російських та європейських вчених, таких як: Д. Є. Цикалов, Жан-Жак Беккер, В. К. Шацко та Губертус Ян. Також, звичайно, ми звернулися до першоджерел, вміщених у низці російських періодичних видань того часу. Це часописи: «Новое время», «Забияка», «Всемирный юмор» та «Стрекоза».

Аналізуючи матеріали цих видань, ми дійшли висновку, що редактори цих часописів наділяли типових представників країн Троїстого та пізніше Четверного союзу загальними сталими рисами, за допомогою яких читач міг із легкістю впізнати образ «німця» чи «турка». Однак, серед цих загальних рис були присутні такі, що пояснювали читачу різницю між ворогами, а також мотивацію та причини вступу до війни держав-суперниць. З точки зору редакторів сатиричних видань, ідеологія ворога та сама пропаганда мала другорядне значення, тоді як на передній план виносилися багатовікові «фобії» простого люду, які б нагадували собою конфлікти, що відбувалися у минулому.

В цілому, пропагандистські образи держав Четверного союзу багато у чому відтворювали традиційні стереотипи, які склалися ще до початку Першої світової війни. Ось яку думку з цього приводу висловлює британський дослідник Губертус Ф. Ян: «Провідна роль Вільгельма II у тріо союзників, його, нібито, диявольський характер, відображають сприйняття населенням Російської імперії Німеччини, як найбільш грізного та небезпечного ворога, на боротьбу з яким необхідно скерувати усі свої сили. Дегуманізований образ німецького кайзера також включав у себе традиційні російські кліше про милітаризм німців, їх педантичність та обмеженість».

Німеччина, як і її імператор, насамперед асоціювалася зі старою Пруссією. А вже до 1914 р. Російська та Німецька імперії не мали безпосередніх військових конфліктів, тому при створенні образу Вільгельма II довелося використати кліше «старого пруссака», додаючи при цьому нові асоціації, що виникли з початком Великої війни. До таких нових алюзій слід зарахувати образи «гуна» та «варвара», які до цього часу пов'язували із чимось «Східним» та «азіатським».

Образ кайзера протягом всієї Першої світової не зазнав значних змін: імператора завжди зображали у відомому пікельхельмі та з велетенськими вусами. Однак, не дивлячись на очевидне гіперболізування, на тлі своїх союзників кайзер виглядав фізично здоровим та жвавим супротивником. Так, на карикатурі із газети «Новое время», яка мала назву «Гідні друзі» (рос. «Достойные друзья»), Вільгельм II відповідно до свого типового образу підтримує старого та немічного турецького султана. Таким чином автор карикатури демонстрував своєму читачеві сатиричний «мезальянс» між Німецькою імперією та «хворою людиною Європи».

Взагалі, для формування будь-якого сатиричного образу карикатуристи використовували гендерні та расові характеристики у поєднанні з традиційними культурними атрибутами та моделями поведінки. Образ Вільгельма II не був винятком. Так, на багатьох російських карикатурах німецького імператора зображали як кумедного мегаломана, який прагнув захопити Росію, як колись Наполеон. Взагалі, порівняння кайзера з Наполеоном на сторінках російських сатиричних видань зустрічалося доволі часто. Проте порівняння це не мало нічого спільного з Наполеоном - володарем Європи. Радше карикатуристи мали на увазі Наполеона-невдачу, який, зазнавши поразки, помер у вигнанні на острові Святої Єлени.

Масова поява нових карикатур завжди була пов'язана з визначними, на думку авторів періодичних видань, подіями. Так, справжній «бум» у карикатурному мистецтві відбувся після поразок австро-угорської армії на Галичині, а також після турецьких військових невдач під Сарикамишем. Допомогу туркам був вимушений надавати, на думку російських сатириків, психічно хворий мегаломан Вільгельм II. Подібний карикатурний сплеск спостерігається також після вступу до Троїстого союзу Болгарії, нового горе-союзника для Наполеона-невдахи.

Дослідивши формування образу Вільгельма II у російській карикатурі, ми можемо стверджувати, що німецький імператор став справжнім втіленням усіх стереотипних уявлень про Німецьку імперію, її населення та її військових. Це, в свою чергу, було лише

закріпленням раніше існуючих уявлень про німецький народ, з невеликим присмаком сучасної для тогочасних читачів кон'юнктури. Завжди жвавий, з величезними вусами, у шоломі та військовому мундирі, постійно підтримуючий власних слабких союзників та жадаючий захопити увесь світ. Саме таким Вільгельма II фон Гогенцоллерна бачила російська громадськість, саме проти цього кровожерливого прусського мілітариста йшли воювати тисячі російських добровольців та мільйони регулярних військових.

Становище військових інвалідів на українських землях Російської імперії у XIX – на початку XX ст.

Ткачук Світлана

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
iana.tkachuck@gmail.com*

Протягом XIX – на початку XX ст. Російська імперія брала активну участь у військових конфліктах, що позначалося на фізичному та психічному здоров'ї її підданих. В українських губерніях стрімко зростало число інвалідів, які потребували захисту з боку держави. Кількість скалічених людей в імперії була достатньо великою, про що свідчить поява окремої групи військових інвалідів, закріпленою в законодавстві 1811 року. Саме кількісний показник зумовив пріоритетність цієї групи нужденних в соціальній політиці Російської імперії. До того ж вона стала основою для розвитку системи соціальної опіки.

Аналіз становища інвалідів в минулому сприятиме подоланню стереотипів про цю категорію населення. Це, своєю чергою, позитивним чином позначиться на їх сприйнятті сьогодишнім суспільством, відтак – сприятиме інтеграції (реінтеграції) людей з обмеженими можливостями в соціум. Вивчення проблем найменш захищених прошарків населення допомагає суттєво розширити відомості про досліджувані території, оскільки ці проблеми виявляють основні потреби суспільства та їхнє вирішення з боку держави, що свідчить про політичний, економічний і соціальний добробут країни.

Історіографічна база дослідження ґрунтується на працях, присвячених розвитку благодійності та діяльності приказів суспільного піклування в Російській імперії (статті В.В. Форсової, Г.Н. Ульянової, Н.Ф. Басова, праці П. Заусцинського, П.І. Ликошина, А.Н. Гусєва).

Джерельна база представлена низкою документальних джерел (справочні джерела, законодавчі акти) і джерелами особового походження (мемуарами художника Л.М. Жемчужникова зі спогадами про порядки в будинку божевільних), художніми творами – «Повість про капітана Копейкіна» М. В. Гоголя та «Інвалід» О.С. Маковея. Сукупність джерел розкриває умови існування, у яких перебували інваліди, а також заходи по вирішенню їхніх нагальних проблем. Візуальні джерела представлені ілюстраціями. Серед них варто виокремити ілюстрації П.М. Боклевського

до поеми М.В. Гоголя «Мертві душі», зображення з праці А.В. Вісковатова «Історичний опис одягу та озброєння російських військ...». Ілюстративний матеріал допомагає ідентифікувати образ інваліда, побачити проблему інвалідності очима сучасників.

Становище військових інвалідів напряду залежало від стану системи піклування. Протягом XIX – на початку XX ст. вона інституціоналізувалася, проте назагал посідала другорядне місце в загальній імперській політиці. Прагнення влади впорядкувати процес надання інвалідності солдатам втілювалось в ідеї розподілу скалічених воїнів по групах за ступенем важкості поранень. Проте через низку винятків це викликало ще більшу плутанину.

Основними інструментами нагляду за скаліченими залишалися інвалідні роти, пенсійне забезпечення, пільги на ліки. Соціальна інфраструктура в цьому контексті не відігравала особливої ролі. По-перше, інвалідних будинків було мало: вони зосереджувалися в великих містах, переважно у Москві та Санкт-Петербурзі. По-друге, ці заклади могли вмістити не більше, ніж п'ятдесят осіб. При цьому офіцери-інваліди отримували більш якісні послуги, аніж рядові.

Після ліберальних реформ Олександра II матеріальне забезпечення закладів та організацій, які надавали допомогу інвалідам, дещо покращилося завдяки активному залученню приватних благодійників і передання повноважень по організації системи опіки земствам. На цьому ж етапі розширюється коло підопічних, які дещо відстороняють пріоритетність групи військових інвалідів.

У законодавстві було закріплено статус «військовий інвалід», пораненим видавали паспорти, що підтверджували їхній статус, і уможливлювали виплату компенсацій. Але на практиці правова база діяла формально через надмірний бюрократизм чиновного апарату і зловживання службовців на місцях. До того ж, постійне збільшення кількості інвалідів негативним чином позначилося на державній скарбниці, що вилилося в періодичні відрахування з інвалідного капіталу. Від цього фінансове становище інвалідів залишалося вкрай нестабільним. Пошук прожитку змушував людей жебракувати.

Отже, протягом досліджуваного періоду відбувається становлення системи опіки, основою якої була найчисленніша група військових інвалідів, що піддавалася особливим формам нагляду.

Організація захисту прикордоння Слобідської України під час Кримського походу 1689 р.

Філімонов Дмитро

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
filimonovdmitro20@gmail.com*

Одним з маловивчених питань військової історії кінця XVII ст. є організація захисту прикордоння Московської держави та підвладної їй Гетьманської (Лівобережної) України в період проведення Кримських походів 1687, 1689 рр. Метою даної праці

є викладення матеріалів дослідження, проведеного на основі аналізу наявних письмових джерел, результатом якого стала реконструкція подій розвідувально-сторожового походу полків московського війська на чолі з новобогородицьким воєводою І.Ф. Волинським до Верхнього Присамар'я у травні-червні 1689 р.

Основну джерельну базу дослідження становлять опубліковані корпуси документів кінця XVII ст., введені до наукового обігу М.Г. Устряловим, В.В. Станіславським та Д.І. Яворницьким, а також матеріали 3-го тому зводу повного зібрання законів Російської імперії. Використаним наративним джерелом є щоденник генерала П. Гордона.

У другій половині березня 1689 р. розпочався похід на Крим об'єднаного 150 тисячного московсько-козацького війська. 20 квітня воно досягло р. Самара. З 20 по 24 квітня біля фортеці Новобогородицької, спорудженої в 1688 р., тривала переправа армії через р. Самара.

Під час перебування в Новобогородицькій фортеці головнокомандувач князь В. В. Голіцин та гетьман І.С. Мазепа на військовій раді ухвалили рішення вжити заходів для захисту прикордоння Московської держави та Лівобережної України від можливих татарських нападів. З цією метою коменданту гарнізону Новобогородицької фортеці боярину і воєводі І.Ф. Волинському було наказано на чолі невеликого війська, що нараховувало близько 4500 осіб, здійснити виправу до верхів'їв р. Самара.

Мета цієї допоміжної воєнної акції Кримського походу 1689 р. полягала в тому, щоб тимчасово перекрити Муравський шлях на підступах до кордону Слобідської України, що на той час входила до складу Московської держави, а потім зупинити татар на лінії р. Самара. До корпусу І. Волинського, крім його полку, увійшли й ті підрозділи, котрі затрималися і підійшли до р. Самара пізніше 29 квітня. Ті ж вояки, які прийшли на р. Самара до вказаної дати, за наказом В. Голіцина, надсилалися новобогородицьким воєводою до головної армії, що рухалася на Крим.

Похід І. Волинського до верхньої течії р. Самари розпочався 5 травня 1689 р. Тимчасовим комендантом фортеці було призначено стольника і воєводу В.П. Вердеревського. Шлях війська до Муравського шляху пролягав правим берегом р. Самара. Під час походу також оглядалися великі самарські броди Калинів, Вільний, Гришин, Кочереженський, Тернівський, Чаплинський та визначалися зручні місця для спорудження фортець. У листі до царів Івана та Петра від 23 травня 1689 р. І. Волинський сповіщав, що він зі своїми вояками того дня дійшов до р. Бик, де пролягав Муравський шлях, і звідти вислав кінні роз'їзди вниз по р. Самара, до Новобогородицької фортеці, а у верх до р. Торець та м. Тор.

Військовий загон І. Волинського простояв на Муравському шляху до початку червня, після чого, не дочекавшись приходу татар, вирушив у зворотному напрямку до Новобогородицької фортеці. 15 червня, за наказом В. Голіцина, полки воєводи зупинилися біля броду Вільного в урочищі Сорок Байраків, де ними було споруджено фортецю Новосергіївську (Сергіївську). Надалі ця фортеця понад 20 років виконувала функції передового форпосту Московської держави в Присамар'ї, на підступах до південного кордону Слобожанщини.

Таким чином, поки головна московсько-козацька армія без успіху намагалася чинити облогу Перекопської фортеці, кримчаки планували здійснити напад на південні кордони Московської держави. Проте в результаті походу новобогородицького воєводи І. Волинського на територію Верхнього Присамар'я в травні-червні 1689 р., татари не наважилися прорвати організований ним прикордонний заслон. Крім того, наприкінці походу біля одного з самарських бродів була споруджена Новосергіївська фортеця, яка у кінці XVII – на початку XVIII ст. стала передовим московським форпостом на підступах до кордону Слобідської України.

Статус та політичний вплив цариць у Стародавньому Єгипті
Бондаренко Наталія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
nataliaukraine22@gmail.com

Беззаперечним сьогодні є той факт, що в стародавньому світі саме єгипетські жінки володіли найширшими правами та свободами в суспільстві. До них варто віднести численні можливості: від самостійного опікування сімейними фінансами до керування державою. Тема гендеру в Стародавньому Єгипті залишається в науці популярною та дискусійною темою. Перш за все, варто звернути увагу на політичний вплив та статус саме царської жінки. Релігія завжди була невід'ємною частиною політичного життя цієї давньої цивілізації. Тому певні жіночі титули, наприклад, «Дружина бога Амона», поєднували як політичний, так і релігійний вплив.

Продовжуються активні розкопки пам'яток Стародавнього Єгипту, зокрема в некрополі Саккара. Це дає змогу розширити джерельну базу для продовження дослідження даної теми. Не менш важливим є посилений інтерес до ролі жінки в політичній системі в світовій історії та пошук варіантів розв'язання наявних проблем щодо гендеру. Зважаючи на нові археологічні дані та низку інших факторів, дослідження статусу та політичного впливу цариць у Стародавньому Єгипті залишається актуальним у сучасній єгиптологічній науці. В українській історіографії таке дослідження проводиться вперше.

В ході даного дослідження визначено наступні завдання: виявити закономірності та особливості зображення жінки в епіграфічних джерелах в період від Давнього до Пізнього царств; дослідити передумови, причини приходу до влади та правління жінок-фараонів; простежити залежність між зміною політичного впливу цариць та посилення культу Амона, титул «Дружина бога Амона». Було застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних історичних методів. Перш за все, це методи текстологічного аналізу, джерельної критики, індукції та дедукції, аналізу та синтезу для адекватного розуміння змісту писемних та археологічних джерел. Також здійснено переклад українською мовою єгипетських епіграфічних джерел. Зокрема, тексти зі стін храмів у Дендері, Карнаці, Дейр ель-Бахрі та ін. Метод порівняння дозволив залучити гіпотези та джерела попередніх та наступних єгипетських епох для кращого розуміння та орієнтування в темі дослідження.

Оскільки українська наукова література по досліджуваній темі відсутня, основна увага приділяється іноземній. Перш за все, варто виділити ті праці, що безпосередньо присвячені життю цариць: J. Tyldesley «Chronicle of the Queens of Egypt» (2006), «Daughters of Isis» (1994), G. Robins «Women in Ancient Egypt» (1993) та T. Wilkinson «Lives of the Ancient Egyptians» (2007). Саме вони найбільш ґрунтовно та розгорнуто розкривають обрану тему та висвітлюють основну проблематику. Також не менш важливою є література, що сфокусована на загальній історії Стародавнього Єгипту: I. Shaw «The Oxford History of Ancient Egypt» (2000), T. Wilkinson «The Rise and Fall of Ancient Egypt» (2010) та D. Brewer «Egypt and the Egyptians».

РОЗДІЛ III

ГЕНДЕРНА ІСТОРІЯ

Найвищою за статусом посадою, яку могли займати жінки, була – фараон. У свій час Стародавнім Єгиптом керували: Нефрусобек (12 династія, Середнє царство), Хатшепсут (18 династія, Нове царство), Таусерт (19 династія, Нове царство) та Клеопатра VII (Птолемеївський період). До цього переліку ще варто додати Нефертіті (18 династія, Нове царство), яка фактично була співправителем разом зі своїм чоловіком, реформатором Ехнатоном. Ще одним шляхом наближення цариць до Єгипетського престолу було регенство. Зазвичай, саме «Дружини царя» опікувалися державними справами при малолітніх спадкоємцях. Серед найбільш впливових регентів варто виділити: Яххотеп, Яхмес-Нефертарі та Хатшепсут (18 династія, Нове царство). Наступна категорія, не менш впливова, це володарки титулу «Дружина бога Амона». Під час піднесення культу Амона (Нове царство) саме ці цариці здобули особливого в поєднанні з релігійною роллю політичного впливу.

Результати дослідження свідчать про те, що жінки в Стародавньому Єгипті володіли справді унікальними та широкими правами. Згадані категорії варіантів реалізації цариць були покликані зберігати стабільність, контроль влади та процвітання держави. Зазвичай, саме під час правління цариці вдавалося нормалізувати ситуацію, як в зовнішній, так і у внутрішній політиці.

«Куртуазна любов» з жіночої точки зору (на прикладі творчості Беатріси де Діа)

Дресва Єлизавета

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
dreeva2000@ukr.net*

Існує думка, що жінці в куртуазних відносинах була притаманна лише пасивна роль «донни» та «сеньйори», тобто музи, яка має надихати свого Рицаря на подвиги. Однак це далеко не так, чимало «донн», «прекрасних дам» часом теж бралися за перо і писали канцони, тенсони і плачі. В старофранцузькій мові існувало навіть слово, що означало саме жінку-трубадура – «trobairitz». Відомо близько 30 «trobairitz». Найвідомішою (та найпершою) серед них була графиня Беатріса де Діа.

Відомостей про неї небагато. Так, відомо, що вона жила в XII столітті, була знатною дамою з місцевості Діа неподалік Провансу. «Життєписи трубадурів» свідчать про те, що Беатріса де Діа була дружиною Гільйома де Пуатьє, але кохала Раймбаута Оранжського, іншого трубадура. Саме йому присвячені твори Беатріси.

До наших днів збереглися п'ять цих творів – чотири канцони (один з найпоширеніших напрямків у ліриці трубадурів, в якому оспівується почуття, радість кохання, чи навпаки — любовні страждання) і тенсона (вірш-суперечка трубадурів на ту чи іншу тематику). В двох канцонах показані страждання дами, покинутої коханим («Веселішу б я пісню заспівала...» та «Я великим сумом сповнена...»).

У першій з них лірична героїня дивується холодності та непривітності свого коханого, підозрює, що він покинув її заради іншої. В другій же згадує минуле щастя

та закликає коханого повернутись. Ще в двох, навпаки, оспівано радість кохання («Мені любов дарує надію...» та «Сповнена я любові молоді...»).

«Мені любов дарує надію...» адресована скоріше пліткарям та ненависникам героїні, ніж її коханому. Любов дає більше надії, робить ліричну героїню веселою та дозволяє не звертати уваги на всілякі плітки. «Сповнена я любові молоді...» описує щастя жінки поряд з коханим.

Єдина ж тенсона передає діалог між Беатрісою та Раймбаутом Оранжським. В ньому показані сумніви дами, яку заспокоює її коханий.

Особливостями творів Беатріси де Діа є посилені увага до опису почуттів, натомість у них повністю відсутній опис природи, а також будь-які соціально-політичні теми. В творчості графині де Діа куртуазна любов розкривається з жіночої точки зору, з жіночого боку. Твори більшості трубадурів-чоловіків зовсім байдужі до почуттів та внутрішнього світу своїх «донн». Вони для них – скоріше фантастичний та недосяжний образ, ніж реальна жінка зі своїми почуттями, проблемами та стражданнями.

Отже, творчість трубадурів і, зокрема, графині де Діа, показує нам почуття і внутрішній світ «донни» та «музи». Прекрасна дама постає перед нами не як фантастичний, нереальний образ і об'єкт почуттів чоловіка, а як жива людина, суб'єкт, якому так само притаманні людські почуття. Вона теж може любити та страждати через нерозділене кохання.

Специфіка професійної діяльності радянської жінки періоду «відлиги»

Глухенька Софія

*Донецький національний університет імені Василя Стуса
sglukhenka10@gmail.com*

«Відлига» ознаменувала поступовий і недовготривалий процес лібералізації суспільного життя та знову поставила, раніше «закрите», жіноче питання на порядок денний. Актуальність тематики дослідження визначається як необхідністю теоретичного осмислення питань політики СРСР періоду «відлиги» щодо жінок, так і її практичним виміром, важливістю викорінювання сформованих гендерних контрактів для життя жінок пострадянського простору.

Аспекти становища жінок у СРСР у своїх працях розглядають С. Айвазова, Е. Груздева, О. Здравомислова, А. Темкіна, А. Максимов, В. Чвикалов. Джерельну базу роботи становлять статистичні матеріали, законодавчі акти та періодична преса. Дане дослідження здійснене на основі таких загальнонаукових методів як аналітико-синтетичний, проблемно-хронологічний та узагальнення. Щодо спеціально-історичних методів, то використовувались історико-порівняльний та історико-генетичний.

Головною метою дослідження є аналіз специфіки професійної діяльності жінок у промисловості та сільському господарстві СРСР.

Представленість жінок у промисловості та сільському господарстві була значною з самого початку існування СРСР, адже законодавство не лише урівняло статі в трудових правах, а й фактично робило працю обов'язком кожного громадянина.

Станом на 15 січня 1959 р. жінки становили 54% робітників та службовців, 57% колгоспників, 52% одноосібних селян та кустарів. Таким чином, вони становили більшість у наведених сферах. При цьому внутрішній розподіл жінок за видами діяльності був наступним: робітниці та службовиці – 67, 1% від усієї кількості жінок, колгоспниці – 32,6%, селянки-одноосібниці – 0,3%.

Статистичні матеріали вказують на ключові ролі жінок у текстильній та харчовій промисловості та рівноцінну з чоловіками позицію в інших галузях. Проте вони не репрезентують участь жінок у важкій та шкідливій промисловості. Адже в 1956 р. був виданий указ Президії ВР СРСР щодо полегшення праці жінок, відповідно до якого заборонялось використовувати жіночу працю на підземних роботах та морських суднах.

Окрім чисельності важливим для розуміння кейсу «жінка та завод» є огляд умов праці, які в період «відлиги» залишались невтішними. Звичним явищем була запиленість, загазованість та недостатня освітленість робочих місць у цехах. Крім того, не вистачало санітарно-побутових приміщень, таких як гардеробні кімнати, вбиральні, душові. В період «відлиги» норми по охороні праці та приписи щодо незалучення жінок до важких та шкідливих виробництв постійно порушувались.

Щодо чисельності жінок в сільському господарстві, то на 1959 р. вони були наступними: ланкові – 88%, доглядальниці худоби – 91%, доярки – 99%. Співвідношення цих даних із показником 57% до 43% (жінки до чоловіків в сільському господарстві) вказують на переважаючу кількість чоловіків серед механізаторів, трактористів та керівників господарств. Відповідно, прослідковується тенденція залученості жінок до менш механізованої та низькооплачуваної праці.

Таким чином, навіть закон про однакову оплату за однакову працю все одно виконував свою функцію лише частково. Як зазначає Світлана Айвазова: «По-перше, відбувалась «фемінізація» роботи з меншим заробітком; по-друге, по мірі того як жінки освоювали професію, вона ставала непрестижною».

Відсоток жінок серед загальної чисельності керівників промислових, сільськогосподарських, лісних, транспортних, будівельних підприємств становить лише 12%. При тому, що жінки складали від 15% до 99% працівників будь-якої з зазначених галузей.

Таким чином, не дивлячись на порівняно значну відсоткову значимість та вклад у різноманітні сфери економіки, праця жінок у період «відлиги» залишалась здебільшого малокваліфікованою та низькооплачуваною. Кількість жінок-керівників продовжувала була в порівнянні незначною, а умови праці залишались невідповідними нормам. Рішення, що були спрямовані на покращення ситуації, частіше залишались виконаними лише на папері, що призводило до випадання ряду проблем з суспільного дискурсу.

Зростання соціального престижу жінки в Західній Європі XI-XIII ст.

Іванова Вікторія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ivanovaviktoriya@knu.ua

У період XI-XIII століття відбулося зростання соціального престижу жінки, що зумовлено не тільки розширенням її правового становища, а й розвитком культу Діви Марії чи «культу прекрасної дами». Наукова проблема даної теми виражається у відсутності достатньої кількості досліджень, які б визначали період XI-XIII століття як основний та звертали увагу на жінок у цей час, адже проблематично формувати певні висновки про гендерні відносини високого середньовіччя при такому вагомому становищі чоловіка. Дослідження даної теми сприятиме виокремленню цього конкретного періоду в жіночій історії.

Саме початки формування соціального престижу жінки витікають з періоду високого середньовіччя, тож вирішення даної проблеми зумовлює наукову новизну визначеної теми, яка характеризується і вирішенням у результаті дослідження проблеми розуміння причин абсолютно різного сприйняття жінки періоду XI-XII століття, питання підняття жінки з низів соціальної думки до формування «культу» та витоків цих процесів.

Історіографія досліджуваної теми базується на працях Т. Б. Рябової «Жінка в історії середньовіччя», Ж. Дюбі, який звертає увагу саме на місце в історії куртуазного кохання та його вплив на статус жінки в суспільстві в своїй праці «Куртуазне кохання». Джерельна база даної теми зумовлюється кодексами окремих міст (кодекс Любека), церковними декретами (Декрети Граціана), філософськими працями сучасників (Фоми Аквінського) та важливим джерелом є версії правових кодексів раннього середньовіччя, наприклад, кастильська версія «Вестготської правди» – «Фуеро Хузго».

Під час дослідження використовувались такі методи: опис, аналіз, узагальнення, абстрагування.

Таким чином, в ході дослідження було виокремлено загальну характеристику зростання соціального престижу жінки в Західній Європі XI-XIII століть. Досліджено відображення соціального статусу жінки в її правовому становищі в XI-XIII століттях. Зокрема збільшення її ролі в родині, прав наслідування, власності. Простежено важливі зміни в її соціальному положенні в цей період, а саме за Вестготською правдою кастильської версії, дочки були абсолютно рівноправні з синами в питанні успадкування. Подано розуміння ролі жінки у шлюбі, за Декретами Граціана жінка була рівноправною з чоловіком у шлюбі.

В результаті дослідження було виокремлено куртуазне кохання та «культ прекрасної дами» як чинники збільшення соціального престижу жінки. Саме ці явища сприяли ставленню відношення до дами як об'єкту та ніжності, зумовили прагнення отримати її прихильність. Також, подано розуміння того, що соціальному престижу жінки в XI-XIII столітті сприяло те, що матерям доводилось вчити синів грамоті, відповідати за їхнє моральне виховання, що звісно сприяло і збільшенню освіченості

самих жінок і становленню їхньої ролі в суспільстві. Висвітлено, що соціальний престиж збільшувався за рахунок відомих жінок, які ставали авторитетом для інших.

Отже, зростання соціального престижу жінки в Західній Європі безумовно простежується в XI-XIII століттях та показує змінення ставлення до неї в зв'язку з багатьма факторами, наприклад, те ж збільшення кількості населення в цей час, що принесло зміни в різних сферах життя.

Діяльність сестер милосердя у Великобританії в Першій світовій війні

Мотрук Сюзанна

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
sysannacom327@gmail.com*

Образи жінок на війні змінюються завдяки різним факторам, але ці зміни є дуже повільними. Війна відкрила перед жінками нові можливості в сферах діяльності, що було неможливим у мирний час. За час війни багато жінок отримали економічну самостійність, стали годувальницями сімей. З піднесенням гендерних студій в історії щораз більше уваги приділяють гендерним аспектам війни, особливостям використання відповідних образів у воєнній пропаганді. Найбільш героїчною була робота на перев'язувальних пунктах. У період Великої війни на території Великобританії сформувався образ жінки як «білого ангела», що турбується про поранених солдат.

На прикладі жінок, британок за походженням, учасниць Першої світової війни, що були задіяні в медичних службах, ми можемо стверджувати про те, що війна мала не тільки чоловічий характер. Адже залишилися спогади та мемуари, які розкривають особливості жіночого військового досвіду.

Зокрема серед яскравих образів того періоду слід виділити Флору Сандес – британську медичну сестру, капітана сербської армії (вона єдина британська жінка, яка служила в сербській армії), учасницю Першої світової війни.

До початку війни Флора працювала у Швидкій допомозі Святого Іоанна, проте після мобілізації добровільно вступила до лав сербського війська і швидко дослужилася до звання старшого сержанта.

Флора Сандес поступово звикала до суворих умов військового життя: постійні марш-кидки, нічліги в окопах при холодній погоді і постійні сутички з австрійцями і болгарками загартували англійку. Сербі стали вважати її своєрідним талісманом, тому добре до неї ставилися. В 1916 році Сандес опублікувала автобіографію «Англійка-сержант у Сербській армії», створену на основі листів і щоденників. Кошти від продажу книги йшли на допомогу сербській армії.

Іншою відомою діячкою, сестрою милосердя, що пожертвувала своїм життям заради спасіння поранених, була Нелі Спіндлер. Вона народилася в графстві Йоркшир і працювала медичною сестрою в Службі медичних сестер імені королеви

Олександрі. Її поховали неподалік госпіталю Західної Фландрії із воєнними почестями, в якому вона працювала. Вона єдина жінка, яка похована разом із 10000 солдатами, єдине що відрізняє її поховання – це напис «штатна медсестра».

В книзі «Сестри Пашендейле» професор Крістін Халлет збрала деякі листи і особисті щоденники сестер, щоб розповісти про їхній героїзм. «Більшість солдат не вижили б без допомоги сестер» – так зазначала авторка. За нею, близько 50-100 сестер працювало в шпиталях неподалік Іпру. «Було дуже страшно лежати в ліжку і розуміти, що будь-який момент тебе може розірвати на частини» – писала в своєму щоденнику одна із сестер – Мері Тілтон, яка працювала неподалік кордону із Німеччиною. Вона пригадує, що німці буквально їх посипали бомбами. За її спогадами, вона намагалася жартувати в найгірші моменти, коли її коліна тремтіли від страху.

Одна із сестер із Сассекса – Віолета Терстан відтягнула пораненого солдата в укриття, ризикуючи власним життям, адже постійно знаходилася під обстрілом. Про досвід Віолети Терстан ми дізнаємося із її мемуарів. Вона турбувалася про велику кількість солдатів майже без допомоги. Її життєва доля розділена на епізоди, де вона кидає виклик зарозумілим німецьким солдатам. Про свій досвід у Шарлеруа вона писала так: «У той день, коли ми прийшли сюди, було сімдесят поранених солдатів, у тому числі французьких та німецьких та тільки троє наших».

Окрім того, Віолету Терстан запрошували вступити до Російського Червоного хреста та дислокувати свої сили на Східний фронт. Слідом за цим вона описує свою захоплюючу подорож Швецією, Фінляндією через Полярне коло взимку, але це було авантюрою.

За повідомленням, відбулося друге серйозне поранення Віолети Терстан, коли вона працювала в зоні бойових дій у вересні 1917 року. Звіти повідомляють, що Терстан було поранено падінням даху, бомбардуванням з німецького літака. Приступ малярії змусив її повернутися в Англію. Віолета померла 13 квітня 1978 року у віці 90 років.

Не менш відомою була Мей Синклер (1863-1946 рр.) – відома письменниця того часу, учасниця військових дій, активна суфражистка та членкиня Ліги письменниць-суфражисток.

У 1914 р. після початку Першої світової війни Мей Синклер добровільно відправилася санітаркою в зону воєнних дій на території Бельгії. Вона витримала так декілька днів, увесь пережитий досвід вона описала в своїй прозі та поезії. Спілкувалася із відомим письменником того часу, який також зображував події війни – Річардом Олдінгтоном. Завдяки цьому, вона вперше використала термін – «потік свідомості».

Збереглися військові та робочі праці Вірджинії Вульф – письменниці, авторки праць та спогадів про Велику війну. Вони мають зовсім інше відчуття від того, що описано в щоденнику Мей Синклер. Можливо, велика різниця в тому, що Мей Синклер намагалася записувати почуття та враження від свого перебування на фронті, натомість Вірджинія Вульф описує те, як відчувається війна в місті, що залишає

по собі. Наприклад, у «Кімнаті Джейкоба» Вульф досліджує нав'язливу порожнечу, залишену позаду, а в «Місіс Деловер» війна присутня як свого роду палімпсест всієї історії, вона залишає брижі та сліди всюди.

У книзі «Друга стаття» (1949) Сімона де Бовуар пише про Емілі Бронте, Вірджинію Вульф, пояснюючи, що зазвичай чоловіки роблять кар'єру, а жінки присвячують себе домашній праці. Та важливою особливістю Великої війни було те, що незважаючи на всі трагічні наслідки, вона принесла жінкам можливість реалізувати себе в різних сферах діяльності.

Таким чином, долі медсестер були різними. Їхній військовий досвід дозволив їм представити себе для служб допомоги, таких як Червоний хрест. Вони змогли закріпити за собою ту професію, яку отримали під час війни. Такі медсестри застосували свої медсестринські кваліфікації, щоб залишитися поза кліткою патріархальних і культурних норм, які обмежували можливості для більшості жінок того часу.

Характерні жіночі образи німецького кінематографу 1919–1939 рр.

Шульга Вікторія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
vschulga123@gmail.com

Вивчення гендерної історії нині є одним з популярних напрямів історичної науки. Це пов'язано зі зростанням інтересу до окремої людини як головного компоненту соціального організму. Кінематограф з моменту свого зародження є важливим джерелом гендерних досліджень, що розкривають значущі політичні і соціально-економічні процеси певного історичного періоду. Разом із тим у фільмах можна простежити гендерну асиметричність. Це яскраво простежується на прикладі німецького кіно міжвоєнного періоду, яке відображає тодішні зміни в сімейній та демографічній сферах, початок суспільно-політичної активності жінок.

У даній роботі ми спробували розкрити еволюцію найбільш характерних для німецького кінематографу міжвоєнного періоду жіночих образів. Крім того, вдалося уточнити тенденції і закономірності висвітлення соціальних ролей жінки в художніх фільмах зазначеного періоду; соціальні, економічні і політичні чинники, що зумовлювали трансформацію характерних жіночих образів упродовж 1919–1939 рр.

Найбільш важливими для нашого дослідження є: робота А. Ватліна «Німеччина в XX столітті», стаття М. Д. Біалутдінова «Й. П. Геббельс про роль і місце жінки в націонал-соціалістичному суспільстві», праця А. М. Єрмакова «Розподіл гендерних ролей в Третньому Рейху», стаття Т. В. Малахової «Місце жінки в сім'ї та суспільстві в період Веймарської республіки», монографія З. Кракауера «Психологічна історія німецького кіно. Від Калігарі до Гітлера», книга С. Брукмана «Критична історія німецьких фільмів» та ін.

Головними джерелами нашого дослідження є фільми: «Ящик Пандори», «Щоденник падшої жінки», «Безрадісний переулочок», «Блакитний ангел» тощо. Окрім кінопродукції не менш важливими є документи офіційного характеру: наприклад Веймарська конституція та різноманітні закони. Також в дослідженні використано документи агітаційно-пропагандистського змісту та джерела особового походження (мемуари та інтерв'ю).

Завдяки аналізу змісту німецьких художніх фільмів міжвоєнного періоду, ми бачимо, що жіночі образи представлені досить варіативно. Тут присутня можливість вибору різноманітних гендерних репрезентацій. У типології образів жіночих героїнь у кіно виділяють маскулінний, андрогінний, фемінний та фемінний гіперсексуальний типи.

В принципі всіх їх можна інтегрувати до міжвоєнного періоду, але два перших: маскулінний та андрогенний є більш характерними для часу Веймарської республіки та Великої депресії. Представниці маскуліного типу володіють чоловічими рисами, на рівні з останніми тяжко працюють та виконують різноманітні доручення, але в локальній сфері. Для прикладу можна привести фільм «Носферату. Симфонія жаху». Там головна героїня не тільки поводить як чоловік, але ще й виглядає в точності як він.

Жінки андрогінного типу майже повністю вторюють маскуліному, проте є одна відмінність. Для них також характерними є і такі суто жіночі якості, пов'язані, в першу чергу, зі здатністю вислухати, підтримати, при необхідності втішити. У даному випадку ми не говоримо про нав'язану сексуальність, так як виражена вона досить слабо і не виставляється навмисно напоказ. Прикладом цього є головна героїня фільму Карла Груне «Вулиця».

У фемінному типі акцент не робиться на виконанні соціально значимих ролей. Тут найчастіше жінки представлені як творчі особистості, що бажають реалізації в певній локальній сфері, яка потребує широкого суспільного визнання: «Вісім дівчат у човні», «Віктор і Вікторія» тощо.

Останній у нашому списку – фемінний гіперсексуальний тип. Це жінки, що володіють переважно фемінними якостями, які також підкреслюються яскраво вираженою сексуальністю. Їм не приписують соціально значущих ролей у житті та функціонуванні суспільства. Таким героїням частіше за все рідко відводяться головні ролі в сюжеті. А коли таке стається, то вони за часту з'являються поруч з чоловіком, якого «доповнюють» тим, чи іншим чином. Тобто жінки, які найчастіше зустрічаються поруч з основними героями чоловіками, значно відрізняються від тих жінок, які самі виконують головні ролі. Так, основна стереотипізація жінки в кіно характерна саме для жіночих ролей другого плану. Саме ці образи відповідають нашому останньому типу. В них жінка виступає як сексуальний об'єкт та й, у принципі, тут можна навіть сказати про її об'єктивізацію: «Безрадісний переулочок», «Щоденник падшої жінки» тощо.

Кіно вбирає в себе сукупності поглядів, уявлень та конфліктів, характерних для того чи іншого суспільства минулого, і просто відображає їх на екрані. Висвітлюючи

панівні в суспільстві ідеологеми, кінематограф разом з тим ілюструє прагнення, що знаходяться в протиріччях з домінантною ідеологією, тим самим деконструючи її. Беручи до уваги дану інформацію, можна зробити висновок про те, що аналіз кіно неодмінно має бути одночасно й аналізом суспільства, так як зайва концентрація на формі та естетиці кіно веде до відриву від соціального контексту і, як наслідок, до односторонності та спотворення соціальної дійсності.

Ми не віддаємо виняткову роль кіно у формуванні та усталенні уявлень про чоловіче та жіноче місце в німецькому суспільстві. Однак підтримуємо думку, що кінематограф є однією із значущих технологій, що безпосередньо брали участь у цьому процесі. Це відігравало важливу роль у ході вторинної соціалізації молодих людей. Проведене дослідження, в цілому, продемонструвало можливості кіно впливати на формування гендерної ідентичності. Фільми, звісно, не можуть бути повністю об'єктивним джерелом. Але за допомогою аналізу кінокартин цих відносно нетривалих за часом періодів можна простежити, як поступово змінювався образ жінки та співставити цей процес з політичними та соціальними трансформаціями в тогочасному німецькому суспільстві.

РОЗДІЛ IV

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

**Архівні документи наукових рад, комітетів та комісій
НАН України як джерело з історії науки**

Березовська Ольга

*Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України
bov2005@ukr.net*

Серед документів архівних фондів науково-дослідних установ НАН України окреме місце займає документація наукових товариств, рад, комітетів та комісій. Зазвичай вона нечисельна та не має значної видової різноманітності. Оскільки ці організації не входять до штатної структури академічних наукових інститутів, а існують при них у статусі координаційних груп, громадських наукових товариств тощо, відповідно і до архівних фондів їхні документи потрапляють спорадично. Виокремити, класифікувати та проаналізувати наявні документи можливо за допомогою основних методів архівознавства: історичного, ретроспективного, порівняльного із застосуванням методів історичного джерелознавства: наукової евристики, класифікації і критики джерел, їх ідентифікації тощо. Видовий склад та інформативне наповнення архівної документації розглянемо на прикладі документів Української ономастичної комісії (далі – УОК), Комітету наукової термінології (далі – КНТ), Наукової ради з проблеми «Українська мова» НАН України, документація яких зберігається в архівному фонді Інституту української мови НАН України (далі – ІУМ). Зазвичай ці документи рідко використовуються дослідниками історії академічної науки, тому основним завданням даної розвідки є популяризація джерельної бази певних елементів архівних комплексів академічних установ.

Українська ономастична комісія є науковим органом при Бюро Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, здійснює координаційну, наукову і науково-організаційну роботу з метою забезпечення всебічного розвитку ономастики в Україні. Склад комісії формується з провідних науковців установ НАН України, університетів, а також фахівців інших установ та організацій, які працюють у дотичних до ономастики галузях. Склад комісії затверджує Бюро Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України. В архіві ІУМ зберігаються положення про Українську ономастичну комісію та її склад (у ньому окреслено загальні положення з діяльності комісії, її основні завдання, визначено організацію роботи комісії та представлено склад УОК); протоколи засідань комісії (де висвітлено низку питань, які розглядалися на зібраннях членів комісії); звіти та інформації про роботу комісії (де подається інформація про основні напрями роботи комісії за певні періоди).

Комітет наукової термінології є науковим організаційно-консультативним органом НАН України з питань наукової термінології. До його складу входять провідні вчені з різних галузей науки та група наукової термінології Інституту української мови НАН України, як робочий орган комітету. Основними завданнями комітету є: теоретичне розроблення принципів і концептуальних засад, практичних рекомендацій щодо унормування галузевих терміносистем та впровадження термінологічних норм у

мовну практику; координація підготовки термінологічних словників; мовна експертиза державних стандартів України на терміни і визначення. Діяльність КНТ в архівному фонді представлена наступними документами: протоколи засідань робочої групи КНТ; звіти про роботу комітету.

Історія діяльності Наукової ради з проблеми «Українська мова», що функціонує як координаційна група наукових досліджень у галузі лінгвістики, прослідковується за її документами, що наявні в архівному фонді ІУМ: витяги з протоколів засідань наукової ради; річні та трирічні звіти, інформації про роботу ради.

В цілому дані види архівних джерел мають значну наукову цінність і достатню інформативну наповненість, що дозволяє застосовувати їх при дослідженні історії діяльності наукових товариств, що діють на базі НАН України.

**Датування канонізації страстотерпців Бориса і Гліба
Жуковський Кирило**

*КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
kara15554@hotmail.com*

Історія складання Борисоглібського культу продовжує залишатися одним з «темних місць», не дивлячись на те, що вивченням літературних пам'яток і свідчень про святих братів займалися найвідоміші вітчизняні та зарубіжні медієвісти серед яких: А. А. Шахматов, С. А. Бугославський, Д. І. Абрамович, Н. Н. Воронін, А. Поппе, Л. Мюллер і ін.

Однією з сучасних, підтримуваних науковим суспільством гіпотез щодо дати канонізації, є датування за часів правління князя Ярослава Мудрого, виражена вченим-дослідником А. Н. Ужанковим.

Свідченням про час канонізації є наявність або відсутність іменування братів святими в літописах. Після опису смерті Бориса і Гліба 1015 року і до статті 1072 року про перенесення їх мощей у літописах взагалі немає згадок про святих. Але у 1072 році Борис і Гліб названі святими, але А. Н. Ужанков не схильний довіряти цій звістці, вважаючи її пізнішою вставкою. У статті 1072 р дано невірне датування дня цього перенесення (2 травня замість 20-го, як вказують інші, поза літописні джерела), і це свідчить про редактуру статті 1072 року зробленої після 2 травня 1115 року, коли відбулося нове перенесення мощей. На думку дослідника, саме літописець «редактор», який працював після 1115, вніс іменування Бориса і Гліба святими.

Наступна згадка імен Бориса і Гліба припадає на 1086 рік. У статті під цим роком розповідається про загибель князя Ярополка. Він був підступно вбитий Нерадцем, і автор зауважує, що раніше «блаженний князь» просив Бога дати йому смерть, «якоже двома братами моїма, Борису и Глебу, от чюжою руку, да омыю грехы вся своею кров'ю» і т. д. Тобто, Борис і Гліб не названі тут святими. І лише в статті 1093 року вони названі святими страстотерпцями; при цьому свято 24 липня, їм присвячене, назване новим.

Звідси можна зробити висновок, свято Бориса і Гліба було встановлено незадовго до 1093 р. Цілком зрозуміло, що якби свято святих Бориса і Гліба було встановлено для всієї Київської Русі у 1020 або ж 1021 році або навіть в 1035 році за Ярослава Мудрого, то через 70 або навіть 58 років, тобто в третьому поколінні, він вже і не міг бути за словами літописця «новим святом в Руській землі». Навіть якби він був встановлений в 1072 році, тобто через 21 рік, він не був би такий вже і новий, адже з тривалістю середнього життя тих віків, це був термін зростання нового покоління людей.

Називаючи пізню дату канонізації Бориса і Гліба, не можна ігнорувати літературні пам'ятники «Сказання про чудеса» і «Читання» які говорять про шанування братів ще в роки правління Ярослава Мудрого. Пояснюючи ці свідчення, дослідники беруть гіпотезу, що за Ярослава Мудрого утвердилося місцеве шанування страстотерпців. Цієї ж думки дотримується дослідник Г. Ленхофф, що ґрунтувала свою думку на основі соціокультурного вивчення шанування святих братів і також побічно вказують на відсутність загальнонародного шанування за Ярослава Мудрого. Дослідник вважає, що в роки правління Ярослава Мудрого існувало лише місцеве шанування страстотерпців, причому воно носило переважно «низовий», народний характер.

Дослідник цієї проблеми М. Х. Алешковській прийшов до висновків, що церковний культ Бориса і Гліба виник тільки після 1072 р., причому спочатку в Чернігові і як Глебоборисовській. Борисоглібський встановився трохи пізніше і вже в Києві. Важливим підтвердженням висновків вченого служить той факт, що до цього часу не відомо жодної печатки XI ст. із зображенням князів, немає їх зображень і на фресках Софії Київської. Тобто, аж до 70-х років XI ст. іконографія святих ще не вироблена.

Беручи до уваги вищеописані факти, можна без сумнівів казати о пізньому датуванні канонізації святих, у період після правління князя Ярослава Мудрого. Проблема визначення первинності літературних пам'яток, хоча і залишається відкритою, але не може бути підпорядкована відкритому питанню датування канонізації.

**Археографічні публікації Г. Швидько про стосунки Війська
Запорозького Низового з Російською імперією в другій
половині XVIII століття**

Кінашук Олексій

Запорізький національний університет

leshkakin@gmail.com

У 1990–2000-х рр. актуалізуються дослідження з історії запорозького козацтва. Українські історики, позбувшись ідейно-політичного тиску, почали активно провадити евристичну роботу в різних архівних установах України та Російської Федерації. Віднайдення та залучення до досліджень нових масивів джерел надало змогу вченим детальніше вивчати різні аспекти історії низового товариства та виокремити

і спростувати твердження радянських науковців, які систематично перекидали фактаж задля слідування ідеям марксизму-ленінізму. Одним з таких істориків стала Г. Швидько, яка в 1990–2000-х рр. дослідила один із фондів Російського державного військово-історичного архіву (далі – РДВІА).

У журналі «Записки науково-дослідної лабораторії Південної України ЗДУ: Південна Україна» вона опублікувала серію статей, які вміщують джерела з ф.52 «Г.О. Потьомкін-Таврійський» РДВІА і висвітлюють боротьбу запорожців із російськими підданими за збереження своїх володінь.

У першій публікації Г. Швидько розмістила 5 джерел (позначені № 3; 4; 6-8) за 1755, 1765, 1767 рр. У них вміщується інформація про появу на території Війська Запорозького Низового 15 хуторів поселенців зі Слобожанщини; лист російського військового інженера київському генерал-губернатору Ф. Восикову щодо чинення запорожцями спротиву під час складання мапи їхніх північних земель задля створення фортифікаційних споруд; розслідування скарг січовиків на жителів Української лінії та майора Єлисаветградського пікірного полку Амлешова.

У статті під назвою «Останні спроби запорожців відстояти свої вольності» історик розмістила 6 документів, які охоплюють проміжок часу 1760–1770-х рр. Джерела (позначені № 1; 3; 6-9) містять інформацію про боротьбу низовиків із російськими підданими, які заселяли територію Запорозьких Вольностей із північного та східного напрямку та руйнували хутори січовиків.

У 2000 р. виходить третя стаття Г. Швидько, в якій опубліковані актові джерела із ф.52 РДВІА. У 6 документах (позначені №1-4; 6-7) вміщується інформація про земельні суперечності між запорожцями, з одного боку, та населенням і старшиною Єлисаветградського пікірного полку, російськими військовими командами, з іншого боку, навколо території в 40 верств на південь від р.Тясмин; скарги старшини вищезазначеного полку М. Вуковича на січовиків у створенні перепон у торгівлі єкатерининських купців; видачу запорожцю пашпорта. Два джерела № 3 та 7 стосуються побутових суперечностей між низовиками та російськими офіцерами Невського полку – поручиком Чевкіним та капітаном Глібовим, які несли службу в Катерининському шанці в 1773 р.

Публікацією вищенаведених джерел Г. Швидько дала змогу історичній спільноті та загалу використовувати нову інформацію задля спростування або утвердження вірності викладених вченими результатів досліджень у наукових публікаціях. Наведемо приклад застосування інформативних можливостей опублікованих джерел при історіографічному аналізі праці українського радянського історика В. Голобуцького «Чорноморське козацтво». В опублікованих Г. Швидько статтях присутні джерела, які свідчать, що причиною зруйнування запорожцями «форпостів, команд та залог» російських підданих на території Єлисаветградської провінції стала саме поземельна боротьба між низовиками та жителями провінції в першій половині 1770-х рр., а не як пише В. Голобуцький, використавши переформатовану цитату з праці А. Рігельмана, зруйнування укріплень російських військових представниками гайдамацького руху.

Таким чином, археографічні публікації Г. Швидько дають змогу сучасним науковцям залучити більший масив джерел у дослідження з історії запорозького козацтва в цілому та історії стосунків між запорожцями та російськими підданими в другій половині XVIII ст., зокрема. Використання документів із ф.52 дає нам можливість зрозуміти не тільки окремі аспекти історії низового товариства, а й простежити процес актуалізації джерельної бази сучасними українськими науковцями і віднайти та спростувати окремі судження українських істориків.

Періодика на книжковій полиці інститутки (за матеріалами бібліотеки Одеського інституту шляхетних дівчат)

Коробчук Анна

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

korobcukanna@gmail.com

Починаючи з 1829 р. Одеський інститут шляхетних дівчат (далі – Інститут) функціонував в системі закладів освіти Відомства установ імператриці Марії Федорівни (ВУІМ). Специфіка подібних закладів полягала в тому, що кожен день панянки у стінах установи суворо регламентувалася внутрішніми правилами. Література, що потрапляла до інституції, не була випадковою, а її зміст відповідав загальним правилам організації освітнього процесу. На «книжковій полиці» панянки розміщувалися підручники, журнали та художня література. Чільне місце відводилося періодичним виданням з бібліотеки закладу. Тому за допомогою періодичних видань бібліотеки Інституту спробуємо простежити, чим цікавилася інститутка на дозвіллі та з яких галузей знань вона мала змогу поповнити власний «багаж знань».

Актуальність теми обумовлена тим, що культура читання є важливим чинником у формуванні світогляду молоді освіченої особистості модерного часу. Проведений за книжкою час був для інститутки не лише одним зі способів з інтересом провести дозвілля, але й давав поштовх до самоосвіти. Серед комплексу дослідницької літератури на особливу увагу заслуговує публікація В. В. Пономаревої. «Библиотеки и чтение в женских институтах Мариинского ведомства (XVIII – начало XX в.)», котра дозволяє прослідкувати загальні тенденції розвитку бібліотечної справи в бібліотеках відомчих установ. Сучасні історики (А. О. Добролюбський, В. А. Добровольська, В. В. Левченко) у своїх дослідженнях характеризували окремі моменти діяльності Інституту, але питання про самоосвіту в становому закладі не розглядається.

Метою статті є аналіз кола періодичних видань бібліотеки Одеського інституту шляхетних дівчат, що впливали на формування особистості молоді пансіонерки. Хронологічні рамки охоплюють період 1854 – 1906 рр.

Джерельна база для вивчення зазначеного питання охоплює наступні журнали: «Беседа», «Вестник Европы», «Детское чтение», «Журнал для детей», «Исторический вестник», «Мир божий», «Нива», «Русская мысль», «Русский архив».

Література з бібліотеки Інституту є розпорошеною по фондах сучасних бібліотек

та приватних колекцій. Понад 300 примірників вісьмох журналів було віднайдено у фондах НБ ОНУ. Дані видання містять відповідний екслібрис (власницький знак) бібліотеки Інституту, а з 1898 р. екземпляри відзначалися штампом з новою назвою закладу (Одеський інститут імператора Миколи І). Близько половини примірників припадає на «Журнал для дітей», та лише шість на наукове, академічне видання «Исторический вестник». Класифікувати журнали можна за кількома критеріями: за періодичністю (щотижневі – «Журнал для детей» та «Нива», щомісячні – «Беседа», «Вестник Европы», «Детское чтение», «Исторический вестник», «Мир божий», «Русская мысль»); за цільовою аудиторією та змістовим наповненням (для молодших – «Детское чтение» та «Журнал для детей», для старших – «Беседа», «Вестник Европы», «Исторический вестник», «Мир божий», «Русская мысль»), для усіх вихованок – «Нива»)); за місцем видання (Москва – «Беседа», «Русская мысль», Санкт-Петербург – решта).

Отже, починаючи з 1854 р. на «книжкову полицю» молодших вихованок найчастіше потрапляв «Журнал для детей», читання якого сприяло їхньому усебічному розвитку. У пореформені часи альтернативою цьому виданню став ілюстрований журнал «Детское чтение», котрий був зорієнтований на розширення уявлень про навколишній світ. Старші інститутки мали змогу поповнити знання, що були отримані на уроках, низкою журналів, що висвітлювали питання історії, літератури, науки та політики. Періодика знайомила панянок з новинками літератури, подіями в імперії та за кордоном, а також допомагала розважитись після напруженого дня. Завдяки цьому випускницю закритого елітного закладу вже важко назвати «кисейною барышнею», бо вона мала уявлення про те, що відбувається поза стінами Інституту та мала змогу підтримати світську розмову на будь-яку тему.

Мисливство в сеймовій документації Речі Посполитої 1569 – 1647рр.: український контекст

Кравченко Надія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

nadiiakravchenko@knu.ua

Історія мисливства як економічної галузі нараховує не одне тисячоліття. Полювання було джерелом хутра та дичини як додаткового харчового ресурсу. Із розвитком тваринництва та кушнірства його економічна роль значно зменшилась, натомість воно зайняло нішу аристократичної розваги. Проте в Речі Посполитій в цей час воно було присутнє в структурі економіки та в системі урядів (посад). Соціально-економічне значення мисливства, як і загалом історія мисливства на українських землях в ранньомодерний час, є малодослідженими. Вони представлені переважно поодинокими працями з історії права та економіки, що ґрунтуються на статистичній та законодавчій документації. Натомість сеймові конституції, поборові реєстри, інструкції зі збору мит, надруковані у багатотомній серії Volumina Constitutionum,

лишаються переважно поза увагою дослідників економічної історії та історії мисливства. У сеймовій документації розкрита низка соціальних та економічних аспектів, важливих для дослідження цієї теми. Дослідження мисливства на прикладі цих джерел потребує використання теоретичних методів (аналізу, синтезу, порівняння).

Дотичними до мисливства є згадки в сеймових конституціях про королівських ловчих, які виконували важливі завдання – брали участь у демаркації кордонів та ревізії королівських володінь, контролювали збір податків. Цей уряд вважався почесним, а відсилка до мисливства була радше символічною (організацією полювань займався господарський ловчий). Ці уряди надавались довірем особам короля, наприклад, королівському секретарю; у цих джерелах згадуються ловчі і з українських воєводств – Руського, Київського та Чернігівського.

Також у сеймових конституціях йдеться про цінові обмеження на продаж хутра іноземного походження. Найбільше даних про хутра вміщено в документації, пов'язаній зі сплатою мит, зокрема в інструкції зі збору мит у ВКЛ. У ній є перелік тих звірів, хутро яких з'являлось на ринках: соболь, бобер, рись, куниця, білка, кролики, ведмідь, вовк, горностай, норка. До нього додана інформація про одиниці обрахунку кількості хутра, від якої сплачувався податок (від сотні, сорока і т.ін.). За шкур диких звірів платився значно менший податок, ніж від хутра.

Окремим рядком у поборових реєстрах згадуються «села ловчі та осочні». Вони створювались поблизу лісових пуш, що належали королю. За цими угіддями мали наглядати ловці та осочники – заготовляти різну продукцію (наприклад, солити дичину), слідкувати за стежками і підліском, перешкоджати незаконним полюванням та веденню лісохімічних промислів у непризначених для цього угіддях. Ліси, подібно до сільськогосподарських ділянок, були поділені на волоки, від них так само платився податок. Також у поборових реєстрах міститься інформація про податки, які сплачували ремісники, зокрема ті, що займались обробкою шкір та хутра – кушніри, червоні гарбарі і білошкурники. Статистична документація (наприклад, інвентарі замків Волині) дає можливість зробити припущення, що ці ремісники переважно займались обробкою продукції тваринництва.

Отже, сеймові конституції є джерелом даних про уряди королівських ловчих, яким надавались особливо важливі функції, не пов'язані безпосередньо з полюванням. Серед товарів, з яких сплачувалось мито, особливе місце займають імпортовані хутра, різноманіття яких підкреслено у вищезгаданому джерелі. Згадані у сеймовій документації ремісники не обов'язково займались виключно мисливством чи обробкою його продукції, проте їхню сферу зайнятості можна охарактеризувати як дотичну до цього. Зростання податків в Речі Посполитій мало корелюється з інфляцією, їхні розміри могли не зазнавати змін десятиріччями; підвищення було пов'язане з військовими конфліктами. Загалом сеймова документація є важливим джерелом для дослідження різних аспектів історії мисливства на українських землях, що входили до складу Речі Посполитої.

Потенциал Киево-Печерского патерика как исторического источника по иудаике

Панин Максим

*Национальный университет «Киево-Могилянская академия»
paninmaxim1997@gmail.com*

Киево-Печерский патерик (далее КПП) – древнейший агиографический сборник, содержащий нарративы об истории одноимённого монастыря и деяниях его насельников (начал составляться с нач. XIII в.). В историографии данный памятник изучался с различных исследовательских перспектив, начиная со втор. пол. XIX в. и до сего дня. Диапазон исследований очень широк: от проблем текстологии до реконструкции быта и эмоционального мира монашеской общины.

В контексте иудаики, КПП также рассматривается как важный исторический источник наряду с «Повестью временных лет» и «Словом о законе и благодати» Илариона. Однако, как нам видится, потенциал выбранного источника раскрыт не полностью. В данном исследовании мы опирались преимущественно на историко-генетический и сравнительный метод.

Современная историография по «еврейскому вопросу» из арсенала КПП в лучшем случае ограничивается житием Евстратия Постника (Л. С. Чекин, Г. Г. Литаврин, А. Кулик, В. Я. Петрухин, А. Pereswetoff-Morath, – только последний исследователь пошёл несколько далее). Тем не менее, агиографический сборник содержит и другие примечательные фрагменты, связанные с представлениями об иудеях среди православного духовенства, на которые хочется обратить должное внимание.

1) В «Слове о Лаврентии-затворнике» описывается случай исцеления бесноватого. В этом контексте примечательны «синдромы больного». Помимо безумной силы: «бревно, которое десять человек снести не могли, он один, подняв, забрасывал», – выделяется характерное «говорение на языках», – «Начал он говорить по-еврейски, потом по-латински, потом по-гречески и, попросту сказать, на всех языках [...]».

Приведённый перечень языков относится к т.н. библейским языкам, – они известны духовному лицу по своему наименованию, – это иврит (ТаНаХ), латинский (Вульгата) и греческий (Септуагинта). Скорее всего, лишь поэтому они упоминаются в данном пассаже такой триединой формулой. Кроме этого, православный автор подчёркивает для читателя тот богатый языковой багаж, имеющийся у бесовских сил вплоть до языков Писания. Однако особого акцента на еврейском языке не наблюдается.

2) В «Слове про Святошу» старец-духовник Симон поучает монаха Поликарпа цитатой из «Лествицы»: «"Иудей радуется субботе, чтобы по закону отпраздновать ее едой". И ты, подобаясь ему, заботишься о питье и о еде, и в том полагаешь свою славу».

Этот книжный стереотип подкреплён словами авторитетного отца церкви и десакрализирует иудейский шаббат, нарочно упрощая традиционную иудейскую практику до греха обжорства.

3) В «Слове о Никите-затворнике» говорится, что инок был прельщён дьяволом и пока вместо него молился бес в облики ангела, чернец «прилежно занимался чтением и книжной премудростью». Дальнейший сюжетный конфликт связан с тем, что монах «все книги иудейские знал хорошо» (даётся перечисление книг ТаНаХа – еврейской Библии), в открытую пренебрегая чтением и беседами на тему новозаветного (христианского) цикла книг. Такой книжный вкус послужил сигналом для Печерской братии, что «прельщен он врагом». Потом житийный герой был отмолен и клялся, что забыл Ветхозаветные книги.

Приведённый эпизод, как кажется, тоже исполнен антииудейской интенцией, в которой можно увидеть риторический параллелизм с противопоставлением «Закона» (иудаизма) и «Благодати» (христианства), где второе совершеннее и истиннее.

Как видно из работы, из-за небольшого количества сведений, особняком стоит проблема христианско-иудейских отношений на Руси. Таким образом, для исторической реконструкции обозначенные фрагменты из КПП важны. Они иллюстрируют, что тенденциозность и ригористичность православных книжников относительно иудеев обусловлена как святоотеческой традицией, так и своими собственными контекстами. Важно отметить, что подобный симбиоз коррелирует с предшествующими по хронологии источниками.

**«Братська єдність» українського та російського народів
мовою документів: здобутки цифрової історії
Сабадаш Влада**

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
v.k.sabadash@gmail.com*

Актуальність дослідження обґрунтовується вивченням методів та механізмів ретрансляції образу «єдності» українського та російського народів. Аналіз вказаної проблематики дає змогу дослідити, якою мірою національне питання в контексті українсько-російських відносин та міжнаціональних відносин в радянських республіках відображалося під час засідань КППР, а також яке саме ідеологічне навантаження воно несло.

В основу наукової проблеми дослідження покладено вивчення основних лексичних механізмів ретрансляції образу «братської єдності народів» як загальнорадянського феномену, а також методів концептуалізації українсько-російських відносин.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що було встановлено особливості ретрансляції образу «братської єдності» українців та росіян, класифіковано зовнішні виразники цього образу та вдосконалено періодизацію вказаного аспекту національної політики в СРСР.

Історіографічна база дослідження спирається на праці Ю. Бадзьо, В. Даниленка, С. Єкельчика. Окрім цього, було залучено дослідження С. Лур'є, О. Коняєвої та І. Яковенка щодо дружби народів, а також М. Фадеїчевої і Ю. Аксютіна з приводу

радянського народу як «нової історичної спільності».

Джерельна база дослідження спирається на матеріали стенографічних звітів з'їздів КППР у післявоєнний період (XIX - XXVIII з'їзди КППР, 1952-1990 рр.). Окрім цього, було залучено третю Програму КППР, «Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією», схвалені ЦК КППР, спогади та промови М. Підгорного і П. Шелеста, а також плакати, пам'ятники та відеоматеріали.

В основу методології та методів дослідження було покладено засади методу studies та методів цифрової історії, а також концепції культурної і комунікативної пам'яті А. Ассман.

У межах дослідження в програмі MAXQDA було створено базу даних «Народ(и) СРСР в стенографічних звітах з'їздів КППР», яка охоплює матеріали десяти з'їздів (XIX - XXVII з'їзди КППР, 1952-1990 рр.). У межах контент-аналізу на основі лексичного пошуку було створено 29 кодів – мовних конструкцій, що свідчили про конструювання образу «єдності» народів, зокрема українського та російського. Всього в текстах документів було нараховано 8558 відповідних конструкцій.

У результаті дослідження було встановлено низку аспектів. По-перше, в загальнорадянському контексті було більш пріоритетним вдаватися до поняття радянського народу (5227 позицій), аніж кількох радянських народів (921 позиція). Це можна обґрунтувати бажанням верхівки КППР нав'язати суспільству ідею «нової історичної спільності». По-друге, безпосередньо образу українсько-російської дружби та єдності присвячено лише 3 згадки, пов'язані з кодом «возз'єднання». У цих згадках мова йде про річницю Переяславської ради 1654 р., яка в офіційних документах отримала назву «возз'єднання України з Росією». По-третє, було з'ясовано, що образ «братської єдності» українців та росіян, а також дружби народів загалом охопив лише XIX - XXIII з'їзди КППР (1952 - 1966 рр.), що можна пов'язати з періодом, коли були особливо потужними тенденції відлиги.

Отже, на матеріалах стенографічних звітів з'їздів КППР було доведено, що в історичній ретроспективі для партійної верхівки найбільш важливою лишалася ідея ретрансляції образу єдиного радянського народу. Натомість образ дружби і єдності українського та російського народів (так само, як і інших радянських народів) був лише ланкою в творенні нової історичної спільності. Втім, зазначена теза потребує подальших досліджень, а також побудови нових кодів у базі даних задля встановлення опосередкованих ознак педалювання образу українсько-російської братськості.

**До питання достовірності демографічних джерел
ранньомодерної доби на прикладі церковного перепису
населення Англії 1563 року**

Смерека Богдан

*Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України, Львівське відділення
smereka.bohdan@yahoo.com*

Фахівцю з історичної демографії ранньомодерного періоду доводиться опиратися на обмежений набір джерел. Як правило, мова йде про документи, що містять результати не загального, а вибіркового обліку (враховують число домогосподарств, а не окремих осіб, можуть не торкатись тих чи інших категорій населення за етнорелігійним, віковим, професійним або фінансовим принципом). Це вимагає від дослідника формулювання чіткої і обґрунтованої методології підрахунку.

Серед усіх середньовічних європейських держав, населення яких вдається підрахувати завдяки збереженим зразкам облікових джерел, особливе місце займає Англія. Не в останню чергу королівство завдячує цим фактом збереженій «Книзі Судного дня» – збірнику матеріалів поземельного перепису, здійсненого у 1085 – 1086 р. за наказом Вільгельма Завойовника. «Книга Судного дня», мабуть, найвідоміше демографічне джерело, що згадується в т. ч. у шкільних підручниках. Значно менше ми знаємо про англійські обліково-статистичні документи Раннього нового часу – матеріали церковних (єпископських) переписів 1563 та 1603 рр., перепису Комптона 1676 р., про подимні реєстри третьої чверті XVII ст. тощо.

Матеріали церковних переписів містять переліки парафій (укладені за єпархіями) із зазначенням числа належних до кожного храму домогосподарств вірян. Географічно переписи охоплюють Англію та Уельс, з 26 єпархій 14 містять лакуни у списках парафій, переліки 12 єпархій вважаються повними.

На джерелознавчий потенціал церковних переписів одним з перших звернув увагу Джон Паттен у своїй книзі «Британські міста 1500 – 1700 рр.» (1978). У 1983 р. в журналі «Local Population Studies» вийшла стаття Девіда Паллісера, присвячена переписам 1563 і 1603 рр. На підставі їх опрацювання дослідник у своїй монографії «Доба Єлизавети: Англія за панування пізніх Тюдорів 1547 – 1603 рр.» (опублікованій у тому ж році) підрахував загальне число населення Англії та Уельсу, яке складало відповідно 2,6 і 0,2 млн. осіб.

Однак вже в 1985 р. у тому ж журналі «Local Population Studies» була опублікована невелика стаття Найджела Гуса, який поставив під сумнів дані перепису 1563 р. Він порівняв подане в ньому загальне число домогосподарств усіх 14 парафій Кембриджа (що дозволило говорити про близько 2400 мешканців міста), з даними ректора (віце-канцлера) місцевого університету, який у 1587 р. оцінив кількість жителів міста у 4990 осіб. Дослідник вказав на те, що вкрай мало ймовірно видається більш ніж двократне зростання чисельності мешканців міста усього за 24 роки.

На закиди в недостовірності перепису відповів Алан Даєр, який у 1992 р. опублікував у тому ж часописі статтю «Єпископський перепис 1563 р.: його значення і точність». Дослідник зосередив свою увагу на критиці обраного Паллісером коефіцієнта (середнього числа осіб в одному домогосподарстві) – 4,5. На думку Даєра, цей параметр сильно коливався в залежності від єпархії. Більш відповідним коефіцієнтом конкретно для Кембриджа Даєр вважав 5,1.

Дискусії стосовно достовірності (як і загалом доцільності використання) ранньомодерних джерел для демографічних підрахунків незмінно супроводжують їх, починаючи від впровадження до наукового обігу (в історіографіях різних країн це відбулося в різний час). На відміну від Англії, якій притаманна відносно непогана збереженість джерельних масивів цієї доби, науковці інших держав (приміром Польщі, де аналогічні дискусії досі не вщухають) не можуть вдатися до звірки переписів з іншими статистичними матеріалами (зокрема, метричними книгами хрещень XVI ст., які в Англії частково збереглися). Це позбавляє ґрунтовних аргументів як прихильників достовірності ранньомодерних демографічних документів, так і їх скептично налаштованих колег. В будь-якому разі, окреслений вище епізод демонструє важливість подібних дискусій, навіть якщо вони загрожують підважити наукову вартість цілого комплексу історичних джерел.

**Правила користування основною бібліотекою у Київській
духовній семінарії у другій половині XIX — на початку XX ст.**

Бідун Юрій

*Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
bidun1992@gmail.com*

Належне виконання навчально-наукової функції будь-якої освітньої установи, серед іншого, залежить і від її бібліотеки. Вона – серцевина позаурочного навчального процесу будь-якої середньої чи вищої школи в будь-який період історії. Метою цієї наукової розвідки є огляд правил користування літературою для вихованців одного з найважливіших православних середніх навчальних закладів Російської імперії — Київської духовної семінарії.

Діяльність Київської духовної семінарії та установ при ній в другій половині XIX — на початку XXI ст. лишається абсолютно невивченою. Попри це, такі дослідники, як В. Борисенко, В. Буріга, С. Візер, Л. Іванова, С. Ільчишин, Т. Ковальчук, В. Перерва, В. Рожко, А. Сергієнко (А. Вініченко), Г. Степаненко, О. Федорчук, Н. Ципляк, Н. Шип здійснили вагомий внесок у вивченні середньої духовної освіти на українських землях Російської імперії. Обрана тема забезпечена достойною джерельною базою, йдеться передовсім про архівні матеріали, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України м. Києва, зокрема, у фонді № 712 «Київська духовна семінарія».

В журналі педагогічного зібрання Київської духовної семінарії від 12 грудня 1868 р. наведено зразок правил, а також порядок збереження і видачі книг із бібліотеки. Цей проект складався виконуючим обов'язки інспектора Павлом Розановим і бібліотекарем Харисимом Ордою в жовтні 1868 р. Згодом він був затверджений. Ці правила майже повністю регулювали функціонування бібліотеки Київської духовної семінарії і склалися з трьох частин.

Перша з них стосувалася прийому книг до бібліотеки та їхнього зберігання. В ній, зокрема, вказувалося, що придбання книг і журналів — обов'язок бібліотекаря. Він складає проект кошторису на закупівлю нових книг, але гроші ці видаються йому лише при ухвалі правління семінарії. Книги і журнали виписуються на ім'я семінарської бібліотеки і при отриманні вносяться в особливу книгу. Її повинен був перевіряти інспектор, в чій обов'язки також входило звіряння рахунків з цього журналу з квитанціями книжкових крамниць. Книги видавалися в палітурці, для чого в семінарії знаходився постійний палітурщик. Придбана література повинна були вноситися в каталоги. Щороку бібліотекар подавав звіт про виписані книги до правління семінарії.

Друга частина правил стосувалася власне користувачів бібліотеки, зокрема учнів, і регулювала порядок видачі книг. Тут вказувалося, що наставники отримують книги під власноручну розписку в спеціальному журналі. Казеннокошті учні на початку кожного року отримують підручники. Отримання вони засвідчували власноручною розпискою в спеціально призначеному для цього журналі. Учні, що позбавлялися

РОЗДІЛ V

ІСТОРІОГРАФІЯ

казенного утримання, повинні були повернути книги до бібліотеки. Зазначалося, що своєкошті вихованці могли отримувати книги з фундаментальної (основної) семінарської бібліотеки на рівних правах з казеннокоштными, але для цього від них вимагалось надати бібліотекару записку від учителя. Стародавні, рідкісні книги, а також рукописи вихованцям не видавалися. Література видавалася двічі на тиждень у призначені самим же бібліотекаром дні. Учню, що мав записку про бажання отримати певну книгу, вона видавалася в наступний день видачі. Одноразово користувачі бібліотеки отримували не більше двох книг на особу. Термін утримання учнем виданої літератури — п'ять-сім днів.

В третій частині зазначалося, що на учнів покладалася відповідальність за цілісність бібліотечних книг. Різні «приписки, помарки, вирізки і т.п.» в бібліотечних книгах позбавляли винного права на подальше отримання книг. За це ж учень повинен був відшкодовувати певну грошову суму. Якщо користувач пошкодив палітурку, вирвав статтю з книги (або хоча б один її листок), чи просто втратив книгу, то він повинен був оплатити вартість цілої книги. Вихованець, що втратив стопку журналу взамін повинен був виписувати його повне річне видання.

В правилах про дисциплінарні стягнення з учнів Київської духовної семінарії теж зазначалися обмеження при бібліотечній роботі семінаристів. Вказувалося, що читанням книг учні повинні займатися відповідно до § 135 статуту духовних семінарій (1867 р.), а саме — під наглядом своїх наставників. Отримувати книги з інших бібліотек поза семінарією дозволялося лише з відома інспектора. Учень повинен був письмово подати інспектору заяву, в якій обов'язково зазначалися автор і назва книги. Подання прохання про це відбувалося через чергового старшого (учня) і відповідь інспектора на цю заяву теж можна було отримати через нього.

Отже, правила користування бібліотекою Київської духовної семінарії були досить суворими. Пов'язувалося це передовсім з невеликою кількістю навчальних книг та нестачею літератури загалом, через що цінність кожного екземпляру була досить вагомою.

Образ Івана Грозного в творчестві митрополита

Іоанна Снычева

Боровик Сергей

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

jake16bv@gmail.com

Іван Грозний — одна из самых противоречивых личностей в российской истории. В исследовательских кругах до сих пор нет единой оценки данного исторического деятеля. Либеральные исследователи, как правило, подчеркивают негативные результаты деятельности царя, осуждают введение опричнины. По их мнению, именно деятельность Ивана IV привела Россию к Смутному времени.

Консервативно настроенные исследователи, наоборот, указывают на то, что благодаря преобразованиям, проведенным внутри страны, Ивану Грозному удалось защитить православную веру и сохранить государственность в тяжелой борьбе с Западом.

Целью нашего исследования является охарактеризовать истоки формирования образа Ивана Грозного в творчестве митрополита Иоанна (Снычева).

Основным источником выступают работы Иоанна (Снычева): «Самодержавие духа» и «Державное строительство». В данных трудах нашли отражение общественно-политические взгляды митрополита. Кроме этого, нами были использованы работы протоиерея Николая Извекова, на которого Иоанн (Снычев) ссылался в своих трудах.

Историография по данной тематике немногочисленна и представлена отдельными работами, среди которых можно выделить исследования К. Костюка и Ю. Душенова.

Иоанн (Снычев) занимал митрополичью кафедру в Санкт Петербурге с 20 июля 1990 г. по 2 ноября 1995 г. Он отличался консервативными взглядами, которые, порой, шли вразрез с позицией официальной церкви.

Основным столпом социального бытия в работах митрополита Иоанна выступала «православная державность». Однако в его понимании термин «державность» трактовался не в имперском ключе, а имел сугубо религиозную трактовку. По мнению митрополита, державность означает всю полноту религиозной, нравственной и политической жизни. Вследствие этого Иоанн (Снычев) понимал под православной державой государство, главный задачей которого является защита православия от угроз извне. По мнению митрополита, именно начиная с периода деятельности царя Ивана IV можно говорить об эпохе становления православной державности в России. В подтверждении своих слов митрополит указывает на то, что во время венчания на царство над Иваном был совершен обряд миропомазания, который открыл для молодого царя величину ответственности за собственную религию и народ. Как полагает митрополит, это осознание ответственности предопределило всю дальнейшую направленность внешне- и внутривластной деятельности Ивана IV вплоть до его кончины. Иоанн (Снычев) считал, что введение опричнины способствовало не только сохранению православной державности от иноверцев, но и способствовало очищению народа от изменников.

Вплоть до 90-х гг. XX в. взгляды митрополита Иоанна (Снычева) не находили своего выражения. Лишь в последние 5 лет жизни был опубликован ряд его работ. При этом, причастность Иоанна к написанию данных трудов отрицали митрополит Владимир (Котляр), который сменил Иоанна на архиерейской кафедре, Владимир Федоров, дьякон Андрей Кураев. Последний считал, что подлинными создателями данных работ являются авторский коллектив газеты «Русь православная» во главе с Константином Душеновым. Однако сам Константин Душенов отрицает факт своей причастности к написанию работ, вышедших под авторством митрополита

Иоанна.

Нам представляється, что отрицать написание трудов об Иоане Грозном митрополитом Иоанном нет оснований, ведь они были изданы при его жизни. Другое дело, что причастность митрополита Иоанна (Снычева) к написанию данных работ могла значительно подорвать авторитет церкви в глазах общественности. Поэтому было принято решение подвергнуть сомнению авторство Иоанна. К тому же, следует заметить, что взгляды митрополита Иоанна на Ивана Грозного сформировались не на пустом месте, а на основе трудов протоиерея Николая Дмитриевича Извекова.

**Образ Г.П. Галагана на сторінках «Киевской старины»
Додух Валерій**

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
vdoduh89@gmail.com*

У сучасній історіографії важливим та перспективним є дослідження українського дворянства, що підтверджують праці С. Бараненко, І. Кочергіна, Т. Литвинової, Н. Темірової, Л. Циганенко та ін.

Особливістю новітніх досліджень стало переосмислення образу дворянства. У народницькій та марксистській літературі представникам соціальної еліти нав'язувалася роль визискувачів трудового народу та зрадників національних інтересів. Реакцією сучасної історіографії стала суцільна «реабілітація» дворянства, яке представляється лідером «національного відродження», меценатами, громадськими активістами, діячами культури та науки.

Найбільшу увагу істориків привертають знакові родини Галаганів, Тарновських, Ханенків, Марковичів. Будучи нащадками козацької старшини, вони немовби репрезентували державницьку тяглість вітчизняної історії. Зокрема, їхнім яскравим представником був Г.П. Галаган (1819—1888) – крупний поміщик, громадський діяч, меценат. Йому присвячені спеціальні дослідження А. Тимошенка та Т. Ткаченка, а також публікації Є. Ковальовим і М. Будзар епістолярної спадщини, травелогів та щоденників.

Дослідження постаті Галагана розпочалося ще за його життя, що робить можливим постановку проблеми генези його образу в публічному просторі та витоків формування джерельної бази вивчення історії дворянства.

Цей процес розпочався на сторінках часопису «Киевская старина» (1882 – 1906), який здобув заслужену репутацію провідного осередку освіченої української публіки. Тут друкувались історичні, археологічні, етнографічні, філологічні, літературні твори, що були пов'язані з українськими землями та етносом.

Значний масив опублікованих матеріалів про Галагана та його предків органічно включав пам'ять про нього до відповідного суспільного та культурного простору. Предметом даного тексту є генеза стартового (прижиттєвого та меморіального) образу Галагана на сторінках КС.

Усього у КС вміщено 18 публікацій, присвячених безпосередньо Галагану, ще 2, що стосуються заснованої ним колегії. Лише 2 публікації вийшли за життя Галагана (обидві 1882 р.), всі інші – надруковані після його смерті, останні з них — 1904 р.

Більша частина публікацій – це листування Галагана з громадськими та культурними діячами (12 позицій). Окрім цього в журналі містяться 3 публікації уривків з його щоденника; стаття, присвячена його будинку у с. Лебединці; стаття самого Галагана про малоросійський вертеп та некролог.

Значну частину публікацій (5 позицій) здійснив історик та археограф О. Лазаревський, 3 публікації підготував філолог-славист А. Степович, по одній належало етнографу В. Василенку та історику Ф. Мищенку. В інших публікаціях авторів не зазначено.

Основна проблематика публікацій відноситься до малоросійської культури та освіти, дискусій щодо впровадження та результатів селянської реформи, тобто, до тих подій і процесів, у яких Галаган брав безпосередню участь.

Крізь призму даних публікацій на сторінках КС формувався образ Галагана як прогресивного поміщика ліберальних поглядів, особи, яка опікувалася справами місцевої освіти та культури, справжнього патріота своєї малої батьківщини, постаті, що належить до переліку тих громадських діячів, пам'ять про яких не може бути забутою. Цей образ деякою мірою ідеалістичний, позбавлений негативних рис та критичного ставлення, склався під впливом декількох цілком прагматичних факторів: а) необхідності плекання українського/малоросійського патріотизму, який яскраво репрезентував Галаган; б) конструювання пантеону знакових національних діячів; в) формування у заможних земляків ставлення до матеріальної підтримки національної справи як до важливої та престижної.

Отже, образ Г.П. Галагана, сформований на сторінках КС, заклав основи для подальшого його розроблення. Хоча це й передбачало майбутні дискусії, історіографічне освоєння образу виявилось сповненим затишшям та проривами, що притаманні й сучасній історіографії.

**Більшовики на сторінках збірника «Проблеми вивчення
історії Української революції»**

Ільїн Вадим

Харківський національний медичний університет

iln_vadim@ukr.net

У статті В. Верестюка та О. Лупандіна «Сучасні інтерпретації революційної доби 1917-1921 рр.», що підсумовує вітчизняний історіографічний доробок з Української революції, зазначається, що «сучасна історична література з революційного минулого позбавлена ідеологічної монотонності». У цьому сенсі цікаво проаналізувати періодичне видання «Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років», у якому протягом 17 років опубліковано понад 150 статей. Метою аналізу

є визначення ступеня уваги, яку автори приділили темі більшовизму. Доцільно переосмислити важливий для України феномен більшовизму, вивчення якого загрожує залишитись на методологічному рівні 30-річної давнини, й позбутися спекуляцій з цього питання.

Тема більшовизму розглядалася у статтях Г. Корольова, О. Лупандіна, В. Верстюка.

Геннадій Корольов у статті «Більшовицька концепція федералізму в контексті Української революції 1917—1921 рр.» зазначав «відсутність системних досліджень більшовизму в контексті Української революції» як рису сучасної української історіографії. Дослідник висунув низку суперечливих тверджень: що РКП(б) повторювала імперську доктрину держави як понадкласової сили; про ситуативність більшовицької національної політики; більшовиків як реставраторів імперії. Автор вважав більшовицький федералізм інструментом дезорієнтації нових держав і формою відновлення російського впливу. Протиставляючи федералізм Центральної Ради федералізму більшовиків, дослідник не розглядав подієвий контекст.

Олексій Лупандін у статті «Трансформація більшовицьких ідей в ході боротьби за владу в Україні (лютий 1917 р. – березень 1918 р.): до постановки проблеми» звертав увагу, що «як колись радянська історіографія революції на Україні була написана без ключових національних гравців..., так і тепер сучасна вітчизняна Українська революція фактично написана без більшовиків». О. Лупандін зробив важливе спостереження: провідні фахівці з теми С. Кульчицький і Г. Єфименко «вважають хибним характерний для сучасної історіографії розгляд більшовицько-радянського чинника періоду 1917-1920 рр. як зовнішнього по відношенню до українських національних урядів». Закидаючи більшовикам популізм у національному питанні, дослідник вважав, що піти на приборкання національних рухів більшовиків змусило набуття ролі владної партії. Розглянувши партійну структуру, він дійшов висновку, що до жовтневого перевороту більшовики не розглядали Україну як єдине ціле. Важливою для дистанціювання від політизованих оцінок є теза, що в «загальному суспільному сприйнятті, вони були не тільки не українською партією, але навіть і не загальноросійською».

Стаття В. Верстюка «Більшовизм у революційній публіцистиці Сергія Єфремова 1917 – 1920 рр.» є прикладом солідаризації автора з досліджуваною особистістю, некритичним викладом думок представника частини інтелігенції. Для С. Єфремова більшовизм – явище, ширше за національне, антипод культури, загроза людській цивілізації, вселенське зло. Він вважав більшовизм непритаманним Україні й таким, що «не може зустрічати серед українців нічого, окрім одсічі та боротьби». Хоча Єфремов писав про «більшовицьку інтервенцію», за його словами, перша війна точилася між Червоною гвардією і Вільним козацтвом кожного містечка, що можна трактувати як громадянську війну. Єфремов вважав більшовицьку владу окупаційною, бо вона трималася на військовій силі і «не змогла знайти в Україні соціального оперття». Тезою Єфремова, що опосередковано характеризує національне обличчя більшовиків, є згадка про їхнє бажання відновити імперію.

Дуельне законодавство в Російській імперії: від заборони до легалізації

Мар'єнко Микита

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
nikita.marienko77@gmail.com*

На початку XVIII ст. в російському законодавстві вперше з'явилися норми про поєдинки. У них були прописані надзвичайно жорстокі міри покарання: за участь у дуелі призначалася страта. Варто зазначити, що такий підхід виявився досить дієвим, і поєдинки в роки правління Петра I не стали поширеним способом вирішення особистих конфліктів.

За катерининської доби дуель знову опинилась у фокусі уваги законодавця. Так, у «Наказі» Катерини II, який був відображенням політико-правових поглядів імператриці та мав рекомендаційний характер, висловлювалася думка про поєдинок, яка була майже дослівно взята з праці «Про злочини і покарання» відомого представника доби Просвітництва Ч. Беккарія. Зокрема, відзначалось, що покаранню за дуель, перш за все, має бути підданий її ініціатор. Втім, такий погляд не знайшов відображення в реальній судовій практиці в Російській імперії того часу. Зокрема, в документах означеної доби неодноразово зустрічаються згадки про покарання за участь у поєдинку. Зростання кількості «конфліктів честі» зумовило подальшу законодавчу регламентацію. В результаті постав «Манифест о поединках» (1787 р.). У цьому документі, в цілому, були збережені суворі міри за участь у дуелі. Тим не менш, новий указ про дуель вважався найм'якшим серед відповідних законів у Європі.

XIX століття справедливо вважають «золотою добою» поєдинків в Російській імперії. У цей час буденним став безпосередньо «європейський стиль дуелей», чому сприяли зростання дворянської самосвідомості та участь російської армії у війнах в Європі на початку століття. Сучасники відзначали досить поблажливе ставлення Олександра I до дуелей. Ця думка, в цілому, справедлива, однак були і виключення, коли учасники поєдинків отримували досить серйозне покарання, особливо у тих випадках, коли дуель відбувалась у воєнний час. Так, В. Казакевич, який вбив на дуелі свого командира М. Закревського, був направлений на довічне заслання на каторжну працю (1812 р.).

Більш неоднозначним періодом в історії поєдинків у Російській імперії стала доба правління Миколи I, який не приховував вкрай негативного ставлення до дуелей. Покарання за участь у поєдинку часто залежало від його рішення. Судово-слідчі справи та інші джерела підтверджують те, що імператор прагнув з'ясувати обставини того чи іншого конфлікту та призначити покарання відповідно до провини кожного з його учасників. Ось чому нерідко більш суворе покарання отримували навіть не дуеланти, а секунданти. Зокрема, на 20 років до Сибіру був направлений Алі-Гассан, який спровокував поєдинок між товаришами по службі. Більш докладному вивченню справ про поєдинки сприяла й діяльність Третього відділення, яке з'явилося у 1826 р. Його службовці прагнули

максимально повно з'ясувати обставини дуельних ситуацій. Існують також приклади, коли їм вдавалось запобігти тому чи іншому поєдинку. Розповсюдженою мірою покарання у цей час стали церковні покаєння. В розділі «О поединках» «Уложения о наказаниях» (1845 р.) знайшла відображення загальноімперська тенденція до лібералізації кримінального законодавства.

У 1871 р. в одному з секретних документів фіксується натяк на необхідність радикальної зміни дуельного законодавства. Врешті цей погляд знайшов втілення в «Правилах о разбирательстве ссор, случающихся в офицерской среде» (1894 р.). Згідно з ними, право розглядати «конфлікти честі» та в тій чи іншій ситуації призначати поєдинок стало належати Суду товариства офіцерів (з 1912 р. – Суду честі). Не дивлячись на те, що згідно з «Уложением о наказаниях» (1885 р.), дія якого поширювалась і на військовослужбовців, дуель досі продовжувала залишатись злочином, в дійсності поєдинки в офіцерському товаристві припинили переслідуватись законом (хоча сама судово-слідча процедура зберіглась) і навіть певною мірою заохочувались. Таке подвійне юридичне становище дуелі перешкоджало її подальшій правовій регламентації, а неможливість створення офіційного кодексу, в свою чергу, спричиняла очевидні складнощі в процесі застосування закону 1894 р. Тим не менш, в означений період з'явилося декілька неофіційних дуельних кодексів, з яких «Дуэльный кодекс» В. Дурасова користувався великою популярністю серед цивільних осіб. Зокрема, його використовували під час підготовки дуелі між О. Гучковим і С. Мясоєдовим. Варто відзначити і те, що закон ніяк не змінив відповідальності за участь у дуелі цивільних осіб, що створювало соціальну напругу між ними і представниками офіцерського середовища. Протиріччя, які були закладені в нову дуельну постанову 1894 р., стали причиною надзвичайного сплеску публіцистичних дискусій про поєдинок на межі XIX–XX ст.

Погляди на державу та націю у спогадах українських дисидентів

Михайлів Ірина

*Львівський національний університет імені Івана Франка
mykhailiviryna@gmail.com*

Сьогодні відбувається активне переосмислення радянського минулого, у зв'язку з чим часто спростовуються колишні міфи, втім, часом створюються нові. Одним з способів розвінчання міфів минулого у незалежній Україні стає написання спогадів. Зокрема, до написання спогадів долучалися й колишні українські дисиденти, щоби подати правдиву, на їхню думку, історію минулого, осмислити свій шлях, пояснити свій внесок в незалежність України. Водночас, ці спогади стають важливим джерелом для розуміння постаті українського дисидента, не його історіографічного образу, а перш за все людини, яка долала сумніви, випробування, труднощі. Чи не одними з вагомих чинників, які розкривають постать дисидента, є їхні погляди на державу та націю.

Джерельною базою стали спогади українських дисидентів, видані й опубліковані в незалежній Україні, а саме: М. Гориня, Б. Гориня, Л. Лук'яненко, М. Мариновича, В. Чорновола, В. Овсієнка та інших. Щодо історії українського дисидентського руху важливими на сьогодні історичними дослідженнями є зокрема праці Г. Касьянова «Незгодні. Українська інтелігенція в русі опору 1960—80-х років», А. Русначенка «Національно-визвольний рух в Україні», Б. Захарова «Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987)». Хоча в незалежній Україні значно більше зроблено в публікації джерел українських дисидентів, втім бракує ґрунтовних досліджень, які б базувались на використанні саме їхніх спогадів (мемуарів), особливо виданих в незалежній Україні, зважаючи на особливість і соціокультурну спрямованість таких спогадів.

У спогадах розкриваються погляди дисидентів на роль держави та ідеології, нації та релігії. Спогади засвідчують, що у ідеях дисидентів більшу увагу приділено саме критиці тогочасного існуючого ладу, згадки про колишню систему набувають емоційних форм. Дисиденти звертаються передусім до проблеми особистості в цій системі, її свободи та індивідуальності.

Національне питання займає передове місце у поглядах дисидентів. У спогадах подається бачення «нації» як об'єднавчої, ідеологічної ідеї. Нація постає як живий організм, здатний до самовідновлення. З точки зору дисидентів, нації є не просто політичними одиницями, а органічними утвореннями, сукупностями особистостей, неповторність яких є засадничим моментом. У їхніх роздумах про сучасну Україну здебільшого мало конкретних оцінок, йдеться про розвиток у сучасних умовах патріотизму й солідарності, які були колись, що свідчить про трансформацію колишніх методів на сучасний лад.

У спогадах простежується бажання авторів простежити послідовність становлення особистості українського борця, йдеться про формування нового покоління українців, здатних мислити не штампами та загальноприйнятими поняттями, а виходячи з власних принципів та життєвих поглядів. Образ тодішнього борця за права людини — це поєднання незламного духовного стрижня й потужної інтелектуальної складової. Таким чином створюється своєрідний романтичний образ патріота-борця України, затребуваний і актуальний в незалежній Україні.

Спогади дисидентів не стільки мають на меті відтворити картини минулого, як закласти консолідаційні символи майбутнього. Такі спогади написані для розв'язання актуальних нині проблем: досягнення солідарності, розвитку патріотизму, об'єднання суспільства.

Самопрезентація України на конкурсі Євробачення**Пороло Тетяна***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
tane4ka170@gmail.com*

Конкурс пісні Євробачення від часу свого народження у 1956 р. завжди був платформою для об'єднання та представлення музичної культури країн. Він став майданчиком для музичного конкурування країн-учасниць між собою, а також місцем, яке сприяє розкриттю облич країн, більш широке пізнання яких нерідко відбувалося глядачами Євробачення саме завдяки виступам конкурсантів, які вони представляють на цій телевізійній арені.

Вивчення проблеми української самопрезентації є надзвичайно важливим, оскільки конкурсні композиції на Євробаченні можуть бути відображенням державоцентричного характеру національної ідентичності. Тож дискусії, які вони породжували в суспільстві, можуть дати унікальне уявлення про те, як будується ця ідентичність.

На жаль, досі недостатньо аналітичних статей та узагальнюючих чи спеціальних наукових праць, присвячених проблемам конкурсу Євробачення. Серед дослідників, що зверталися до питань національних ідентичностей на конкурсі варто відмітити Джордана Пола, Кетрін Бейкер та Альберта Мейєра.

Висвітлення цієї теми базуються переважно на відео- та аудіоматеріалах конкурсу, які публікуються в Інтернеті. Крім цього, до аналізу були залучені та проаналізовані статті з журналів та газет, а ще опубліковані матеріали з офіційних веб-сайтів Євробачення та офіційних сайтів фан-спільнот конкурсу. На основі зазначених матеріалів вдалося систематично та в хронологічному порядку простежити історію формування української ідентичності. Інтерпретації, представлені на Інтернет-ресурсах, доволі суб'єктивні, тому був використаний при систематизації, обробці та аналізі матеріалів метод критичного аналізу. Також під час цього дослідження був використаний історико-хронологічний метод, який дозволив вивчити загальні тенденції та особливості розвитку міжнародного конкурсу пісні Євробачення.

Проведена робота дозволила зробити деякі висновки. Україна запропонувала цікаві приклади самопрезентації, враховуючи геополітичну ситуацію між Росією та Європою, та різкі культурні та політичні дискурси, які вона породжує. Україна вперше виступила на Євробаченні у 2003 році, майже на десять років пізніше деяких інших колишніх радянських республік. Участь України у Євробаченні, безсумнівно, відображає повільний рух країни до економічних реформ та інших державотворчих практик у 1990-х, в тому числі і визначенні з процесами саме європейської інтеграції.

Отже, участь у конкурсі Євробачення може розглядатися як новий маркер при розгляді питання про національну самопрезентацію. Наприклад, у виступах Руслани та Гринджол, скоріше відображається західноукраїнський погляд на країну. Верка Сердючка та Гайтана фіксують суперечливий характер політики самопрезентації в Україні та показують поле битви, на яке перетворилася Україна. Такі суперечності,

представлені на конкурсі Євробачення, відображають ширші дискусії, які розгортаються на українській політичній сцені. Ці суперечливі моменти відображають загальну невизначеність та труднощі у визначенні того, що таке українськість.

Образ Николая II и его семьи в советском кинематографе периода Брежневского «застоя»: фильм «Агония» (1974 г.)**Шматько Евгения***Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
jenya_2001@ukr.net*

Автором осуществляется попытка определить, какими средствами и под влиянием каких факторов конструировался образ Николая II и его семьи в советском кинематографе, в частности в знаменитом фильме «Агония». Также в работе предпринята попытка решить следующие проблемы: как на образ Николая II и его семьи в кино влияла советская идеология, личные симпатии или антипатии создателя фильма.

Исследуемая тема актуальна, потому что она дает возможность лучше понять историю и мир идей советского общества. Благодаря изучению образа Николая II и его семьи в кинематографе советского периода мы можем лучше понять, какую роль играла память о прошлом, в частности о царской семье, и как в целом воспринимались исторические личности в то время. Также актуальность темы обусловлена тем, что до сих пор она остаётся малоисследованной, ряд поставленных выше проблем до сих пор оставались нерешёнными.

Историография исследования представлена работами современных историков, которые занимались изучением этой проблематики, а именно: Т.Н. Никонорова, С.А. Лиманова, Н.В. Белошапка.

Важным источником, использованным в данной работе, является упомянутый фильм. Ещё одним из важнейших источников являются воспоминания режиссера фильма Элема Климова.

Годы «застоя» характеризовались усилением партийно-государственного контроля над искусством. В этом смысле судьба фильма «Агония», снятого Э. Климовым в 1974 г., является показательной, так как ярко демонстрирует общие черты партийно-государственной политики в области культуры.

Фильм должен был послужить ответом на ряд зарубежных лент о царской семье, в которых, образы убитой большевиками семьи Романовых вызвали сострадание и симпатию у зрителей. Особенно – на фильм «Николай и Александра» (1971 г.) Франклина Шеффнера.

Советские политические руководители хорошо понимали, что фильм Шеффнера обойдет все экраны мира. И если что-то не предпринять, то идеологическая война на этом фронте будет проиграна. Выйти из ситуации можно было лишь одним способом: снять свой «контропагандистский» фильм. Но снятая Э. Климовым лента отошла от

стереотипов советского исторического фильма и, обвиненная в «антисоветчине», картина пролежала на «полке» около десяти лет и вышла в советский прокат лишь в период «перестройки» в 1985 году. Особое недовольство вызвал у цензоров образ Николая в фильме. Они сочли его очень «размягченным». В этом винили не только актера Анатолия Ромашина, но и режиссера Элема Климова, который не показал в фильме настоящего «Николая Кровавого». Можно сказать, что сам режиссер сочувствовал последнему императору его семье и нередко признавался в этом в своих интервью.

Итак, цензура и идеология не позволили кинематографисту во всей полноте отобразить образ Николая II. Последний царь представлен в фатальном облике. В то же время, фильм «Агония» впервые в советском кинематографе показал последнего императора довольно симпатичным, хотя и слабым человеком.

РОЗДІЛ VI

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

**Л. В. Позен за матеріалами українських періодичних видань
поч. XX ст.**

Буланий Микола

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
nbulanyi@gmail.com*

Вивчення джерел масового характеру є складною, але перспективною справою. Особливо, враховуючи інтерес сучасних дослідників. Тим не менш, попри оцифрування періодики, публікацій з історії української преси, в межах біографістики преса лишається другорядним комплексом джерел. Тому важливим стає дослідження життя історичних діячів крізь призму періодики, адже їх образи преса створювала на потребу загалу, таким чином, формуючи суспільну думку.

Окремо варто виділити персон, які мали вплив на поворотні моменти історії чи культури, але опинились поза увагою дослідників. До них можна віднести Л. В. Позена, біографія якого так і лишається невисвітленою в історичній науці. Тож дослідження його діяльності за матеріалами преси складає наукову новизну роботи. Актуальність теми пов'язана із переглядом ролі пам'ятників в суспільній свідомості та преси у висвітленні комеморативних заходів.

Історіографія складається з узагальнюючих праць з історії скульптури М.М. Врангеля, критико-біографічний нарис Л. Владича, праць О. О. Кривдиної, Є.К. Карпової та дисертації С.М. Волохова. Біографічні свідчення подають Ю. Михайлів та І. Шмідт. В ході дослідження були залучені теоретичні праці Д. Фокса, Д. ван Далена, С.О. Шмідта, Я.С. Калакури, Л.П. Рєпіної, О.М. Медушевської та ін. Джерельна база складається з регіональної преси, що окреслює ставлення до Л.В. Позена як за життя («Рада», «Утро», «Книгар»), так і суспільну пам'ять («Коммунист», «Діло»). Важливими стали джерела особистого походження (спогади В.В. Беренштама), речові матеріали (скульптури) та ін. Серед методів слід виділити: біографічний, реконструкції, герменевтики, художньо-стилістичного аналізу, компаративістики, системно-структурний.

Хід роботи. Вдалося уточнити образ Л.В. Позена, якого сучасники ідентифікували з членом судової палати (згодом сенатором), поєднуючи із «скульптором-любителем». Тим не менш, таке ставлення змінилося після втілення проекту пам'ятника І.П. Котляревському в Полтаві, що стало знаковою подією українського відродження. Дані про Л.В. Позена згадуються в пресі з 1909 р., коли він увійшов до журі конкурсу пам'ятника Т.Г. Шевченку. Завдяки даним газети «Рада» реконструйовано коло знайомств Л.В. Позена, до якого входили М.С. Грушевський, М.В. Лисенко, І.Ю. Рєпін, М.Ф. Сумцов, О.О. Русов, М.М. Коцюбинський та ін. Іншою темою згадок про Л.В. Позена є створення пам'ятника М.В. Гоголю. При цьому він ідентифікується як скульптор. Цікавою постає доля пам'ятника, що подається в газетах «Утро»: «скульптору Позену заказан был самый памятник», відкриття заплановано на 50-річчя земської реформи, але губернатор О.К. Багговут ініціював слідство щодо юридичного боку проекту. Примітною згадкою виступає оголошення в часописі

«Книгар», де він постає як «сенатор Позен, автор пам'ятника Котляревському в Полтаві».

Преса подає й посмертне ставлення до Л.В. Позена. Так, в газеті «Комуніст» за 1925 р. згадується доля пам'ятника М.В. Гоголю: «По распоряжению губисполкома будет поставлен памятник Гоголю в Гоголевском сквере. Памятник отлит уже давно, но установка его тормозилась империалистической и гражданской войнами». Найбільш критично виступає проти скульптора М. Голубець в газеті «Діло», який в 1932 р. писав про український «неблизкий «пам'ятниковий» білянс» й, в контексті цього, наругу над українською скульптурою, коли «Котляревського в Полтаві пошанувало памятником земство і москаль Позен».

Висновки. Завдяки джерелам вдалося реконструювати суспільний образ Л. В. Позена в українському суспільстві виключно як скульптора, діяча українського руху. Принагідно, його походження з вихрестів не згадувалося, що свідчить про асиміляцію Позенів. Преса зосереджувала увагу на культурницьких моментах: створення пам'ятників І.П. Котляревському та М.В. Гоголю, участь в громадських заходах. Тож матеріали преси дозволили вийти на ширший контекст, уточнити коло знайомств Л.В. Позена, суспільну реакцію та пам'ять про нього.

М. Лисенко як меценат

Ваніна Марія

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
vaninamariak@gmail.com*

Творчість та громадсько-політичне життя українського композитора М. Лисенка досліджують історики, музикознавці, культурологи. Дослідженням суспільної праці М. Лисенка займалися такі вчені, як В. Дяченко, Л. Архімович та М. Гордійчук, Т. Булат, С. Білокінь, Р. Скорульська. Однак, поза їхньою увагою опинився один з аспектів його діяльності, а саме благодійництво. Мета даного дослідження полягає у визначенні характеру меценатської діяльності М. Лисенка, що, в свою чергу, розширить розуміння різноманіття та змісту його громадської діяльності. Джерельною базою роботи є спогади учнів і сучасників про композитора та епістолярії.

М. Лисенко був активним учасником не тільки наддніпрянських музичних товариств. Він також підтримував зв'язки з Галичиною. Окрім Київського літературно-артистичного товариства та Київського Українського клубу, він був членом і галицького Наукового товариства імені Шевченка. Серед епістоляріїв композитора міститься переписка з І. Франком, А. Вахнянином, О. Нижаківським, Ф. Колессою та М. Грушевським. Листування цих діячів наповнене обговоренням проектів та громадських ініціатив, на кшталт видання наукових праць Наукового товариства імені Шевченка. У переписці кінця 1890-х років з М. Грушевським містяться відомості про пожертву М. Лисенком на користь НТШ 225 карбованців на справу з видання збірника наукових творів товариства. Таким чином, з 1897 року М. Лисенко починає

займатися доброчинністю. Дані про це містяться в епістоляріях, а пізніше у спогадах учнів композитора.

З відкриттям власної Музично-драматичної школи 1904 року, у М. Лисенка з'явилося більше можливостей для втілення своїх благодійницьких замислів. Навчання у його школі коштувало 100 карбованців на рік, однак, за словами учасника хору М. Лисенка Є. Кротеви́ча, композитор звільнив майже половину учнів від плати за навчання. Інший учень школи Л. Пахаревський згадує, що в деяких випадках плату за навчання було суттєво знижено. Саме у такий спосіб здобув освіту оперний співак і педагог Київської консерваторії М. Ми́киша. Розгледівши потенціал юнака на прослуховуванні, М. Лисенко зарахував його до своєї школи стипендіатом. Окрім цього, М. Ми́киша проживав в роки навчання разом із сім'єю композитора і був на повному його утриманні.

Схожа історія трапилася і з П. Коваленко, який після навчання у музично-драматичній школі М. Лисенка став актором і педагогом. Хлопець з бідної родини навчався безкоштовно, а влітку 1910 року оселився у квартирі свого вчителя. Докладну згадку про благодійну діяльність М. Лисенка залишив музичний педагог В. Мерзляков. Композитор помітив його в одному зі своїх багаточисельних хорів, які здійснювали подорожі Україною. Дізнавшись, що сім'я В. Мерзлякова не спроможна оплатити навчання, М. Лисенко зарахував юнака до класу співу безоплатно.

Отже, М. Лисенко був не тільки видатним композитором, духовним натхненником розвитку українського мистецтва і науки на межі XIX-XX століть, а й виступав у ролі мецената, підтримував талановиту молодь на шляху до отримання освіти.

Формування та відтворення образу “божественної” меланхолії в західноєвропейській культурі наприкінці XV – XVII ст.

Комякович Уляна

Львівський національний університет імені Івана Франка

ukomiakovich@gmail.com

Явище меланхолії було відомим та обґрунтованим ще в давньогрецький період. Повернувшись знову на терени Європи за часів осені середньовіччя, меланхолія поступово трансформувалась в концепт божественного дару, який вважали невід'ємною рисою таланту. Представники західноєвропейської мистецької культури надали поштовх розповсюдженню ідеї меланхолії в повсякденні, яка не втрачала популярності до XIX ст., поступившись першій депресії.

Для європейської історіографії проблематика меланхолії є досить розповсюдженою, однак, на наших теренах характер і, головне, її вплив, продовжує бути недослідженим та відокремленим від пласту культурної історії. Ми вважаємо, що, оскільки дане явище притаманне людині, як індивіду загалом, є вираженням у повсякденні та побіжних сферах життя, тому воно також не оминуло культури нашого народу. Однак, для подальших досліджень проявів меланхолії в українській

культурі необхідно виокремити та сформулювати уявлення про її характер та впливи на прикладах західноєвропейської історії.

До вивчення явища меланхолії у своїх дослідженнях звертались: Ю. Крістева, Дж. Радден, Р. Клібанські та Е. Пановські, Л. Діксон. і М. Фуко. Найвагомішим з джерел, окрім зразків візуальних мистецтв, є твір «Анатомія меланхолії» Роберта Бартона.

З метою висвітлення обраної теми використано наступні методи: загальнонаукові: аналіз, синтез, індукція та дедукція; спеціально-історичні: історико-генетичний.

Явище меланхолії здебільшого вивчали у трьох напрямках: медичному, релігійному і філософському. Грецькі та арабські лікарі вважали, що природа меланхолії відноситься до спектру гуморального характеру. Меланхолія розглядалась як один із різновидів божевілля. У філософії проблематика амбівалентної меланхолії була розглянута Сократом та псевдо-Аристотелем. Сократ вважав, що меланхолія дозволяла одержимому досягти забуття і велич просвітлення. Псевдо-Аристотель розпочинав свій диспут, запитуючи «Чому всі, хто досяг успіху у філософії, політиці, поезії чи мистецтві, є меланхоліками?». Релігійні доктрини засуджували меланхолію, ототожнюючи її з акедією – містичною печаллю, котра випробовувала силу віри, і подолання якої сприяло пізнанню божественної істини.

Італійські гуманісти епохи Відродження продовжували культивувати ідею меланхолії в своїх працях, однак, популярності у мистецькій культурі меланхолія зазнала завдяки Альбрехту Дюреру. Надихнувшись ідеями Генріха Агріппи, Дюрер став їх живим уособленням: меланхолік був відстороненим від реальності, отже, міг сконцентруватись на уяві. Божевілля меланхолії стало джерелом творчості. Меланхолія набула атрибутів божественного провидіння. Культ меланхолії надихнув Дюрера створити відому гравюру «Меланхолія I», картини «Чотири Апостоли» та «Святий Ієронім». Впливу Дюрера зазнали Мікеланджело (скульптурні групи надгробків Медічі), Вазарі (розписи Палаццо Уффіці), Рембрандт (живопис «Святий Ієронім в темній кімнаті», подальша тематика) та інші.

Меланхолія віддзеркалювалась в образотворчому мистецтві, скульптурі, архітектурі малих форм та літературі. Ореол меланхолії вийшов поза межі науково-філософських трактатів, запанувавши в повсякденні. У XVI - XVII ст. нерідко лунав діагноз «Меланхолія», було призначено сотні засобів лікування: від лаудануму і фізичних вправ до антикрійської чемериці, котра «вилікувала» навіть велетня Гаргантюа Франсуа Рабле. Мистецька меланхолія генія стала меланхолією нещасливого кохання, хворобою закоханих. Загадка меланхолії почала вважатись буденністю, міцно і надовго стала одним із аспектів існування.

Таким чином, розповсюдження образу меланхолії, його перехід з наукової площини до сфер культури свідчить про присутність і популярність явища у повсякденному житті людини. Меланхолія перетворилась в одну з ментальних категорій, котрі визначали подальший курс розвитку особистості і безпосередньо впливали на неї. Меланхолія трансформувалась в своєрідний культ смутку і туги, доступних лише обраним істинним геніям, котрий проіснував до кінця XIX ст.

Живопис Інни Вікторівни Макушиної**Макушина Ганна***Одеська державна академія будівництва та архітектури**annamakushina1981@gmail.com*

На сучасному етапі розвитку української культури особливе місце займає дослідження живопису. Доробок великої кількості художників потребує на систематизацію та оцінку історика культури. В дослідженні розглянуто живописну спадщину сучасної талановитої художниці Інни Вікторівни Макушиної.

Її живопис є малодослідженою темою. Інна Вікторівна більше відома у світі мистецтва як скульптор-монументаліст. Проте завдяки їй тяжінню до живопису світ побачила велика кількість полотен, гідних окремої наукової праці.

У зв'язку з тим, що Інна Вікторівна має ґрунтовний скульптурний доробок, в більшості публікацій розглянута її скульптура. Біографічні дані опубліковані в низці енциклопедичних видань. Виділимо такі, як-то: «Жінки України», «Николаевцы. Энциклопедический словарь. 1789-1999», «Биографическая энциклопедия Николаевской области». Монументальну скульптуру дослідила Л.А. Северіна у екскурсійній роботі «Николаев и Макушины». Журналістський біографічний начерк надруковано в книзі відомої миколаївської журналістки Н. Христової «Николаевские Мадонны».

Джерельною базою дослідження є живописні роботи з особистої колекції Інни Макушиної, статті в миколаївських газетах «Вечірній Миколаїв», «Південна правда», «Вісник Прибужжя».

Інна Вікторівна у 1974 р. закінчила Ленінградський інститут ім. І.Ю. Рєпіна, але бажання писати олією не залишало її протягом життя. Любов до живопису прищепив батько в підлітковому віці. Після закінчення школи майбутня художниця відвідувала студію образотворчого мистецтва при Міському будинку творчості, багато писала олією під час навчання в училищі.

Інна Вікторівна працює в жанрах натюрморт та пейзаж. Її полотна наповнені насиченими кольорами, світлом, позитивним настроєм. Вихованка академічної художньої школи, вона зображає пейзажі з натури, зображаючи птахів і тварин. В роботі «Іній» біля художниці сидить собака. На полотнах «Вечірній Седнів», «Зимова стежка», «Зимові далі», «Зимовий вечір» глядач бачить граків, ворон, галок. Інна Вікторівна багато писала під час відпусток, завдяки чому з'явилась серія пейзажів мальовничої Чернігівщини: «Вечір на р. Снов», «Вечірній Седнів», «Седнівська алея».

Особливу сторінку творчості Інни Вікторівни займають натюрморти. Вона нічого не домислює на полотні, створюючи їх в реалістичному стилі. Проте захоплюючим та наповненим роздумів і творчих ідей є процес компоновки предметів та досягнення їх гармонійного поєднання. Натюрморти відрізняються великою кількістю та розмаїттям предметів. В більшості полотен центральним предметом є букет квітів. Друге місце посідають фрукти, тендітний та незвичайний за формою посуд, дзеркала.

Цікавим є «Натюрморт із дзеркалом», де Інна Вікторівна показала красу айстр в реальному житті і у дзеркальному відображенні. Особливе ставлення у художниці до котів, які зображені в роботах «Осінні коти», «Натюрморт з павичим пір'ям». У колекції художниці є натюрморти з птахами та равликами («Натюрморт з птахами», «Натюрморт з персиками»).

Живописні роботи художниці експонувалися на виставках Миколаєва. Улюбленими виставковими залами рідного міста Інна Вікторівна вважає виставкову залу Обласної організації Національної спілки художників України та Миколаївський обласний художній музей ім. В.В. Верещагіна. В першому персональна виставка Інни Вікторівни проходила у 2016 р. і вона щорічно бере участь у різдвяних та весняних виставках. Цікава виставка пройшла у 2006 р. в художньому музеї ім. В.В. Верещагіна «І майстерність, і натхнення». Інна Вікторівна показала місту свої роботи разом із сином Віктором, тому що їм на двох виповнилося 100 років.

Підсумовуючи усе вищесказане, можна зробити висновок про внесок Інни Вікторівни Макушиної у розвиток реалістичного жанру сучасного українського живопису. Завдяки працьовитості і таланту художниці живописна скарбниця України поповнилась пейзажами та натюрмортами високої майстерності.

**Роль Розалінд Краусс в формуванні
постмодерністської арт-критики****Осадчук Татьяна***Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко**supersonicwalrus5@gmail.com*

В этой статье рассматривается вклад американской исследовательницы Розалінд Краусс в арт-критику и кризис постмодернистского подхода в искусствоведении. В качестве литературы мы использовали работы Краусс, Ролана Барта, Мишеля Фуко и Джеймса Элкинса. В качестве метода мы выбрали эпистемологию. Новизна работы состоит в попытке анализа ошибок постмодернистской арт-критики Краусс.

По мнению критиков-формалистов, вроде Клементя Гринберга, истинно авангардное искусство стремилось к все большей чистоте и приверженности истории – взгляд, который Розалінд Краусс в конечном итоге посчитал чрезмерно упрощенным. В контексте этого противостояния Краусс начала исследовать новые возможности для оценки произведений искусства, которые казались более соответствующими ее опыту как зрителя. В конечном итоге она обратилась к работам французских постструктуралистов, таких как Фуко и Барт, включив их идеи о значении и ценности как субъективном, исторически обусловленном и изменчивом явлении в свои собственные сочинения о современном искусстве. Новый журнал, основанный вместе с однокурсницей по Гарварду Аннетт Михельсон, получил свое название в честь классического фильма Сергея Эйзенштейна 1927 года

«Октябрь: десять дней, которые потрясли мир» – авангардистского повествования об Октябрьском перевороте большевиков. Их цели для нового журнала состояли в том, чтобы дать представление о постструктуралистском подходе в американском контексте.

Сборник эссе, написанных в основном в 1980-е годы, «Подлинность авангарда и другие модернистские мифы» справедливо можно считать одним из самых известных вкладов Краусс в постмодернистскую арт-критику. И с уст самих модернистов («Манифест футуризма» (1909), «Манифест дадаизма» (1918), и в глазах критиков искусство начала XX века представлялось как нечто совершенно оригинальное, а главное – оторванное от всего предыдущего опыта. Вместе с тем парадоксальным образом в модернистское искусство проникла романтическая идея из XIX века про приоритетность фигуры автора в создании произведения. Краусс не только указывает на это противоречие, но и так же, как и Барт, в эссе «Во имя Пикассо» (1981) она предлагает вовсе отказаться от рассмотрения личности автора в контексте критики работ, обвиняя этот подход в надуманности и подчеркивая, что за видение произведения в первую очередь исходит от социальных институтов, а не художника. В свою очередь «Подлинность авангарда» (1981) и «Это новое искусство – рисовать в пространстве» (1981) Краусс продолжает идеи Фуко про отсутствие оригинальности в созданных человеком вещах (в данном случае – в искусстве) и их зависимость от дискурсов (явлений, которые имеют какое-либо внешнее влияние). Критик утверждает, что в значительной степени авангардистские произведения построены на копировании; более того, копирование – это естественная черта любого искусства, и копия может принимать разные формы. В частности, Огюст Роден, чьей выставке Краусс уделяет особое внимание в «Подлинности авангарда», обычно делал только миниатюрные модели скульптур, а выливали их в бронзе (и, соответственно, копировали) уже рабочие в его цеху.

Несмотря на существенное влияние постмодернизма и преобразование арт-критики, этот подход уже довольно продолжительное время находится в кризисе, о чем хотя бы свидетельствует труд Джеймса Элкинса «What Happened to Art Criticism?» (2003). На наш взгляд, то, что постмодернизм называет «копированием», часто просто является относительно постоянными свойствами предметов и явлений. Говоря о Родене, Краусс приравнивает копию к результату распределения труда в цехе, который был и является довольно распространенным, но не является обязующим для художника. Также копии в виде эскизов обычно не являются полным повторением завершённой картины. Наконец, важно сказать, что в дискурсах существуют не только произведения, но и собственно фигура автора, что особенно видно по такой называемой «культуре отмены» и в дискуссии о том, можно ли разделять автора и творение.

Жіночі образи в живописі XIX – на початку XX ст.: нові ролі і статуси (на основі полотен художників)

Серікова Карина

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
serikovakarina99@gmail.com

Розгляд трансформаційних процесів образів жінки в мистецтві дає можливість визначити як зміну художньо-естетичних пріоритетів в живописі у різні періоди його розвитку, так і дослідити характерні риси символічного наповнення жіночих образів. Актуальність наукової теми визначається потребою дослідити гендерні аспекти історії розвитку українського малярства XIX – початку XX століть.

Аналіз літератури за темою дослідження доводить, що мистецтвознавці розглядали цілу низку жіночих образів XIX – першої половини XX ст., але в контексті розгляду творчих здобутків окремого художника, художнього стилю або художньої школи. Всю використану літературу можна поділити на два періоди – радянська та сучасна. В контексті нашого дослідження важливим є аналіз поняття «художній образ». Велику увагу проблематиці визначення художнього образу приділила мистецтвознавець Т.Ю. Серікова. Ґрунтовний аналіз образу як продукту творчого процесу проведено в дослідженнях мистецтвознавців А.С. Мигунова, С.Х. Раппопорта, П.В. Симонова. Ці дослідження ґрунтуються на аналізі психічних процесів, почуттів, емоцій людини. Не менш важливу роль, на нашу думку, відіграє аналіз загальної інформації про розвиток мистецтва XIX – першої половини XX ст., що було отримано з праць Я.П. Затеняцького, П.І. Говді та Б.Б. Лобановського. З'ясування ролі та функцій жінки в суспільстві необхідно для того щоб визначити чому художники зображували жінок в тому чи іншому образі. Для цього в роботі були використані результати дослідження історії повсякденності та гендерної історії таких вчених як О. Кісь, В. Агеєва, Ш.Б. Ортнер та ін. В ході дослідження теми опрацьовані також численні мистецтвознавчі статті і нариси.

Методологічну основу дослідження становить історичний метод, а саме положення про взаємозв'язок і взаємозумовленість історичних процесів та явищ, їхнє вивчення з урахуванням конкретно-історичних умов; проблемно-пошуковий метод, орієнтований на постановку та розв'язання актуальних питань дослідження; метод компаративного аналізу (для порівняльно-історичного аналізу мистецької спадщини художників). В роботі використано гендерний підхід, за допомогою якого розглядається вплив соціальної структури суспільства на статеві взаємини.

Джерела, використані в дослідженні, можна класифікувати за типом як візуальні. Основну джерелознавчу базу складають етюди, малюнки та картини, на яких зображені жінки. Для виявлення потрібних джерел, автор опрацьовував тематичні альбоми та каталоги музейних виставок. Також були опрацьовані каталоги з фонду Харківського художнього музею та художні твори, представлені в музейній та виставкових експозиціях.

Наукова новизна обумовлена тим, що в роботі проаналізовано полотна українських художників XIX – першої половини XX ст., на яких зображені образи українок, що є новим, зважаючи не тільки на регіональні дослідження, але й на загальноукраїнські масштаби. Проведено аналіз творчої спадщини, який дозволив дослідити та систематизувати культурно-історичні образи української жінки.

Актуалізація жіночого питання стала справжньою ознакою «духу часу» XIX століття, виявом лібералізації та гуманізації національної культури. Можна стверджувати, що образ « нової » жінки в мистецтві став відповіддю на виклики часу.

Таким чином, творчість художників представлена багатою спадщиною, аналіз якої дозволив дослідити та узагальнити культурно-історичні образи української жінки. На полотнах майстрів постають нові типи образів – громадські діячки-феміністки, вчительки, письменниці, художниці, артистки. Зазначені образи розкривають певні очікування суспільства щодо притаманних жінці якостей, дозволяють провести аналіз повсякденного життя жінки та визначення її ролі у формуванні приватного та публічного простору життя.

Розвиток жанру гумористичної літератури епохи Відродження в Італії наприкінці XIII–XV ст.

Харабарук Богдан

*Львівський національний університет імені Івана Франка
drtook69@gmail.com*

Включення елементів сміху до літературної норми епохи Відродження було доволі складним та тривалим процесом, у ході якого відбувалося становлення головних жанрів та канонів. Вивчення сміхового аспекту літератури епохи Відродження дозволяє проникнути у ментальність середньовічних людей через знаходження спільного переживання позитивних емоцій із ними, що, таким чином, дозволить ще більше наблизитися до свідомості людей середньовіччя та їхнього досвіду. Дослідження розвитку гумористичної літератури середньовіччя є частиною ширшого явища міждисциплінарних досліджень, а саме напряму «humor studies». За допомогою міждисциплінарних методів дослідження гумору відбувається розміщення сміху і гумору у соціальній площині, а отже визначають його як історичне явище.

До XIII ст. значна частина середньовічної літератури була дидактичного характеру, що спрямовувалась на виховання та дотримання християнських чеснот і моралі. Першою літературною збіркою, яка дала прецедент для створення розважальної літератури малих форм було «Новелліно» анонімного автора XIII ст. У ній знищувався науково-художній синкретизм ранньої італійської прози шляхом підпорядкування дидактичної складової на користь розвитку сюжету. Фабули у новелах безсистемним чином пересуваються у часі та просторі, що робило головними біблійні та фольклорні мотиви. Стилістично ранні новели були невеликими оповідями, які коротко та в загальних рисах розкривали головну думку твору. Складалося враження, що збірка

створювалася як настільна книга оповідача історій, який під час усного розповідання доповнював твір деталями.

Подальший розвиток жанру новели відбувся у «Декамероні» Джованні Боккаччо (1313–1345 pp.), який встановив канон жанру та визначив його подальший розвиток. Паралельно із новелою, відбувалося формування ще одного жанру малої сміхової форми – *фацеції* – (від лат. «*facetiae*» – жарт, дотеп) – короткі гумористичні оповідання часто фривольного та сатиричного характеру, які вважаються одним із прототипів сучасного анекдоту. Вони були споріднені з усною традицією та мали гумористичний характер.

Джерелами для *фацецій*, ймовірно, також була дидактична література переважно у вигляді байок, що прослідковується у наявності наприкінці *фацецій* своєрідної моралі, у якій пояснювалося сенс жарту. *Фацеції* отримали велику популярність за межами Італії у XV–XVI ст., але вони сприймалися там як різновид байок. Основоположником канонів та всього жанру *фацецій* був Поджо Браччоліні (1380–1459 pp.). Свої «*Фацеції*» він написав як літературний експеримент для розширення області застосування середньовічної латинської мови, яка до того часу вважалась мовою «серйозності», а тому нездатною до вираження «несерйозності».

Наступний етап розвитку жанру приписують Анджело Поліціано (1453–1494 pp.), який вдруге вульгаризував жанр, використовуючи вже не латину, а народну мову. Стилістично вони також були короткими, а деякі сюжети запозичувались у П. Браччоліні. Серед жартів також є дидактичні притчі з повчальним посланням. Пояснення моралі через сміх визначається розвитком дидактичної літератури паралельно із виникненням нових методів її донесення.

Висновок. Аналіз розвитку жанрів новели та *фацеції* дозволяє заключити, що вони беруть початок від усної традиції, але кожен мав власну специфіку. На відміну від інших жанрів малої гумористичної прози, сучасні жарти наголошуються на фінальній кульмінаційній зміні точки зору на об'єкт жарту. Проте, у середньовічній сміховій літературі ця властивість є неочевидною. Особливістю середньовічних жартів була концентрація уваги на індивідуальному характері кожного жарту, казусі буття. Із прототипів анекдоту веде свій початок жанр новели, але до остаточного моменту формування канону вона дуже змінюється. Гумор не обов'язково був присутній у новелах, у якій акцент робився саме на описі буття людини, але саме він формував ту картину світу: сміхову, орієнтовану на життя святковості.

Харківський художник Іван Іванович Іванов (1894–1968): витоки творчості, художній почерк і новаторство

Шаповалова Анастасія

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
anastasija.schapowalowa@gmail.com*

Іван Іванович Іванов — один з видатних художників міста Харкова. Він є яскравим представником різних напрямів живопису, що робить вивчення його творчої

спадщини різнобічно цікавим.

З 1914 року митець навчався в Харківському художньому училищі (нині – Харківська державна академія дизайну та мистецтв) та закінчив його в 1918 році. Творча еволюція художника пройшла шлях від футуристичних композицій, експресіоністських малюнків (1917-1920-ті роки) до гротескно-сатиричного напрямку веризму (1930-ті роки). І. І. Іванов був майстром великоформатної акварелі героїко-романтичного та побутового жанру. У його творчості також мала місце промислова графіка.

У 1920-х роках у творчості митця простежується конструктивізм, відобразився й вплив кубофутуристичної групи «Спілки семи». У середині 1920-х років він виконав ряд робіт на тему НЕПу.

Викладав у студіях і робочих клубах Харкова (1922-1924). Працював при столі замовлень в «Агентізо» (1925-1928), художником в газетах «Комуніст», «Комсомолец України» (1928-1933). Був членом і експонентом об'єднань «Художній цех» (1919), Асоціації художників Червоної України (1927). З 1938 – член Харківського відділення Спілки художників України. У 1946 році представив на виставку картину на військову тематику, що зображувала втечу населення з Харкова напередодні захоплення міста німецькими військами; тоді ж «за занепадництво» був виключений із Спілки художників СРСР.

З 1916 року – учасник виставок. Брав участь у виставці «Художник сьогодні», Всеукраїнській ювілейній виставці, присвяченій 10-річчю Жовтня (обидві – 1927). Його праці експонувалися на виставках радянського мистецтва закордоном, з 1928 року по 1929 рік, у Італії, Польщі, Німеччині, Австрії та інших країнах. У 1929 році брав участь у виставці української книжкової графіки у Харкові, другій Всеукраїнській художній виставці Наркомосу СРСР в Одесі та інших. Персональна виставка відбулася в Києві у 1941 році. У 2011 році відбулася персональна, посмертна, виставка художника у Харківському художньому музеї.

Історіографія теми: Біографічна книга «Іван Іванович Іванов. Талановитий був надзвичайно....», яка вийшла друком на Харківщині. У цій праці розкривається образ художника як майстра акварелі, українського авангардиста та інтерпретатора різних стилів у мистецтві ХХ століття. Варто зазначити такі праці, як «80 Харківська організація національної Спілки художників України. Велика колекція» та «Мистецька антологія Харківщини». Ці праці містять персоналії художників і репродукції їх робіт. Джерельну базу нашого дослідження склали альбоми, каталоги та путівники персональних й інших виставок.

Отже, Іван Іванович Іванов – харківський художник, який відомий далеко за межами України. Унікальний майстер акварелі, один з перших українських авангардистів. Працював як портретист, пейзажист, писав картини на тему радянського побуту та індустріального суспільства. Займався плакатом, книжковою графікою, монументальним живописом та ін. Займався педагогічною та громадською діяльністю. Був учасником та експонентом виставок.

Основні твори: графіка – «Портрет з кішкою» (1916), «Автопортрет» (1917), «Сім'я»

(1918), «Місто» (1919), «В. Ленін» (1921), «Прогулянка» (1922; 1928), триптих «Тюрма» (1922), «НЕП», «Сімейна пародія» (1927), «Леся Українка» (1930-ті роки), «Даєш витончене життя» (1935), «Карнавал на честь Перемоги в Харкові» (1944). Праці художника знаходяться в музейних зібраннях, зокрема в Харківському художньому музеї, Державному музеї українського образотворчого мистецтва, Одеському художньому музеї та інших.

Іван Іванович Іванов – багатогранна творча особистість, яка зробила помітний внесок в українсько-радянський живопис, зокрема серед піонерів нових стильових напрямків у живописі.

**Дипломатическая миссия князя А. С. Меншикова в Стамбуле
Бегларян Карен**

*Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
Gladiatorkaren@gmail.com*

Начавшиєся с конца 1840-х годов активные дискуссии католического и православного духовенства за право распоряжаться святынями в Палестине вскоре приняли политический оборот. Президент Второй Французской республики Луи Бонапарт (с декабря 1852 года император Наполеон III) счел своевременным лоббирование интересов католического духовенства с целью возвращение былого экономического и политического влияния Франции в Османской империи. Теряющая позиции в регионе Россия в религиозном вопросе желала сохранить свои привилегии на условиях близких к status quo, определенных предыдущими соглашениями с Высокой Портой, начиная с Кючук-Кайнарджийского мира 1774 года. Однако в вопросе влияния (прежде всего на Балканах и в зоне Проливов) по заданию Николая I Министерство иностранных дел Российской империи во главе с графом К. Нессельроде разработало проект нового соглашения с Турцией. Этот проект предполагал более широкое, нежели прежде, покровительство царя над Восточными церквями и клиром, что могло быть использовано как предлог для вмешательства во внутреннюю жизнь Османской империи. С целью заключения соответствующего соглашения в феврале 1853 года в Стамбул была отправлена дипломатическая миссия во главе с князем А. С. Меншиковым, призванная склонить Абдул-Меджида к окончательному разрешению спора о Святых местах в пользу греческой Иерусалимской церкви и к официальному признанию российского императора единоличным покровителем православных подданных султана.

Целью доклада является исследование содержания дипломатической миссии А. С. Меншикова и анализ причин ее провала. Новизна его состоит в рассмотрении вопроса в контексте геополитической борьбы за влияние на Большом Ближнем Востоке, в частности, за контроль над Черноморскими проливами. Использовались хронологический, историко-системный, историко-генетический методы.

Основу исследования составляют источники: двухтомный сборник документов «А. С. Меншиков в Крымской войне. Дневники. Письма. Воспоминания», составленный А. Ф. Ефимовым; «Босфор и Дарданеллы. Исследование вопроса о проливах по дипломатической переписке...», подготовленный С. Горяиновым, и др.

Из научной литературы по теме заслуживают внимания монографии «Русская политика в Восточном вопросе. Историко-юридические очерки» С. Жигарева (1896); «Британский лев на Босфоре» В. Н. Виноградова (1991); «Россия и черноморские проливы (XVIII-XX столетия)» под редакцией Л. Н. Нежинского и А. В. Игнатьева (1999); «Восточная война» А. М. Зайончковского (2002 г.); диссертация А. А. Кривопалова «Фельдмаршал И. Ф. Паскевич и русская стратегия в 1848-1856 гг.» (2013), статьи В. Н. Виноградова, К. В. Доник, Л. В. Мельниковой, П. П. Черкасова и др.

РОЗДІЛ VII

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Изучение обширного круга источников и литературы приводит к выводу, что изначальные требования российской миссии имели минимальный шанс воплотиться в новый договор. Скрытые за православной риторикой статьи проекта с его прицелом на расширение влияния Санкт-Петербурга на Османскую империю не соответствовали экономическому весу России и геополитическим планам других великих держав. Столь настойчивые требования А. С. Меншикова, являвшиеся отражением внешнеполитического курса Николая I, способствовали сближению геополитических соперников империи Романовых — Великобритании и Франции, запустив цепь событий, которые привели к Восточной войне 1853-1856 годов.

Участь США в інтервенції до Росії (1918-1920 рр.)

Зацепіло Валентин

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
fejenoordrotterdam@knu.ua*

Погляди В. Вільсона щодо облаштування повоєнного світу, що були засновані на науковому академічному досвіді президента, вплинули на політику майже всіх наступних адміністрацій та позначилися на становленні принципів сучасної американської дипломатії. З огляду на це, наукову актуальність має дослідження досвіду втручання Вашингтону у внутрішні конфлікти на території інших держав, у контексті розгляду російського напрямку американської зовнішньої політики, із яким Сполучені Штати увійшли у «коротке» ХХ ст. Актуальність визначається також роллю США під час міжнародних конфліктів, враховуючи Першу світову війну.

Історіографія проблем зовнішньої політики США, зокрема їхньої участі в інтервенції до Росії, характеризується методологічною та концептуальною різноманітністю. У 1920–1930-х рр. панівними були офіційний та ревізійністський напрями, з кінця 1950-х — школи «політичного ідеалізму» та «реальної політики», у 1970-х — ліберальна та радикальна течії, що вплинули на критерії відбору документів до деяких збірок джерел.

У процесі роботи нами використовуються як загальнонаукові методи, серед яких аналіз та синтез, так і методи історичного дослідження, які дозволяють вирішувати сформульовані завдання. Зокрема, це історико-системний, порівняльно-історичний (компаративний), історико-генетичний, які уможливають з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки та закономірності у прийнятті рішення адміністрації В. Вільсона щодо втручання у перебіг громадянської війни в Росії.

Інтервенція США до Росії мала різний характер упродовж її проведення, залежно від перебігу Першої світової та російської Громадянської війни. Приймаючи рішення щодо інтервенції, США перебували під тиском союзних держав в умовах Великої війни, тому ще до залучення Сполучених Штатів, інтервенція мала виразно антинімецький характер. Напередодні втручання США та союзники розглядали можливість «інтервенції за запрошенням» російського радянського уряду, із приходом до влади якого перестав існувати Східний фронт. Фактором впливу на прийняття

рішення про початок і згорання інтервенції до Росії були внутрішньополітичні умови і позиція американського дипломатичного корпусу, який справляв значний вплив на формування зовнішньополітичного курсу США, зокрема стосовно Росії.

Сполучені Штати приєдналися до союзників, коли інтервенція почала набувати антирадянського характеру, оскільки держави Антанти почали ставитися до більшовиків як до агентів німецького впливу. Приводом для участі Сполучених Штатів стало повстання Чехословацького корпусу, що розглядався як союзницький збройний формування у боротьбі проти Центральних держав. Для початкового етапу інтервенції, з липня до грудня 1918 р., характерною є підтримка місцевих антибільшовицьких сил. Особливого значення набуває чинник протиріч між США та Японією за контроль над Сибіром та Далеким Сходом, що знаходить вияв у боротьбі за контроль над залізницями.

Повоєнне мирне врегулювання включало питання про припинення інтервенції союзних держав і укладення перемир'я між сторонами конфлікту в російській Громадянській війні. На другому етапі, із січня до травня 1919 р., коли відбувалося обговорення інтервенції в контексті «російського питання» на Паризькій мирній конференції, Сполучені Штати роблять низку мирних пропозицій, що не знаходять свого втілення через позицію більшовицького керівництва. США займають позицію невизнання як радянського, так і «білих» урядів, з яких найбільш близьким до міжнародного визнання був уряд О. Колчака. Проте у США виникає несприйняття інтервенції політичними та громадянськими колами, зокрема серед військовослужбовців, що призводить до початку виводу військ із Росії.

Таким чином, протягом 1918-1920 рр. відбулася еволюція поглядів американського керівництва щодо участі в інтервенції: від спроб домовитися з усіма урядами, як із радянським, так і з небільшовицькими під час Громадянської війни, до підтримки збройної боротьби антибільшовицьких сил через відсутність альтернативи, що назагал привело до провалу інтервенціоністської політики адміністрації В. Вільсона.

Англо-сефевидские взаимоотношения: о статусе сэра Роберта Шерли (по материалам англоязычной историографии)

Кафар-заде Ламия

Институт истории имени А. А. Бакиханова Национальной

академии наук Азербайджана

leo_558@mail.ru

Несмотря на то, что со времени деятельности англичанина сэра Роберта Шерли (1581-1628 гг.), превратившегося в символ англо-сефевидских взаимоотношений, прошло около четырех столетий, вопрос определения его статуса до сих пор остается спорным и малоизученным. Зачастую, как в отечественной, так и в западной исторической литературе, можно встретить такие характеристики, как путешественник, самозванец, агент, посол, эмиссар, посланник.

Впервые в отечественной исторической науке предпринимается попытка путем методов исторического подхода, критического анализа, сравнительного изучения, а также установления причинно-следственных связей исторических событий определить статус Р. Шерли на основе материалов англоязычной научной литературы.

Согласно профессору Дж. Бёртону, в статье которого говорится об отличии статуса европейского посла от сефевидского, «сафир (посол) был обычно одним из многочисленных посланников, посланных в одно и то же место, практика, которую Аббас применял, как часть своих усилий ...с целью ...укрепить связи с Западом и перенаправить торговлю из портов, подконтрольных Османам». Как следствие, нередко между послами шла битва за посольский статус. Так, в 1626 г. в Лондоне между Робертом и Нагд Али Бекем произошел инцидент, в ходе которого последний, отрицая посольский статус первого и разорвав в клочья верительные грамоты шаха, избил его, что в результате привело к высылке обоих послов из Лондона и отправке к шаху Аббасу вместе с ними первого английского посольства во главе с Д. Коттоном, которому было поручено выяснить, действительно ли Шерли являлся послом. Профессор Н. Мехтизаде же отмечает, что Роберт был ильчи – посланник, выполняющий приказы шаха на иностранных землях, «мессенджер» с конкретными обязанностями и ответственностями. Согласно ей, «представление Шерлианским каноном Роберта «персидским послом» (сефевидским – Л.К.) нежели персидским (сефевидским – Л.К.) ильчи выработало обещание англо-персидского (англо-сефевидского – Л.К.) сосуществования и фантазию неограниченного и нерегулируемого английского доступа в Сефевидскую империю. Такое достижение, несомненно, должно было заслужить более достойного конца, чем унижительного увольнения, за которым последовало скромное захоронение у дверей своего же дома в Казвине». Именно сам факт бесславного захоронения Роберта, по мнению Н. Мехтизаде, и определил рамки его должности. Р. Стивенс же, сомневаясь в наличии у Роберта верительной грамоты 1615 г. от шаха и ссылаясь на несоответствие предложений, сделанных им английской короне, реальным политико-экономическим обстоятельствам, ставит под сомнение не только статус посла, но и возможность самой идеи отправки посольства шахом Аббасом в Англию.

Отсутствие самих сефевидских источников по данному вопросу затрудняет определение статуса Роберта. Тем не менее, есть ряд свидетельств его посольского статуса. Путевые заметки членов свиты Роберта, а также его портреты, один из которых не случайно был нарисован неизвестным британским художником в 1623-1625 гг. именно в пору его дипмиссии в Англии и в описаниях которых он упомянут как посол, явно имели целью утвердить его дипломатический статус и восстановить его имидж перед английской короной, утерянный в результате финансовых махинаций его отца. К тому же, источники свидетельствуют, что Роберт постоянно на публике появлялся в сефевидской церемониальной одежде (khilat) с тюрбаном на голове, повязанным вокруг головного убора taj. Согласно же К. Райдинг и

Г. Шварцу, khilat дарился шахом послу накануне отправки его в дипмиссию как знак своей имперской имманентности в лице посла. Более же исключительным было право носить taj. Согласно П. делла Валле, «иногда его Величество в знак почета к иностранцу объявлял его Кызылбашем, награждая его taj, что, однако, было редким случаем». Это же, в свою очередь, может служить лишним подтверждением бытия Роберта послом.

Несмотря на противоречивые характеристики в англоязычной историографии, более разумным кажется бытие Роберта послом, хотя и со спецификой своего статуса.

Куба як форпост СРСР у холодній війні

Лінтур Вероніка

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

lintur.nika@gmail.com

Латинська Америка притягувала увагу СРСР з самого початку Холодної війни, оскільки цей регіон мав близьке географічне положення до США і певні революційні тенденції, адже там панувала нестабільна економічна і політична ситуація, яку можна було повернути у «правильне» річище. Тому наслідки Карибської кризи дали можливість СРСР використовувати «Острів свободи» як інструмент задля досягнень своїх зовнішньополітичних цілей та посилення свого впливу у цьому регіоні.

З початку 1950-х років минулого століття у країні було встановлено авторитарний режим Фульхенсіо Батіста. За часів його правління Куба опинилась в сильній економічній та політичній залежності від США. Проти диктаторського режиму Батіста виступала група революціонерів на чолі з Фіделем Кастро, що 1 січня 1959 р. захопила владу в Гавані.

Перші контакти СРСР з революційною Кубою зав'язались фактично одразу після приходу до влади Кастро: вже наступного року почалися поставки озброєнь та кадрова допомога режиму, що в майбутньому зробило цю країну «форпостом соціалізму» в Західній півкулі.

Нижньою хронологічною межею варто вважати 1962 р., оскільки саме тоді розпочалося активне використання Куби як зовнішньополітичного інструмента, а верхньою – 1991р., на який припав розпад СРСР.

Ця проблематика в історіографії висвітлена на достатньому рівні. Зокрема в деталях описано перебіг Кубинської кризи та її наслідки в роботі В.Т. Малахова, операцію «Анадир» в контексті зовнішньої політики СРСР розглянуто у монографії С. Я. Лавренова, присвяченій ролі Радянського Союзу в локальних конфліктах. У свою чергу, відносини між Гаваною і Москвою досліджені у книзі Марвіна Бейна. Історію Куби у XX ст. вивчав Е. А. Ларін

Серед джерел використовувались: офіційні звіти ЦРУ за період 1969-1979 рр., офіційні документи СРСР, свідчення колишніх працівників КДБ та іноземні ЗМІ, через

які радянські спецслужби поширювали дезінформацію в країнах Латинської Америки. Крім того, певну цінність для цього дослідження має автобіографічна книга Фіделя Кастро.

Новизна роботи полягає в дослідженні Кубинського соціалістичного режиму як об'єкту зовнішньої політики СРСР, який, з огляду на географічне положення, відіграв роль форпосту у боротьбі з США.

Головним висновком дослідження є те, що СРСР використовував Кубу як інструмент для реалізації політики комуністичної експансії в латиноамериканському регіоні. Залучити такого цінного союзника Радянському союзу допомогла напружена політична ситуація довкола режиму Батісти. Допомагаючи опозиції, яка боролась проти підтримуваного Вашингтоном диктатора, Радянський Союз залучив на свій бік надійного союзника. Після повалення Батісти Кубі була необхідна підтримка Кремля, адже режим Кастро мав напружені відносини з США.

Дружба з Фіделем дозволила керівництву СРСР розмістити частину свого ядерного арсеналу «під носом» у ворога та отримати нового сателіта в Західній півкулі, який сприяв провадженню радянської політики в латиноамериканському регіоні. Зокрема, кубинські спецслужби брали участь в активних заходах та ініціювали їх. Прикладом може слугувати операція «Кондор», що була організована спільними зусиллями з радянськими колегами. Крім того, Гавана брала участь у військових операціях Москви в країнах Третього світу та підтримувала повстанські рухи в своєму регіоні.

Ці фактори мали надати велику стратегічну перевагу Москві у протистоянні з США за першість у «третьому світі». У свою чергу, кубинський режим отримував збройний захист, оскільки Гавана вела політику конфронтації проти Вашингтону. Згодом Куба офіційно приєдналася до соціалістичного табору під радянським протекторатом, до нині залишаючись авторитарною державою.

**Формирование и административное обустройство
колониальных сообществ во французском Индокитае
в конце XIX – начале XX вв.**

Скрыпник Мирослава

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
miroslawa397@gmail.com*

Реваншистские настроения, которые царили во французском обществе в конце XIX века (после поражения Франции в войне с Пруссией), создавали дополнительные мотивы для реализации колониальных захватов, которые дополнялись политическими и экономическими факторами. Одним из ключевых направлений французской колониальной политики было создание системы административного управления на захваченных территориях.

Декретом от 17 октября 1887 г. французские территории в Индокитае были объединены в единое колониальное владение Франции – Индокитайский союз.

Таким образом, основу нормативно-правовой колонии базы составил договор о создании Индокитайского союза.

На специфику административного управления французского Индокитае влияли как некоторые общеизвестные тенденции, так и события, которые в историографии не получили должного внимания. Например, создание центральной службы идентификации при иммиграционной службе, контроль над населением через повышение эффективности полиции, запуск масштабных строительных работ, в частности железнодорожной инфраструктуры. В своем исследовании мы пытались определить роль этих малоизвестных (в первую очередь для украинской исторической науки) факторов в формировании особой системы административного управления.

Советская историография по данной проблеме немногочисленна и лишь косвенно и фрагментарно освещает тему исследования. В основном она состоит из работ общего характера, посвященных французскому колониализму (в этой связи следует упомянуть работы советских историков П. П. Черкасова и Ю. П. Деметьева). В известной нам зарубежной историографии, тема фрагментарно освещена в работе вьетнамского историка Нгуена Конг Биня и французских исследователей И. Абу и Э. Гойоссо, которые в своих работах касаются отдельных проблем системы административного управления Индокитае.

Источниковедческую базу работы составили дипломатические документы: оцифрованные документы из Национального архива Франции (указы службы иммиграции и идентификации), Министерства иностранных дел Франции (договоренности с местной властью) и договоры о протекторатах. Вопрос о французских сообществах раскрыт благодаря источникам личного происхождения, среди которых следует отметить воспоминания французского путешественника Ж. Жерве-Куртельмона, государственного служащего Дж. де Галембера и доктора Хокварда.

Одной из важных проблем является наличие французских поселений в Индокитае. Исходя из источников, можно сделать вывод, что французы не создавали отдельные поселения, они заполняли города, модернизируя их по европейскому принципу. Даже такой город как Хайфон нельзя назвать французским поселением, ведь он возник на основе местных населенных пунктов. Значит, для конца XIX – начала XX в. следует говорить о французских сообществах, а не поселениях.

Таким образом, важно отметить различия между французской моделью колонизации территорий Индокитае и немецкой моделью в Африке. Если немцы действительно создавали отдельные поселения, то французы переезжали в уже основанные местными жителями города и поселки (исключением был город Хайфон). Они рассеивались в среде местных жителей, но модернизировали их города под себя, создавая все необходимые для их комфортного существования службы и полностью подчиняли себе всю систему (вплоть до введения гражданского статуса для коренных жителей с присвоением имени, свидетельством о рождении и

справкой о смерти). Важно отметить, что созданная ими система административного управления была намного сложнее, чем обычно представляется в историографии.

Зони вільної торгівлі як інструмент зовнішньої політики США в кінці XX – на початку XXI століття

Супрун Наталія

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
nata010997@gmail.com*

Наприкінці 80-х років XX ст. в зовнішньоекономічній стратегії США розпочалися зміни. Головним чином це стосувалося моделі торгівельної політики — переходу від окремих двосторонніх договорів до системи багатосторонніх домовленостей для створення зон вільної торгівлі під проводом Білого дому. Становлення Північноамериканської зони NAFTA задало напрям подальшому розвитку економічних відносин у Західній півкулі та стало початком нового міжнародного курсу США. Реалізація NAFTA та провал планів створення Панамериканської зони вільної торгівлі та Транстихоокеанського партнерства (TPP), стрімке зростання економіки країн Азії та їхньої долі в світовому ВВП змусили США відкорегувати зовнішньополітичний вектор за часів адміністрації Д. Трампа, що призвело до виходу США з проекту TPP та заміну угоди про NAFTA на USMCA. Тому дослідження того, яким чином американські адміністрації використовували проекти вільної торгівлі як зовнішньополітичний інструмент має неабиякий науковий інтерес.

Відзначимо, що цій темі присвячені праці таких американських дослідників як Daniels J., Angeles M., Fergusson I., Williams R., Hamilton D., російських (Е. Комкова, Д. Кузнецов, Д. Суслов) та вітчизняних (Н. Комар, Ю. Глущенко). Але вони зосереджувались в основному на історії NAFTA, тому деякі питання зовнішньополітичної діяльності американського керівництва у торгівельних відносинах потребують подальшої наукової розробки.

Джерельну базу склали документи NAFTA та статистичні данні про торгівельні зв'язки, матеріали агітаційних компаній президентів США та статті американських ЗМІ.

Зони вільної торгівлі, як повноцінний інструмент зовнішньої політики, почали використовувати наприкінці президентства Р. Рейгана, в 1988 р., — саме в цей період був підписаний договір CUSFTA з Канадою. Згодом, під час керівництва Дж. Буша-старшого, проєкт було розширено на Мексику.

В залежності від характеру зовнішньополітичної ситуації, американські адміністрації регулювали вектори та інтенсивність торгівельної політики. У глобальному сенсі створення зони вільної торгівлі між США, Мексикою та Канадою в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. стало відповіддю на посилення інтеграційних процесів в Західній Європі та стрімкий економічний розвиток країн Азійсько-Тихоокеанського регіону. З економічної точки зору, проєкт NAFTA, який

успішно стартував 1994 р., став перспективним кроком для США, адже завдяки йому показник американського експорту виріс майже вдвічі з 1994 по 1999 р. — до 560 млрд. дол.

Такий інструмент торгівельної політики ефективно просувався й під час другого строку президентства Б. Клінтона. Але проєкт Вашингтону про Панамериканську зону вільної торгівлі не був схвально сприйнятий країнами Латинської Америки (особливо учасниками МЕРКОСУР, які враховували негативний досвід втручання США в їхні зовнішньополітичні та економічні відносини). Після провалу переговорів нова республіканська адміністрація на чолі з Дж. Бушем-молодшим фактично поставила проєкт загальноамериканської зони вільної торгівлі на паузу, обмежуючись подальшим розвитком NAFTA.

Зміна зовнішньоекономічної стратегії за часів керівництва Б. Обама відповідала глобальним політичним тенденціям. Прагнення стримати зростання Китаю стає одним з пріоритетів зовнішньої політики США. На таких умовах здобули популярність проекти Трансатлантичного та Транстихоокеанського співробітництва, розробка яких призвела до підписання угоди про TPP у 2016 р. Але діяльність нової республіканської адміністрації призвела до тектонічних змін, оскільки Вашингтон за часів президента Д. Трампа перейшов до політики протекціонізму. Тому відбувся вихід США з проекту TPP та заміна NAFTA на нову торгівельну угоду USMCA, в якій було посилено економічні позиції США.

Підсумовуючи, відзначимо певну відмінність в стратегіях торгівельної політики демократів та республіканців. Якщо республіканські адміністрації більше схилились до протекціонізму і обережно звертались до проєктів створення зон вільної торгівлі, то демократи набагато активніше намагались використовувати принципи “торгової експансії”, поширюючи фритредерські проекти в різних регіонах світу.

Позиція Німеччини щодо інтеграції Польщі в ЄС та НАТО у 1990-1997 рр.

Чухрай Станіслав

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
stas.chukhray@gmail.com*

Припинення «холодної війни» та падіння комуністичних режимів у Східній Європі стало початком нового етапу міжнародних відносин між Сходом і Заходом. «Оксамитові» революції 1989 р. й падіння Берлінського муру засвідчило не тільки розпад соціалістичної системи, а й поставило питання щодо того, на яких засадах мають будуватись взаємовідносини між країнами колишнього соціалістичного табору та членами європейських співтовариств. Однією з вузлових проблем став пошук нових форм стосунків між ФРН та Польщею, історія яких мала багато травматичних подій. Тому нові виклики у двосторонніх відносинах ставили запитання, чи вдасться Берліну та Варшаві досягти таких же результатів, як між Німеччиною та Францією у

другій половині XX ст. Це сприяло й покращенню зовнішньополітичних стосунків між західноєвропейськими та східноєвропейськими країнами.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1990 до 1997 рр. Нижня межа обумовлена об'єднанням Німеччини, що розпочало новий етап міжнародних відносин в Європі. Верхня – початком руху Польщі до ЄС та НАТО.

При дослідженні були поставлені такі цілі: показати процес розвитку польсько-німецьких відносин після 1990 р. й проаналізувати вплив Німеччини на посткомуністичну трансформацію Польщі та залучення її до європейських та євроатлантичних структур.

Історіографія дослідження представлена працями українських, російських та західних істориків. В українській історіографії можна виділити статтю О. Панаріної «Багатосторонній вимір польсько-німецького співробітництва в рамках «Веймарського трикутника». Вона доходить висновку, що саме німецька допомога забезпечила швидку євроінтеграцію Польщі. В російській історіографії відзначимо роботу Ю. Рубінського «Германо-польские отношения и «Веймарский треугольник», де автор концентрує увагу на суперечностях у відносинах в рамках «Веймарського трикутника». Розгляду різних аспектів проблеми присвячені колективна монографія «Вишеградская Европа: откуда и куда» (Н. И. Бухарин, А. В. Дриночкін, З. Н. Кузнецова) та книга В. Белова «Германия. Вызовы XXI века». Західна історіографія представлена статтею німецького дослідника Д. Фішера «Формування та розвиток польсько-німецьких відносин в 1989-2005. Оцінка та досвід». Він зазначає, що в 2005 р. відбулася остаточна нормалізація польсько-німецьких відносин, пов'язана з приходом до влади А. Меркель.

Середджерел можна виділити двосторонні угоди між Польщею та Німеччиною, такі як договір про добросусідство 1991 р. Крім того, були використані виступи офіційних осіб, наприклад, голови МЗС Польщі К. Скубішевського (проголошення пріоритетів польської дипломатії) та президента О. Квасьневського, який неодноразово наголошував на важливості інтеграції Польщі в ЄС та НАТО. Доповнити джерельну базу допомогли публікації в ЗМІ.

Перші сигнали змін у взаємовідносинах між ФРН та Польщею почалися ще наприкінці 1980-х рр., коли зростаючі економічні проблеми в комуністичних країнах змусили ЄЕС в 1988 р. ініціювати програму економічної допомоги PHARE. Подальша демократизація політичних режимів на Сході виявила необхідність розробки нової стратегії у двосторонніх відносинах. Фактично Берлін на той час намагався підтвердити існуючі домовленості щодо кордонів та стати промоутером залучення Польщі до євроатлантичних структур.

Так, в листопаді 1990 р. Польща та Німеччина погодилися на встановлення спільного кордону між ними та підкреслили необхідність співпраці в наукових та освітніх галузях. Згідно з договором, підписаним у червні 1991 р., Німеччина зобов'язалася допомогти Польщі в проведенні євроінтеграційних реформ та сприяти вирішенню проблеми національних меншин в обох країнах.

На початку 1990-х рр. Німеччина стикнулася з протидією Франції в питанні розширення ЄС на Схід, оскільки Париж вбачав в цьому можливість різкого посилення Німеччини на Сході й прагнув поставити на паузу плани поглиблення інтеграційних процесів. Тому німецькому керівництву прийшлося докласти чимало зусиль, щоб переконати свої партнерів на Заході в доцільності надання Варшаві євроінтеграційних перспектив.

В 1991 р. завдяки зустрічі «Комітету розвитку німецько-польсько-французького співробітництва» був створений Веймарський трикутник.

Зі свого боку, Польща прийняла участь у створенні Вишеградської трійки (пізніше – четвірки), країни-учасниці якої мали допомагати одна одній в євроінтеграційних реформах та посиленні переговорних позицій з країнами ЄС.

Для поліпшення двосторонніх відносин на початку 1990-х рр. були створені фонди, які мали на меті допомогу жертвам нацистських репресій, співробітництво між представниками молоді тощо. Так, в 1993 р. запрацював «Німецько-польський молодіжний офіс», головні центри якого розташовувалися у Варшаві та Потсдамі. У тому ж році у Гданську відбулася перша зустріч лідерів країн-учасниць «Веймарського трикутника».

Розробка Копенгагенських критеріїв в 1993 р., ініціація НАТО програми «Партнерство заради миру» та подача заявки на вступ в ЄС в 1994 р. окреслили реальність європейських та євроатлантичних перспектив Варшави і саме зовнішньополітична підтримка Берліну допомогла Польщі досягти позитивного результату. В 1995 р. Польща стала найбільшим економічним партнером ФРН у Центрально-Східній Європі, а початок перемовин про вступ Польщі в ЄС 1997 р. відкрив нову сторінку її двосторонніх відносин з ФРН.

«Деякі вчені загрузли в болоті»: коло проблем радянської науки в сатиричному дискурсі

Гела Оксана

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

gela.oksana95@gmail.com

Сутність наукового пізнання передбачає можливість дискусій, самостійного вибору вченими дослідницьких тем і вивчення різних точок зору. У результаті насадження єдиної думки конфлікт радянської влади і науки був неминучим. З одного боку, результатами ідеологічного контролю в радянській науці стали численні кампанії з фізичної розправи над ученими та шельмування генетики, кібернетики та інших наук, а з іншого – радянська наука в післявоєнні роки, існуючи в специфічних умовах тоталітарного тиску, була однією з найрозвинутіших у світі. Важливим інструментом у розумінні ставлення влади до науки стають сатиричні видання, серед яких найважливішими є загальносоюзний, підвідомчий журнал газети «Правда» – «Крокодил», та його республіканські аналоги: український «Перець», білоруський «Вожик», естонський «Pikker». На сьогодні відмічається підвищення дослідницького інтересу до проблем, які висвітлювалися в радянській карикатурі. Важливими в межах розгляду дослідницької проблеми стали роботи І. Грінько, Г. Шевцової, К. Єремєєвої та інших.

Серед проблем, що на думку радянської карикатури були притаманні вітчизняній науці, висвітлювалися такі: імітаційність наукового знання, низька ефективність наукових комунікацій, зокрема нерідко критикувалася якість наукових виступів, популяризація науки, відірваної від реального життя тощо. Науковці звинувачуються в тому, що однією проблемою займається велика кількість науково-дослідницьких інститутів, або в тому, що вони розробляють дрібні проблеми, ігноруючи при цьому важливі, перспективні. Популярним серед опублікованих робіт в журналі «Крокодил» був образ інтелігента-науковця, який є віддаленим від трудового життя країни та займається марнотратними науковими дослідженнями: «Важная проблема. Надев ученого личину, в перину погрузив бока, Кузьма всю жизнь искал причину квадратной формы потолка» (робота жительки м. Чернігів Л. Уляницької). Звичайно, вивчення стереотипу допомагає проаналізувати скоріше носія стереотипного образу, аніж його об'єкт. Дослідник О. Золотарьов говорить про те, що саме в хрущовське десятиліття відбувається розширення штатів науково-дослідницьких структур (при цьому до науки приходять люди, які не мають необхідних теоретичних знань), які займатимуть ключові позиції в радянській науці у наступні роки. Незважаючи на це, не можна ототожнювати всю радянську інтелектуальну еліту з тими малопрофесійними кадрами, які кількісно збільшилися в часи хрущовської «відлиги».

Представники науково-технічної інтелігенції звинувачувалися у плагіаті, відсутності практичних досягнень у результаті своєї роботи, користуванні службовим становищем та ін. Відповідною риторикою наповнювалися звинувачення на адресу деяких вчених, зокрема, прикладом є Постанова Президіуму ЦК КПРС від 17 листопада 1954 р., згідно з якою С.Л. Берія, син Л.П. Берії, позбавлявся ступеню кандидата і доктора фізико-

РОЗДІЛ VIII

ІСТОРІЯ НАУКИ ТА ОСВІТИ

математичних наук. Хоча головною причиною стала приналежність вченого до сім'ї Берії, у документі вона була сформульована наступним чином: «У зв'язку з тим, що кандидатська і докторська дисертації Берії С. Л., як встановлено перевіркою, не є його особистою працею, а є викладом робіт великого числа наукових співробітників, розраховувачів і інженерів». Взагалі аргумент щодо порушення професійної етики став визначальним у радянські роки. Прикладом є карикатура, де зображено начальника, за якого четверо підлеглих написали дисертацію, проте захищати її доводиться безпосередньо дисертанту.

Радянська карикатура з одного боку допомагала викривати проблеми вітчизняної науки (низька якість дисертацій, марність багатьох наукових досліджень, плагіат та інші проблеми), а з іншого – не висвітлювала багато недоліків, характерних радянській науковій системі (мілітаризованість, ідеологізованість, ієрархічність). Отже, радянська карикатура змальовувала суб'єктивні, дрібні проблеми, оминаючи ті що були характерні системі і заважали розвитку науки в цілому.

Документи про участь академіка І. М. Федорченка у науковому відрядженні до США (1962)

Коломієць Марина

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
marinka_sweet@ukr.net

Досліджено хід і результати наукового відрядження І. М. Федорченка до США у 1962 р. Метою публікації є аналіз видового складу і ступеня інформативності документів особового фонду академіка НАН України І.М. Федорченка, що зберігаються в Інституті архівознавства НБУВ (далі – ІА НБУВ). Методологія дослідження полягає у застосуванні історико-хронологічного, історико-типологічного та історико-системного методів і використанні наукових підходів та принципів системності, цілісності, історизму, розвитку й об'єктивності.

Наукова новизна публікації полягає у тому, що вперше до наукового обігу впроваджено масив документів особового фонду академіка НАН України І.М. Федорченка, які відображають його діяльність у галузі порошкової металургії.

З'ясовано, що документи особового фонду суттєво доповнюють картину міжнародної діяльності вченого і конкретизують внесок у розвиток світової науки.

В ІА НБУВ проводиться робота з впровадження до наукового обігу документів архівного фонду НАН України і популяризації наукової спадщини видатних вчених. У 2020 р. здійснено наукове описування особового фонду академіка НАН України І.М. Федорченка (1909–1997 рр.), до якого увійшов вагомий масив документів за 1951–1975 рр., що згруповані у 209 справ.

Висвітленню внеску І. М. Федорченка у розвиток світової науки присвячена низка наукових праць О.Г. Косторнова, В.М. Палія і Ю.О. Храмова. Однак у розвідках не відображено його участь у науковому відрядженні до США у 1962 р.

Серед документів особового фонду І.М. Федорченка відклалися джерела, що стосуються участі у науковому відрядженні до США у 1962 р.: листування, програма заходів, записник, доповіді і світлини. Чільне місце серед зазначених джерел належить записнику, на сторінках якого зафіксовано перебіг подій у їх хронологічній послідовності з 15 березня до 14 квітня 1962 р.

З документів довідуємося, що мета поїздки вченого полягала у вивченні досвіду промислового виробництва листового металу і сталі-алюмінієвого дроту методом прокатки металічних порошків. У листуванні науковця з професором А. Ленеллом відображено організаційну складову підготовки до відрядження. Із записника дізнаємося, що 19 березня в Массачусетському технологічному університеті І.М. Федорченко представив повідомлення «Роботи в області створення металокерамічних матеріалів у СРСР». Наступного дня у стінах Політехнічного інституту Ренселера виголосив доповідь «Проблеми усадки при спіканні у твердій фазі». Після цього ознайомився з організацією наукової роботи у лабораторії інституту.

У документах відображено оцінку І.М. Федорченка стану розвитку порошкової металургії у США на початку 1960-х рр. На його думку, найбільш динамічно розвивалися такі наукові центри, як Університет Нотр-Дам і Баттельський меморіальний інститут, в яких відмітив високий рівень технологій виробництва сталевих дротів і залізних порошків. При цьому відзначив провідних вчених – Ч. Драйнера, Ф. Райнза і Г. Кучинського.

Фотодокументи особового фонду ілюструють наукову подорож вченого. На світлинах І.М. Федорченка зафіксовано серед учасників тематичних екскурсій.

Наукові контакти, що були налагоджені під час поїздки, вчений підтримував і в наступні роки. Зокрема, з професорами Н. Грантом і Х. Хаузнером він листувався й обмінювався науковими працями. Варто зауважити, що вчений втілював у наукову практику досвід зарубіжних колег. Протягом 1960 – 1970-х рр., як голова сектору з порошкової металургії Інституту проблем матеріалознавства АН УРСР, він з групою колег займався створенням спецматеріалів і нових марок сталей.

Проаналізувавши широке коло документів, можна стверджувати, що наукове відрядження видатного вченого-металознавця І. М. Федорченка з 15 березня до 14 квітня 1962 р. до США мало важливе значення для подальшого розгортання тісної співпраці українських вчених з провідними науковими та освітніми осередками світу.

Унормування участі громадськості у пам'яткоохоронній діяльності в радянській Україні (1919 – 1926 рр.)

Новак Олександр

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Novack_A@ukr.net

Метою роботи є вивчення особливостей участі представників громадськості в охороні пам'яток у радянській Україні, інституалізація та законодавче унормування їх діяльності протягом 1919 – 1926 рр.

У центрі уваги вітчизняних дослідників зазвичай перебуває діяльність державних пам'яткоохоронних інституцій у радянській Україні (роботи О.М. Нестулі, Г.Г. Денисенко, С.І. Білокося). В окремих працях висвітлюються правові аспекти формування системи охорони історико-культурного надбання (В.І. Акуленко, В.Ф. Базелюк, А.І. Зякун). Наразі відсутні дослідження, присвячені вивченню особливостей унормування та інституалізації діяльності представників громадськості у пам'яткоохоронній сфері протягом 1919 – 1926 рр.

Активна популяризація локальної історії з акцентом на вивченні матеріальної та нематеріальної спадщини відбувалася ще у дореволюційній Російській імперії. Однак, нові виклики, що постали перед охоронцями вітчизняного історико-культурного надбання під час революційних подій 1917 – 1921 рр. змусили фахівців шукати можливості залучити представників громадськості до охорони пам'яток не в якості глядачів чи слухачів, а як активних її учасників. У 1919 році новостворений Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини спробував створити мережу кореспондентів на місцях, котрими могли стати освічені представники всіх суспільних верств. Це могло дати поштовх створенню масового громадського руху, спрямованого на охорону вітчизняної спадщини. Звичною практикою стає відрядження спеціалістів на місця з метою збирання інформації щодо пам'яток минулого від місцевих мешканців та кореспондентів. Відомості про пам'ятки старовини мали зберігатися централізовано. Працівниками всеукраїнської та губернських пам'яткоохоронних структур були створені спеціальні реєстраційні форми взяття на облік об'єктів історико-культурного надбання для кореспондентів на місцях.

На тлі політики «коренізації» (в радянській Україні проходила здебільшого у формі «українізації») збільшився інтерес до вивчення національних особливостей (фольклору, пам'яток вітчизняної історії та культури). Низка сучасних дослідників (В.С. Прокопчук, К.О. Мельникова та інші) констатують, що найбільший сплеск зацікавленості краєзнавством спостерігався у середині 1920-х років у «неросійських» республіках СРСР. Найбільш активним краєзнавчий рух був в Україні та Білорусі. Найпотужнішим рушієм розвитку локальних студій в УСРР був Український комітет краєзнавства, що був створений у 1925 р. Комітет мав відділення в усіх округах республіки, проводив масові з'їзди та друкував великі обсяги тематичної літератури й періодичної преси.

Значна роль громадськості у дослідженні та охороні пам'яток історії, культури та природи знайшла своє відображення у республіканській постанові «Про пам'ятки культури й природи» від 16 червня 1926 року. Для допомоги освітньому комісаріату УСРР та виконкомам у здійсненні їх обов'язків у пам'яткоохоронній та природоохоронній роботі засновувалися Український комітет охорони пам'яток культури (УКОПК) та Український комітет охорони пам'яток природи (УКОПП). Українське пам'яткоохоронне законодавство зразка 1926 року передбачало наявність двох паралельних структур охорони, надбань минулих епох: державної

та громадської. Представники громадськості на добровільних засадах (штатні посади не передбачалися) працювали у складі Крайових комісій з охорони пам'яток культури й природи, що діяли у Харкові, Києві, Дніпропетровську та Одесі. Комісії та члени-кореспонденти УКОПК мали складати реєстри об'єктів історико-культурного надбання республіканського та місцевого значення, співпрацювати із представниками Народного комісаріату освіти та органів виконавчої влади.

Отже, активне залучення освічених представників різних суспільних верств до роботи пам'яткоохоронних інституцій радянської України розпочалося з початку їх існування у 1919 році. Надалі включення ініціативних та зацікавлених діячів на місцях до охорони надбань минулих епох стає звичною практикою. Ухвалення профільного законодавства УСРР у 1926 р. створило інституційне підґрунтя для унормування діяльності представників громадськості у пам'яткоохоронній сфері.

До 100 – річчя Харківської гуманітарно-педагогічної академії

Панасюк Вікторія, Левченко Альона

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

panasukviktoria.aktrisa@gmail.com

levchenkoalena03@gmail.com

Нещодавно Харківська гуманітарно-педагогічна академія відсвяткувала своє сторіччя. За цей час навчальний заклад виріс зі 3-річних педагогічних курсів імені Григорія Савича Сковороди до сучасного потужного освітнього центру Слобожанщини, який готує висококваліфікованих, конкурентоспроможних професіоналів освітянської ниви.

На сьогоднішній день велика увага приділяється дослідженню та вивченню міст та селищ Слобожанщини, але майже не приділяється увага вивченню історії вищих навчальних закладів. Мета нашого дослідження – розповісти про Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Життя Комунального закладу «Харківської гуманітарно-педагогічної академії» Харківської обласної ради почалося з рішення Ради Народних Комісарів УСРР у жовтні 1920 року на базі Харківської української гімназії імені Бориса Дмитровича Грінченка як 3-річні педагогічні курси імені Г.С. Сковороди.

У 1923 році Педагогічні курси було реорганізовано у вищий навчальний заклад системи Народного комісаріату освіти України – Харківський 4-річний педагогічний технікум імені Г.С. Сковороди. Із 1937 по 1993 рік заклад функціонує як педагогічне училище. У 1957 р. було відкрито музично-педагогічне відділення.

У 70-80-ті рр. XX ст. на трьох відділеннях – шкільному, дошкільному, музично-педагогічному – здобували освіту 2000 учнів, а навчали їх 215 викладачів. 1993 року рішенням колегії Міністерства освіти України від 26 травня училищу надано статус педагогічного коледжу – вищого навчального закладу II рівня акредитації.

У 2004 році розпорядженням Харківської обласної державної адміністрації № 424 від 21 жовтня Харківський педагогічний коледж реорганізовано у Харківський гуманітарно-педагогічний інститут, невідокремленим структурним підрозділом якого став Педагогічний коледж.

Рішенням VI сесії VI скликання від 16 червня 2011 р. Харківської обласної ради змінено тип та перейменовано Харківський гуманітарно-педагогічний інститут у Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, структурними підрозділами якої є Харківський, Красноградський й Балаклійський педагогічні фахові коледжі.

За 100 років у закладі підготовлено понад 85 тисяч висококваліфікованих фахівців для закладів освіти та соціальних служб. Випускники конкурентоспроможні та користуються попитом на ринку праці м. Харкова, Харківської області, України й поза її межами.

З 1992 р. навчальний заклад очолює Галина Федорівна Пономарьова, доктор педагогічних наук, професор, академік Міжнародної академії наук педагогічної освіти, академік Національної академії проблем людини, заслужений працівник народної освіти України, Почесний громадянин Харківської області.

Упродовж 2004-2020 рр. на основі налагодження міжвузівських зв'язків укладено договори про співпрацю з Даугавпілським університетом, Університетом суспільних наук, Інститутом комунальної інтеграції Університету Міннесоти, Павлодарським державним педагогічним університетом, іншими закордонними закладами та 30 закладами вищої освіти Харківщини та України. Колектив академії співпрацює з Національною академією педагогічних наук України, закладами вищої освіти Харківського вузівського центру, управліннями і відділами освіти Харківської області, загальноосвітніми навчальними закладами з питань удосконалення змісту та підвищення рівня якості підготовки педагогічних кадрів.

Адміністрація академії та структурних підрозділів, професорсько-викладацький склад забезпечують повноцінне національно-патріотичне виховання молоді, соціалізацію особистості, формування здорової нації та створення умов для повноцінного розвитку студентської молоді.

Интеллектуалы Тимуридской эпохи

(к вопросу о историописании в Мавераннахре и Иране)

Пилипчук Ярослав

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
pylypchuk.yaroslav@gmail.com*

Одним из интереснейших аспектов истории Центральной Азии является ее интеллектуальная история. В данном исследовании нами будет проанализованы биографии тимуридских придворных летописцев. История поэтов Тимуридской эпохи рассмотрена в отдельном исследовании. Нужно отметить, что до сих пор нет

обобщающей работы по библиографии историков времени Тимуридов, хотя есть статьи по отдельным персоналиям и их сочинениям. Задачей данного исследования является исследование биографий интеллектуалов Ирана и Мавераннахра, которые посвятили свои труды истории Тимура и Тимуридов.

В 1404 г. была написана "Книга побед". Ее автором был Низам ад-Дин Шами. Он происходил из пригорода Тебриза Шама и Шанба. Хроника была написана на фарси. Умер Низам ад-Дин Шами в 1431 г. Следующим по времени источником был "Аноним Искендера", автором которого был Муин ад-Дин ан-Натанзи. Рукопись датирована 1414 г. Сочинение было написано на фарси. Сам автор хроники был придворным летописцем правителя провинции Фарс внука Тимура Искандера б. Умар-шейха б. Тимура. Предполагается, что большое количество тюркизмов и монголизмов указывает на то, что первоначальный текст хроники был написан на тюркском. Также известным историком являлся Хафиз-и Аbru. Он родился в 1361/1362 гг. Его перу принадлежит четырехтомная хроника "Собрание летописей", завершенная в 1425 г. Одной из ее частей была "Сливки летописей Байсангура". Сам Хафиз-и Аbru был придворным историком Шахруха. Первая редакция "Сликов летописей Байсангура" была написана в 1414 г., а вторая редакция в 1417-1420 гг. Сочинение Хафиз-и Аbru было использовано при составлении хроники Абд ар Раззак ас-Самарканди. Умер Хафиз-и Аbru в 1451 г. в Зенджане.

В 1425 г. была завершена хроника "Книга побед". Ее автором был Шараф ад Дин. Хроника писалась в 1419-1425 гг. Сам Йазди умер в 1454 г. Он был придворным историком и поэтом при внуке Тимура Ибрахима б. Шахруха б. Тимура, который правил Фарсом. Заметной персоной был Мухаммед Тарагай б. Шахрух б. Тимур более известный как Улугбек. "История четырех улусов", по сути, является историей Чингизидов. Вероятно она была составлена около в 1425 г., то есть перед смертью самого Улугбека. В 1427 г. по приказу Шахруха было написано сочинение "Муизз ал-Ансаб". Это сочинение было по сути пособием по генеалогии Чингизидов и Тимуридов. Фасих Хавафи родился в 1375 г. в городе Руй округа Хаф в Хорасане. Он вырос и учился в Герате. Фасих Хавафи находился при дворе Шахруха б. Тимура, а также сына Байсункара. В 1442 г. был написан "Фасихов свод", который был написан на фарси. Фасих Хавафи еще был и одаренным поэтом, что отметили в своих сочинениях Катиби Туршизи Нишапури и Муин ад-Дин аз-Замджи Исфизари. В 1442 г. Фасих Хавафи умер в Герате.

В 1457 г. было подготовлено анонимное сочинение "Родословная тюрков". Его автором был один из приближенных Улугбека. В 1470 г. было написано сочинение "Место восхода двух счастливых звезд". Его автором был Кемаль ад Дин Абд ар Раззак б. Исхак, который был известен больше как Абд ар Раззак Самарканди. Он родился в 1413 г. в Герате, но большую часть жизни провел в Самарканде. Абд ар-Раззак Самарканди был придворным историком Шахруха и Абу Саида.

Важным сочинением по истории Тимуридов являлся "Сад чистоты относительно жизни пророков, царей и халифов". Его автором был Мухаммед б. Хондшах б.

Махмуд-шах, более известный как Мирхонд. Само сочинение являлось историей мусульманского мира. Родился Мирхонд в 1433 г. в Балхе, но большую часть прожил в Герате, где и умер в 1498 г. Он был придворным Султан-Хусейна Байкары.

Продолжателем Мирхонда был его внук Гийас ад-Дин Хондемир. Он был автором сочинения "Друга жизнеописаний" написаного в 1524 г. в Индии. Сам Хондемир родился в 1475 г. в Герате. Он был придворным Султан-Хусейна Байкары и в 1498 г. завершил сочинение "Сад чистоты относительно жизни пророков, царей и халифов" своего деда. Свою же хронику "Друг жизнеописаний" он посвятил правителю Герата Ходже Хабибуллаху. В 1527-1528 гг. по приглашению Бабура в 1527-1528 гг. Хондемир прибыл к его двору и был автором ряда законов шах-заде Хумайуна. В 1534-1535 гг. Хондемир умер в Гуджарате.

Одним из завершающих тимуридскую историографию было сочинение Захир ад-Дина Бабура из династии Тимуридов под условным названием "Бабур наме". Захир ад-Дин Бабур имел намерение назвать свое сочинение "События". Преемники называли Бабур-наме "Книга на тюрки написанная самим его Величеством". Время написания мемуаров Бабура около 1530 г. Языком сочинения был джагатайский, чем отличался от всей предыдущей тимуридской историографии на фарси.

Таким образом, мы пришли к следующим выводам. Интеллектуалы Тимуридской эпохи писали преимущественно на фарси и только Бабур написал свое сочинение на джагатайском. Наиболее фундаментальными сочинениями эпохи были хроники Шами, Хафиз-и Аbru, Улугбека, Йазди, Мирхонда, Хондемира и мемуары Бабура. Сами Улугбек и Бабур были тюрками по происхождению и были членами правящей элиты. Другие летописцы были персами и таджиками на службе у тюрков, занимая важное место в управлении государством и интеллектуальной жизни Ирана и Центральной Азии.

Маловідоме досягнення. Монреальський протокол

Чуян Андрій

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

andrewchuyan@gmail.com

Земля – унікальна планета, як би банально це не звучало. Людству пощастило з'явитися та розвинутися до такого рівня зокрема тому, що магнітні поля захищають біосферу від сонячної радіації, а озоновий шар – від ультрафіолетового випромінювання. Формування останнього завершилося близько 800 мільйонів років тому та стало однією з передумов для виходу морських створін на сушу. Нещільний шар О₃, який простягається на п'ять кілометрів вгору над тропосферою – один із головних бар'єрів усього живого від несприятливих умов космосу. Приголомшливий факт, що він мав би лише 3 міліметри товщини, якщо зібрати до купи всі часточки озону на поверхні Землі.

Проте віднедавна з ним є проблеми. Близько півстоліття тому дослідниками було помічено появу діри в озоновому шарі над Південним полюсом через антропогенний вплив. Відкривачами цього факту стали Шервуд Роуланд, Маріо Моліна та Пауль Крутцен. Останні двоє нещодавно померли (у поважному віці) – жовтень 2020 р. та січень 2021 р., відповідно. Відтак, логічним буде присвятити ці рядки їхній пам'яті.

Отож, чи відреагували уряди країн на інформацію про озонову діру? Можна сказати, що так. По-перше, було прийнято Віденську конвенцію про охорону озонового шару. По-друге, до неї передбачений Монреальський протокол, який включав юридично обов'язкові цілі скорочення хлорфторвуглеводів – тих самих шкідливих для озону викидів. Обидві є абсолютними рекордсменами в діяльності ООН, адже ратифіковані всіма 197 членами Організації Об'єднаних Націй та ЄС. Як наслідок спостерігається поступове зменшення сезонної прогалини в озоновому шарі, що є дуже важливим навіть без перспективи, а конкретно зараз. Зокрема, в острівних державах південної півкулі (Австралія, Нова Зеландія тощо) спостерігалися вищі, ніж в решті країн світу, статистичні показники на захворюваність раком шкіри. Якщо казати про подальший вплив, то озон нейтралізує ті шкідливі викиди, які зараз поступово спричиняють глобальне потепління.

Варто зазначити, що крім обмеження викидів люди мають ще один ефективний спосіб підтримання та відновлення цього природного балансу – захист безпосередніх природних генераторів озону. Такими є блискавки. Найчастіше у світі вони трапляються у Венесуелі, на озері Маракайбо (біля місця, де впадає ріка Кататумбо). Кількість днів із блискавками там варіюється між 70 та 200 на рік. Між тим, в Україні найбільш активними цьому плані є села Селятин і Рахів (Чернівецька область) та Великий Березний (Закарпатська область). В усіх них грози трапляються як мінімум 40 разів на рік. У дискусії останніх кількох років, коли США ледь не вийшли з Паризької угоди (стосовно клімату), коли сніг взимку стає радше винятком із правил, а збільшення комп'ютеризації (у зв'язку з пандемією) спричиняє нові потреби у видобутку – очевидно, що подібні угоди мають велике значення. Особливо, коли вони підтримуються в такому масштабі, як це трапилося з Монреальським протоколом. І, як було сказано вище, необхідною є підтримка тих природних умов, що сформувалися в країні протягом мільйонів років, задовго до появи людей. Бодай із практичної вигоди – здорового населення, великих врожаїв і стабільної прибережної зони.

Причини появи Пелопоннеської війни**Губеня Людмила***Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради**ludagubenya31@gmail.com*

Наукова проблема даного дослідження полягає у вивченні різних внутрішньополітичних детермінант зовнішньої політики, що склалися напередодні Пелопоннеської війни, від суто економічного та суспільно-політичного аспектів, до міжнародної ситуації, що склалася за умов того часу.

Актуальність даного дослідження полягає у вивченні багатьох маловивчених аспектів появи Пелопоннеської війни, її передумов, наслідків.

Дослідження даної теми перш за все спирається на працю Фукідида «Історія» та на ще одну визнану працю, продовження «Історії» Фукідида – «Грецьку історію» Ксенофонта або як її ще називають «Елленіка».

Свого часу значний внесок у вивчення даної теми зробили визначний воєнний історик Г. Дельбрюк та В. Строгоцький. Останній найяскравіше охарактеризував передвоєнні відносини між Афінами та Спартою. Також неможливо недооцінити внесок сучасника тих подій – Фукідида і його твір «Історія» та твори його послідовників «Елленіку» Ксенофонта та «Історію» Геродота.

Пелопоннеська війна (431—404 рр. до н.е.) – війна, за якої основна боротьба велася між Делоським союзом на чолі з Афінами та Пелопоннеським союзом на чолі зі Спартою, проте чимало незалежних грецьких полісів і «варварських» держав, переслідуючи власні цілі та захищаючи свої інтереси, були втягнуті в цей конфлікт. Серед аспектів її появи в основному виділяють суперництво між двома полісами – Афінами та Спартою.

Мета дослідження: проаналізувати й переосмислити основні аспекти та передумови появи цієї війни. Методи дослідження: історико-порівняльний метод, історико-типологічний метод, історико-системний метод.

У політичному відношенні Давня Греція поділялася на сукупність міст-держав, частина з яких була об'єднана в союзи. Однак провідну роль у політичному житті Греції відігравали Афіни та Спарта. Також слід зазначити політичні режими двох полісів: Афіни, являли собою демократію, а Спарта – була представницею аристократичного державного ладу. Що, у свою чергу, відіграло далеко не останню роль: в обох союзах траплялися зради через уподобання до інших політичних режимів або зневіру в майбутньому.

Значну роль також відіграли міжполісні союзи міст-держав: політика Делоського союзу, яка була спрямована на укладання численних економічних домовленостей між полісами, що до нього входили, та нарощення своєї міці. Її матеріальну основу становили експлуатація рабів та союзних міст-держав. Агресивна зовнішня політика союзу, спрямована на встановлення гегемонії в Греції та панування в інших районах Середземномор'я, нагнітала його на сильного суперника – Спарту. Для боротьби з Афінами Спарта створює Пелопоннеський союз, який мав характер не економічного об'єднання, а, скоріше, військових домовленостей, які фактично не втручалися

РОЗДІЛ IX

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ

в економічне та суспільно-політичне життя полісів, але, в разі нападу, вимагали консолідації всіх полісів, що до нього входили.

Ще одним важливим аспектом є міжнародна ситуація, що склалася напередодні війни. Якщо охарактеризувати її в основних моментах, то вона виглядатиме так: морська могутність Афін зростає, але, при цьому, набуває широко резонансу зовнішня політика Коринфу та його стосунків з сусідніми полісами. Коринф розриває союз зі Спартою та замінює його союзом з аргосцями. Війна, що почалася між коринфянами і мегарцями, перетворилася в війну між Коринфом і Афінами, оскільки Мегара демонстративно відкололася від Пелопоннеського союзу і звернулася по допомогу до Афін 460 р. до н.е. Успіх Афін у цій неоголошеній війні, вже помітний неозброєним оком, що лише більше посилює побоювання спартанців. Навіть Фулідид у свій час зазначав, що «дійсною причиною Пелопоннеської війни стала могутність, якої досягли афіняни, та тривога, яку викликала вона у лакедемонян (спартанців)». Головними детермінантами Пелопоннеської війни свого часу стали економічні та суспільно-політичні аспекти, та міжнародна ситуація того часу.

Фінансова ситуація та податки в Афінському полісі (VI – поч. IV ст. до н.е.)

Демиденко Анна

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
anrietta2001@gmail.com*

Державні фінанси та система оподаткування в Афінах помітно відрізнялися від інших полісів Греції. Значення інституту фінансів для Афін та його вплив на різні сфери життя, політики і економіки зараз, як і раніше, служать предметом наукових суперечок. Найбільший інтерес викликає інститут натуральних повинностей – літургій. Це питання включає в себе ряд характеристик Афінського поліса: установи, звичаї, характер громадянської общини та економіки, ідеологію та соціальні інститути.

Хронологічні рамки охоплюють кін. VI – поч. IV ст. до н.е. – період найбільшого підйому і розквіту Афінської держави.

В роботі використані свідчення античних авторів (Аристотеля, Ксенофонта, Ісократ, Арістофана та Лісія), які інформують про систему фінансування Афінського поліса. Епіграфічні та археологічні джерела дають змогу відслідкувати кредитні операції, що відображались у чисельних кредитних написах на стінах та інших предметах, а також у переписах майна заможних еллінів. Чеканка афінської монети відображає тенденції розвитку економіки та грошового обігу серед громадян.

Тема фінансів, податків та літургій не отримала повного освітлення в спеціальній літературі, попри все те, що цього питання торкалася значна кількість дослідників, які вивчали соціальну історію, політичний лад та економіку Афін. Серед них особливо відзначимо В.М. Андрєєва, П. Гіро, Л.М. Глускіну, С.Г. Карпюка, О. В. Коптева, Г.А. Кошеленко, В.В. Латишева, С.Я. Лур'є, І.Є. Сурікова та Е. Д. Фролова

В даній роботі використовувались історико-порівняльний, історико-системний методи та метод термінологічного аналізу. Мета дослідження – аналіз фінансової ситуації в Афінському полісі класичної епохи, визначення взаємозв'язку між політичними і соціально-економічними змінами в Афінах даного періоду.

В епоху класики оподаткування стає фактично головним джерелом поповнення державної скарбниці. Постійного прямого оподаткування громадян не було. Замість нього виступали натуральні повинності, що призначалися багатим громадянам. У той же час, система екстраординарного оподаткування існувала. В античну епоху держава очікувала від своїх громадян надання прямих послуг, а не сплати грошей, так як подібна вимога, по тодішніми мірками, означала би вимагання. Прямі грошові збори стягувалися, але тільки не з власних громадян. Багаті громадяни, щоб висловити свій патріотизм і любов до батьківщини, не шкодували жодних коштів.

Громадська думка грала значну роль у функціонуванні поліса. Еллінами рухав глибокий внутрішній патріотизм і єдність громади, а не власна нажива. Тим самим, вони створили механізм взаємозв'язку між полісом та його соціальними інститутами, в яких активною ланкою були не тільки заможні громадяни, а й нижчі класи.

Платники податків позитивно ставились до виплат. Це зумовлено тим, що в Афінах була відсутня система постійного оподаткування, замість неї виступали натуральні повинності і громадські служби. Завдяки цьому, більшість греків мали змогу уникнути прямого податку, замінивши його на добровільну літургію. У V ст. до н.е. заможні громадяни намагалися перевершити один одного у щедрості, роблячи внески до державної казни у вигляді літургій, тим самим, ставлячи благополуччя поліса вище за власний престиж.

Серед головних тенденцій розвитку податкової системи Афін можна виділити: добровільні внески, появу кредитів, видиме та невидиме майно громадян, збагачення трапезитів та загалом оподаткування різних слоїв громади.

Держава і податки виникли одночасно в результаті природного розвитку суспільства. Присутність в податках як елемента примусу, так і добровільності пояснює наявність класифікації фінансових зборів та їх призначення. Даний аспект вивчення історії античності дає змогу розглядити взаємовідносини полісу і громади, що протягом усього свого існування створили нерозривний зв'язок та функціонували виключно за рахунок один одного.

Оцінка економічного потенціалу Боспору під час правління Мітрідата VI Євпатора за даними просторового аналізу систем розселення

Заднепрятий Сергій

*Херсонський державний університет
sergo9907229@gmail.com*

В античній історії та археології Північного Причорномор'я існує проблема, пов'язана з оцінкою рівня податків царя Мітрідата VI Євпатора, які, за думкою деяких

вчених, могли вплинути на хід історичних подій. Існує два погляди на події, що передували фіналу правління боспорського царя, яке закінчилося бунтом боспорців. Перший полягає в тому, що населення Боспору та ветерани його війн втомилися від безкінечних конфліктів з Римом, високих податків, великої кількості найманих військ у містах, блокадою Понту Римом і т. ін., чим і скористався син Мітрідата Фарнак, організувавши заколот. Друга точка зору, що Фарнак сам підбурював народні хвилювання за допомогою Риму, після чого Гней Помпей визнав його другом Риму.

Серед писемних джерел необхідно виокремити коротке повідомлення Страбона, з якого ми дізнаємося, що понтійський цар Мітрідат VI Евпатор збирав податок «форос» з Боспору в розмірі 200 талантів і 180 000 медимнів хлібу.

На думку більшості дослідників твердження Страбона можна вважати достовірними, оскільки він сам був понтієм. Вже за свідченням Плутарха можна переконатися, що свідчення Страбона правдиві, бо лише ножни одного з мечів царя коштували 400 талантів, що складає півторарічний податок з усього Боспору. А все майно царя складало величезну суму в 60 000 талантів. Вже за свідченнями Аппіана ми знаємо, що Мітрідат заготовив 2 000 000 медимнів зерна перед третьою війною з Римом. Цього повинно було вистачити на утримання 250 000 чоловік війська протягом цілого року, якщо враховувати, що 1 медимн дорівнював 4 драхам, отже, така кількість зерна, навіть якщо він його купив у боспорців, коштувала б 1350 талантів, а за твердженням Г.Л. Гуленкова «форос» був невеликим податком для Боспору. За підрахунками Б. Маккінга, 180 000 медимнів повинно було вистачити, щоб годувати півроку 50 000 чоловік, виходячи з афінської норми 1/48 медимну (хеник).

Щодо свідчень Аппіана, ми можемо стверджувати, що Мітрідат був одним із найбагатших людей на Боспорі. Він міг собі дозволити такі витрати, але чи могли боспорці продати таку кількість зерна, враховуючи кризу полісної системи, яка також зачепила міста Боспору? Порівняно з IV-III ст. до н.е., хори всіх міст європейського та азійського боспору стають меншими, і це свідчить про те, що аграрно-економічний потенціал знижується. І раніше перелічені розміри податків та зборів зерна не дають в повній мірі зрозуміти, що ці 180 000 чи 2 000 000 медимнів значили для сільського господарства Боспору.

Ми вважаємо доречним застосувати методи просторового аналізу для оцінки аграрно-економічного потенціалу Боспору. Будемо користуватися моделлю Тюнена, яка передбачає поділ економічної зони населеного пункту на кілька радіальних поясів. В нашому випадку це два пояси: перший – пояс оранки під зернові, другий – землі під пасовища. За економічну зону поселення приймається розмір полігону Тіссена якщо він не більше за базові теоретичні значення розміру поясів. Пояс орних земель має два значення мінімальне – 1 км, максимальне – 1,5 км. Пояс земель під пасовища – 5 км.

Розрахунки проводимо за наступним алгоритмом. Користуючись теоретично визначеними розмірами поясів моделі Тюнена будемо полігони Тіссена на археологічних картах європейського та азійського Боспору I ст. до н.е. – I ст. н.е. На отриманій картосхемі підраховуємо площу орних земель для мінімального та максимального розміру поясу. Визначаємо кількість домогосподарств, для які можуть обробити визначену площу оранки, виходячи з норми 6 га на одного орача.

Визначаємо можливий розмір валового збору зернових, враховуючи можливість застосування дво або триплля та мінімально можливої врожайності на рівні 7-8 ц/га, і максимальної врожайності – 10-14 ц/га.

Визначаємо рівень споживання зернових населенням Боспору. Користуючись формулою С.Д. Крижицького вираховуємо кількість міського населення. Норми споживання зернових для міського населення – 2,5 кг на людину, для сільського – 31 ц на родину з 4-х людей з одним дорослим чоловіком-орачем.

Співставляємо різницю валового збору зернових та рівня споживання отримаємо розмір надлишку.

Вже з отриманими результатами аграрно-економічної спроможності ми можемо порівняти податок в 180000 чи в 2000000 медимнів і визначитись з тим наскільки важко або просто було сільському господарству Боспору за часів Мітрідата справитись з таким рівнем оподаткування.

Через обмежений об'єм тез ми не можемо навести результати розрахунків, які будуть представлені в доповіді.

Грецьке «Житіє преп. Пахомія» (версія G1) як джерело з молитви

Кузьменко Євгеній

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ewgenij.cuzmenko2017@gmail.com

Святий преп. Пахомій Великий (бл. 292 – бл. 346 рр.) вважається засновником общежитійного монашества, автором першого відомого монастирського уставу. Відомості про життя святого та інших відомих подвижників Єгипту IV ст. містяться у чисельних версіях його Житій, а також деяких інших агіографічних творах. Найбільш давнім, повним і цілісним серед них є грецьке «Житіє Пахомія» (версія G1). Зразком для його написання було Житіє преп. Антонія. Важливе місце у ньому посідає тема молитви. Саме тому цей твір є надзвичайно важливим під час дослідження проблем, пов'язаних із нею. Порівняльний аналіз Житій дає можливість визначити і прослідкувати тенденції, що характерні для християнського учення про молитву у другій половині IV ст.

Метою нашого дослідження є розробка на основі Священного Писання і Житія святого класифікації основних типів молитов у візантійському християнстві. Досягнення цієї мети можливе лише за умови характеристики поняття молитви у Житії подвижника, визначення основних типів молитов у ньому, а також їх аналізу.

Наукова новизна роботи полягає у розробленні класифікації типів молитов у візантійському християнстві. Під час дослідження було використано історико-порівняльний, історико-типологічний, ідеографічний та класифікаційний методи.

Проблема молитви у Житії преп. Пахомія не була об'єктом спеціального вивчення у вітчизняній історіографії. У західноєвропейській історіографії наявна значна кількість спеціальних джерелознавчих праць учених-істориків та філологів,

серед яких варто згадати П. Ладеза, В. Буссета, Л. Лефорта, Д. Дж. Чітті, А. Ж. Фестьюжера, П. Вейо, Халкіна, Н. Чедвіка, Д. Бракке тощо. У російській історіографії також є значний обсяг робіт дослідників, які вивчали Житіє преподобного у цілому та у контексті ранньої історії єгипетського монашества: В. М. Лур'є, О. І. Сидоров, О. Л. Хосроєв.

Джерельну базу нашого дослідження становлять грецьке «Житіє Пахомія» (версія G1), інші версії Житія подвижника та Житіє преп. Антонія.

Час появи Житія преп. Пахомія можна обмежити останньою третьою IV ст., попри значні дискусії серед дослідників. Зразком для його написання було Житіє преп. Антонія, оскільки на основі порівняльного аналізу двох Житій ми можемо визначити значну кількість спільних структурних елементів. Важливість Житія святого полягає у тому, що воно заповнює білі плями з життя єгипетського монашества, які містяться у Житії преп. Антонія. У цілому Житіє преп. Пахомія є надзвичайно важливим джерелом під час вивчення різних аспектів духовного життя єгипетських подвижників IV ст. (піст, молитва, милостиня, смирення) та звичайних мирян.

Спираючись на Житіє преп. Пахомія ми можемо визначити ті самі типи молитов, що і на основі Житія преп. Антонія, тобто покайну молитву, як найважливішу для кожного християнина, благодарственно-хвалебну, а також прохальну. Важливою особливістю Житія преп. Пахомія є те, що у ньому міститься значна кількість безпосередніх зразків молитов, на відміну від Житія преп. Антонія. Специфічною рисою цих молитов, яка характерна для обох Житій, є те, що вони мають значну кількість цитат зі Священного Писання.

Отже, грецьке «Житіє Пахомія» (версія G1), яке датується останньою третьою IV ст., має значну кількість спільних рис із Житієм преп. Антонія, оскільки воно було зразком для його написання. Цей твір є надзвичайно важливим джерелом під час вивчення молитви. Житіє містить значний обсяг її зразків та відомостей щодо неї, зокрема і про загальні правила її здійснення та проблеми, що досить часто виникають, коли людина молиться. На основі Священного Писання та Житія подвижника ми можемо запропонувати нову класифікацію типів молитов у візантійському християнстві: покайну, благодарственно-хвалебну, прохальну.

Дві традиції використання терміну «варвар» на прикладі «Життєписів філософів» Діогена Лаертського

Кумінова Катерина

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

kuminova_96@ukr.net

«Lexikon der Antike» наводить декілька визначень поняття «варвар». Перше – в Давній Греції так називали людей, мова яких була незрозумілою для еллінів. Друге – з доби Еллінізму поняття «варвар» означало людину, яка опинилася поза межами впливу античної цивілізації і перебувала на нижчому рівні розвитку. Звичайно, даний

поділ є умовний. Мета нашого дослідження: розглянути синтез цих двох традицій в античності на прикладі праці Діогена Лаертського відповідно до сучасних історичних студій. Вказана проблема має не тільки наукову, а і суспільну актуальність. Вона допоможе зрозуміти природу сучасних стереотипів.

Історіографію дослідження можна поділити на дві групи. Перша – праці, присвячені теоретичним питанням, що стосуються поняття «варвар» (П. Відаль-Наке, Л. Граціанська, Д. Рожанський тощо). Друга – студіям праці Діогена Лаертського (Д. Бузескул, О. Лосєв тощо).

У дослідженні використовували окрім загальнонаукових методів і спеціальні історичні – метод критичного аналізу джерел та історико-порівняльний.

Серед вчених немає єдиної думки щодо походження Діогена Лаертського. Невідомо ні першої назви його роботи, ні років життя. Сучасні дослідники датують створення «Життєписів» поч. III ст. н.е. Можливо, саме тому робота була написана давньогрецькою, адже в цей період розквітає «нова софістика», коли письменники намагалися повернутися до класичних зразків давнини.

«Життєписи» – це характерний для античного періоду компендіум, де міститься вся інформація про філософів, яку зумів знайти автор. Свідчення у Діогена подаються хаотично, суперечать один одному.

У «Життєписах» висловлюється скептична думка щодо «варварського» походження філософії. Діоген запевняє, що слово «філософія» невідоме іншим народам, а усе найкраще у світі – створено еллінами. Не дивлячись на це, з вісімдесяти двох філософів, про яких згадується, вісім не були етнічними еллінами, або мали одного з батьків варварського походження.

В першій книзі «Життєписів» йдеться про «сімох мудреців». Античний світ знав одинадцять претендентів на це звання. Серед них троє мали варварське коріння. Фалес – родом з Фінікії, Піттак і Анахарсіс мали матерів-еллінок, але батьки їх були фракійцем і скіфом відповідно. Ще п'ятьох, які не є чистокровними еллінами, Діоген просто зараховує до числа філософів у наступних дев'яти книгах: Клітомах і Еріл родом з Карфагену, фінікієць Меніпп, Антісфен (мати фракійка) і Аркесилай (по одній з версій, його батька звали Скіф). Важливо зазначити, що до них Діоген не вживає термін «варвар». Це пояснюється тим, що вони, або через походження, або через виховання знали давньогрецьку мову. Таким чином, бар'єр між ними та еллінами «змивався» у свідомості Діогена.

Аналізуючи «Життєписи», спостерігаємо, що автор послуговується двома традиціями розуміння терміну «варвар». Так, на початку роботи Діоген чітко дає зрозуміти, що під цю категорію підпадають усі, хто не знав давньогрецької мови. Сюди можна віднести і народи Сходу, мудрість яких визнавали в античності. Друга тенденція – у «Життєписах» слово «варвар» зустрічається як ім'я називне для позначення нижчого рівня культури: пияцтво, специфічні елементи одягу т. ін. Простежується протиставлення «варвар» – «еллін», як «нижче» та «вище».

Отже, у праці Діогена Лаертського можна спостерігати суперечливі твердження щодо інших народів. З одного боку, помітний поділ світу на «варварів» та «еллінів», де головним вододілом є мова. З іншого, термін «варвар» може використовуватись і для позначення дикості звичаїв, розбещеності чи незнання. Це демонструє те, що після доби Еллінізму дві традиції співіснують.

**Феномен раннього християнства: духовність чи
«інструмент» впливу?**

Литвіна Олександра

*Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна
ха12282316@student.karazin.ua*

Християнство – одна зі світових релігій, яка має вагомий вплив на формування суспільної думки. Але коли і за яких умов воно виникло, як почало поширюватися та яку роль відігравало на перших етапах свого існування – питання, які будуть актуальними ще впродовж багатьох років.

Хронологічні рамки роботи обмежуються I – IV ст. н.е. Джерельною базою роботи є безпосередньо Біблія, праця римського єпископа Климента Александрійського «Стромати», Оригена «Про початки», Євсевія Памфіла «Історія церкви», у яких автори пишуть про засади християнської віри, апокрифічні тексти «Дії Петра», «Дії апостола Іоана» (оригінальний текст майже не зберігся), «Дії апостола Павла», (текст яких також частково втрачений) та «Послання Павла до коринфян».

Історія раннього християнства – одна з найбільш досліджених у давній історії тем, але і до сьогодні у ній залишилось багато проблемних питань. Серед дослідників, які займаються даною проблематикою, варто виділити С. І. Головащенко та його роботи «Особливості становлення християнської церкви як суспільного інституту // Проблеми філософії», «Історія та основи християнства», П.Ю. Павленко та його «Погляд на християнство через призму філософії Платона», І.С. Свенцицьку «Раннее христианство: страницы истории», «Апокрифические Евангелия. Исследования, тексты, комментарии», С. Дж. Холла та його «Учение и жизнь ранней церкви».

В межах дослідження застосовувались метод діахронічного аналізу та історико-генетичний метод для детального вивчення процесів формування християнства та оформлення його догм, а також історико-порівняльний та історико-системний методи для аналізу впливу релігії на античне суспільство та її ролі у ньому. Метою дослідження є встановлення механізмів функціонування християнства і як релігії, і як «інструменту» впливу.

Навіть враховуючи те, що стосовно даного питання вже є багато наукових праць та доробок, актуальними для дослідження залишаються проблеми аналізу існуючих дохристиянських ідей та віровчень для виявлення основи, на якій формувалося християнство, причини, через які саме послідовники Ісуса Христа змогли витіснити «чужорідних для них «богів»» та встановити своє панування у язичницькому суспільстві.

Під час дослідження було з'ясовано, що християнство формувалося на підґрунті різних самостійних релігій, таких як юдаїзм, зороастризм, давньоєгипетська релігія і т.п. Активне пропагування християнських ідей у поєднанні з логічними обґрунтованими аргументами спричинило колосальний вплив на тогочасне античне суспільство. Ці процеси проявилися у відвертому засудженні Риму, який у Біблії названо «великою блудницею», його імператорів – гонителів на християн, існуючих політичних систем держав, яким протиставляли Царство Небесне і т.п.

У роботі ми розглянули феномен раннього християнства як засобу контролю над суспільною свідомістю, що проявилось у поступовому збільшенні кола прихильників нової релігії та визначили морально-ціннісні орієнтири (такі як віра в існування душі після смерті, божественну природу світу та всього, що в ньому існує, зокрема, людини) як духовного віровчення у I – IV ст. н.е., з'ясували причини, відповідно до яких християнство виявилось актуальним та авторитетним віровченням, та безпосередні процеси/механізми впливу на соціокультурні та політичні явища античної доби.

**До питання про симпосіон у поемах Гомера
Рубанов Микита**

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
nikitarubanov4@gmail.com*

Симпосіон – давньогрецький винний бенкет. Ця соціальна інституція грала важливу роль в житті аристократії Греції в періоди архаїки та класики. Вже античні автори шукали витoki цього феномену та активно дискутували щодо бенкетів у Гомера.

Дана робота присвячена аналізу бенкетних сцен у поемах «Іліада» та «Одіссея» з метою виявлення згадок чи описів специфічного винного бенкету (симпосіону). Присутність чи відсутність такої інформації дозволяє робити висновки щодо приблизного датування появи симпосіону. Хронологічні межі роботи зумовлені джерелами та охоплюють 9-8 ст. до н.е. (межа гомерівського та архаїчного періоду; час остаточного оформлення гомерівського епосу).

Джерельну базу дослідження, в першу чергу, складають поеми «Іліада» та «Одіссея». Крім цього, аналізуються наступні твори: Платон «Бенкет», Плутарх «Застільні бесіди», Афіней «Бенкет мудреців». Серед археологічних джерел увагу зосереджено на т. зв. «Чаші Нестора» з о. Іскія.

В історіографії обрана проблематика являє собою складову гомерівського питання. Серед основних дослідників слід назвати Ю. Андрєєва, М. Фінлі, М. Венцовські, С. Шерратт, Х. ван Віса, В. Слейтера. Слід зазначити, що в межах дискусії на цю тему велике значення має питання історичності «гомерівського суспільства». Раніше героїчні бенкети Гомера визнавалися історичними та вважалися попередниками симпосіону. Сучасна історіографія має більше сумнівів щодо реальності описаного у поемах.

У дослідженні використані наступні методи: історико-порівняльний, аналізу та синтезу. Наукова новизна дослідження полягає у спробі доведення існування

симпосіону вже в часи складання гомерівських поем, хоча традиційна історіографія датувала зародження симпосіону кін. 8 – поч. 7 ст. до н.е.

Сцени бенкетування складають значну частину сюжету обох епічних поем. Задля системності аналізу такого обсягу матеріалу було використано метод виділення “регістрів” (М. Венцовські): світ героїв, світ олімпійських богів, втручання богів у світ людей, відсилки до слухачів поем, світ женихів Пенелопи. Різниця між цими регістрами полягає у силі міфологічної та поетичної умовності, що не дозволяє поету (або ж поетам) “Іліади” та “Одіссеї” показувати сучасні йому явища. Завдяки аналізу за допомогою такої системи вдалося зробити наступні висновки. У першому реєстрі присутній тип “героїчного бенкету”. Його основні риси є протилежними симпосіону: відбувається не вночі, а вдень; вживання їжі одночасно з питтям вина; ієрархія місць; відсутні змагання або ігри між учасниками бенкету. Таким чином, було зроблено висновок про відсутність натяків на симпосіон у найбільш значному пласті бенкетних сцен.

Аналіз інших регістрів (бенкети олімпійців, феакійців і особливо женихів Пенелопи) частково відкриває завісу над реальним світом часів складання поем. Автор однозначно негативно ставиться до женихів Пенелопи, однак у їхніх бенкетах присутні характерні риси симпосіону: значне вживання вина, що призводить до оп'яніння (героїчний бенкет такого не допускає); присутність жебраків; обмін жартами та різноманітні веселощі. Це дозволяє зробити припущення про те, що за образом бенкету женихів прихована алюзія на симпосіон.

Таким чином, можна зробити наступний висновок: хоча симпосіон не показується напряду в поемах Гомера, однак його присутність прихована за образами негероїчних бенкетів. Саме тому можна стверджувати, що феномен симпосіону вже існував у 8 ст. до н.е. Найбільш “симпосіальним” (хоча й відсутні деякі ключові риси) є бенкетування женихів Пенелопи. Негативне ставлення автора творів у описах цих подій дозволяє зробити гіпотезу про дидактичну та виховну функцію “Іліади” та “Одіссеї”. З джерел відомо, що аудиторією поем були саме аристократи, що слухали твори під час симпосіонів. Можливо гіперболізований образ поганого бенкету женихів мав утримувати симпосістів-слухачів в межах благопристойності під час пиття вина.

Вірменський фактор у римсько-сасанідському протистоянні 230–233 рр.

Строй Олександр

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
kitan90876@gmail.com*

Вірменія, яка перебувала під владою бокової гілки Аршакідів, відігравала вагомий роль у політичному житті Передньої Азії. З початком римсько-сасанідського протистояння у регіоні вірменський фактор набув неабиякого впливу на розвиток та перебіг конфронтації двох імперій.

Метою нашої роботи є визначення ролі та місця Вірменії у процесі розгортання римсько-сасанідського протистояння. При цьому головна увага акцентується на

участі вірменських Аршакідів у діяльності антисасанідської коаліції кінця 220-х рр. та у поході імператора Александра Севера проти персів.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше при аналізі римсько-перського протистояння 230–233 рр. предметом дослідження став вплив на його перебіг та наслідки вірменського фактору; особливо це стосується питання бойових дій північної групи римських військ протягом 232–233 рр.

У ході дослідження використовувалися наступні методи: хронологічний, історико-системний, історико-генетичний та метод критичного аналізу. Джерельна база дослідження представлена працями античних, вірменських та візантійських авторів. Серед заявлених наративних джерел в першу чергу слід згадати праці Геродіана, Агафангела та Іоанна Зонари.

Обрана проблема не ставала об'єктом спеціальних наукових досліджень, оскільки розглядалася лише у загальному плані. Спеціальний аналіз впливу вірменського фактору на розвиток подій у Передній Азії протягом кінця 220 – початку 230-х рр. не проводився. Серед дослідників, які торкалися окремих аспектів досліджуваної проблематики, варто виділити П. Едвелла, І. Сівянне, К. Максимюка, Т. Сінчака, В. Дмитрієва, А. Арутюняна, Я. Тарасюка.

На кінець 220-х рр. домінуючу роль у антисасанідській коаліції почала грати Вірменія, довкола якої згуртувалися окремі місцеві царьки. У 229 р. перси завдали очолюваній Вірменією коаліції рішучої поразки на території північної Месопотамії, унаслідок чого під владу Ардашира відійшло царство Атропатена. Характерно, що детальний аналіз джерельних матеріалів дає можливість висловити припущення про те, що саме Вірменія стала ініціатором початку бойових дій, здійснивши вторгнення на територію перських володінь.

Плануючи військову кампанію проти Ірану, Александр Север відводив у ній важливу роль Вірменії: через її територію мало пройти північне угруповання римської армії, націлене на вторгнення у Північну Месопотамію. У ході кампанії 232 р. римлянам вдалося дійти до Атропатени та вщент розорити її територію. У той же час загальний провал римського наступу на півдні зумовив згортання операції на півночі й відступ римлян через Вірменію у Каппадокію. Цей відступ призвів до катастрофічних втрат серед особистого складу північного угруповання. Джерельні дані списують настільки провальний відступ виключно на несприятливі погодні умови, однак уважний аналіз тогочасної обстановки дозволяє по іншому поглянути на причини катастрофи північної групи римлян. Справа в тім, що розорення римськими військами Атропатени – колишньої союзниці Вірменії викликало у останньої неабияке обурення, що могло стати однією з причин пасивності римлян, які протягом усієї кампанії так і не зробили жодних спроб вторгнутися у Північну Месопотамію. При відступі через гірську засніжену вірменську місцевість північне угруповання залишилося без допомоги місцевих, які зайняли недоброзичливу, якщо не відверто ворожу позицію по відношенню до вчорашніх союзників, що й призвело до настільки важких втрат римського війська.

Таким чином, Вірменія протягом кінця 220-х рр. посідала ключове місце у антисасанідській коаліції, а тому сприймалася Римом, як один з найважливіших союзників у майбутній війні проти персів. Розходження стратегічних цілей імперського та вірменського керівництв у кампанії 232–233 рр. стало однією з причин загального провалу організованого Александром Севером походу, який супроводжувався важкими небойовими втратами серед особистого складу римської армії.

Військові акції Персидської імперії на території Північного Причорномор'я

Ігор Хижняк

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
kurtkacobeina@gmail.com*

Просування персів на територію Північного Причорномор'я стало важливою віхою зовнішньої політики Ахеменідської держави. Суттєву роль у поширенні персидського впливу у цьому регіоні зіграли військові акції Ахеменідів, під час яких перси могли встановити контроль над деякими районами Північного Причорномор'я.

У цьому дослідженні було здійснено спробу комплексного вивчення військових акцій персів у Північному Причорномор'ї та їхніх наслідків, зокрема, можливості підкорення Ахеменідами Кімерійського Боспору.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 522–512 рр. до н.е. Нижня межа дослідження обумовлена закріпленням на персидському престолі Дарія I, оскільки саме він став ініціатором просування Персії на територію Північного Причорномор'я. Тоді як верхня хронологічна межа обумовлена закінченням Скіфського походу, що став останньою потужною військовою акцією персів у цьому регіоні.

У ході роботи було використано наративні, епіграфічні та археологічні джерела. Серед наративних джерел виділяються «Історія» Геродота та «Персика» Ктесія, де описуються військові дії персів у Північному Причорномор'ї. Крім того, у праці Діодора Сицилійського є свідчення, які певною мірою вказують на приналежність Кімерійського Боспору до Ахеменідської держави. Епіграфічні джерела представлені ахеменідським написом, який нещодавно було знайдено у Фанагорії. Він є дуже важливим джерелом у дискусії щодо приналежності Кімерійського Боспору до Персидської імперії. Серед археологічних джерел окремої уваги заслуговують результати розкопок у нижньому шарі Патреї, оскільки вони підтверджують свідчення письмових джерел, які описують бойові дії на цій території.

Історіографія дослідження представлена як класичними роботами другої половини ХХ ст., так і більш сучасними працями останніх 15 років. Серед класичних праць можна виділити роботи Е.В. Черненко, М.А. Дандамаєва та Б.О. Рибаківа. Серед сучасних праць необхідно виокремити дослідження Д. Нілінга, Г. А. Кошеленко, Г.Р. Цецхладзе, В.П. Яйленко та В.Д. Кузнецова.

Метою дослідження є виявлення особливостей та наслідків військових акцій Персії на території Північного Причорномор'я, зокрема можливості включення деяких територій регіону до складу Ахеменідської держави. Під час роботи було застосовано історико-системний, історико-порівняльний та історико-генетичний методи.

Проникнення Персії на територію Північного Причорномор'я проходило у контексті греко-персидського протистояння та боротьби Ахеменідів з кочовиками. Перед персами перш за все стояли військово-стратегічні інтереси. Військові акції на цій території, ймовірно за все, почалися з експедиції Кападокійського сатрапа Аріарамни, яка мала стати своєрідною «розвідкою боєм» перед основним вторгненням – Скіфським походом. Під час експедиції перси могли встановити контроль над Кімерійським Боспором, оскільки той мав достатньо вигідне розташування, аби стати плацдармом для подальшого проникнення на територію Північного Причорномор'я. Також слід пам'ятати, що Кімерійський Боспор був основним джерелом сільськогосподарської сировини для материкової Греції, тому міг використовуватися персами для тиску на неї. Скіфський похід Дарія I став найбільш масштабною військовою акцією персів на території Північного Причорномор'я. Ми схилиємося до думки, що під час цього походу сталося остаточне підкорення Кімерійського Боспору персами. На користь цієї гіпотези свідчать дані Діодора Сицилійського та Ктесія. Також цю тезу підтверджує знайдена у Фанагорії стела з царським написом. Подібні стели встановлювалися Ахеменідами лише на залежних від них територіях.

Отже, проникаючи на територію Північного Причорномор'я, перси мали, перш за все, військово-стратегічні інтереси. Військові акції Ахеменідів на цій території розпочалися з експедиції Аріарамни, а завершилися Скіфським походом Дарія I. Найбільш вірогідним є те, що в результаті військових дій Ахеменідам вдалося встановити контроль над Кімерійським Боспором. Ця гіпотеза непрямо підтверджується розповідями античних авторів, а також знайденим на території Фанагорії персидським царським написом.

Moroccan and Andalusian Historical and Cross-Cultural Relations under the Rule of Muslims

Hajar Lamsaouri

*Kharkiv National University of Pharmacy
lamsaouri39@gmail.com*

The article is devoted to the problem of Moroccan and Andalusian historical and cross-cultural relations that witnessed great prosperity during the time of arabian state. The study covers the period of power and weakness in Andalusia (713 – 1492). This period Morocco made many conquests, especially during the era of the Almoravids, extended to Spain in the north and to northern Senegal in the south during the reign of Youssef Beni Tashfin. Such a long period of general historical background caused a strong mutual

influence both European and Arabian cultures. Till now Granada and Seville still has an Andalusian character, as well as local historical monuments.

The scientific novelty of the article is connected to study of Morocco and Andalusian historical, cross-cultural relations and influence during the period of Muslims' government. It is devoted to cross-cultural relations of the two regions that had a common historical background and now present different culture but with strong mutual influence.

Andalusians didn't have a fixed home. They were Vandals and travelled from place to place until they settled in Spain and lately in Morocco, exactly in Rabat on the outskirts of Oued Abi Regraq. Andalusians were distinguished by many skills in various fields such as industry and agriculture and art (Andalusian music).

Morocco during 713 – 1492 demonstrated a great development in all branches, such as politics, economics, social sphere. Morocco established a powerful government and a military force, conquered lands from the Andalusia region in Spain and south to Senegalese borders. In spite of the dominant character of Morocco culture in the region, Andalusian influence led to a mixture of the Moroccan-Andalusian culture. Even in the branch of art Morocco has an Andalusian heritage presented by Andalusian music.

The problem of Andalusians' migrations was studied by Mohamed Razzouk, the history of cross-cultural relations and influence of Moroccan and Andalusian culture was investigated by Hussein Mo'nis, Muhammad Al-Taleb, Abi Abdullah, Al-Wazzan, Al-Hassan.

The method of interpreting prior historical works by revising existing understandings and replacing them with new ones is used in the research as a basic one.

Islam entered Andalusia from the year 711 and continued the rule of Muslims there until the year 1492, covering a long period that sometimes witnessed the power of Muslims and at other times weakness until the fall of the Islamic rule. Andalusia is known by this name in relation to the Vandal tribes or Vandals, so this country was called Vandalisia and with the days it was distorted to Andalusia.

Andalusia lived through periods of strength during the era of the Islamic State that cover the time of the governors' reign.

Abd al-Rahman al-Ghafiqi was able to eliminate tribal disputes and unite the region under his authority. The tribal disassociation was one of the reasons for his success, so everyone respected him and was able to sweep with his armies the Rhone Valley deep into France until the Loire River, but he was defeated in the Battle of the Martyrs' Court in Charles Martel in 732. The era of the Umayyad Emirate considered as a period of prosperity after the period of weakness that Andalusia went through during the reign of the governors, and the evidence was the construction of a road called Rusafa (near Cordoba) in time of Abdul Rahman bin Muawiya. Muslims didn't behave like typical conquerors: they didn't seek to radically change the local way of life and did not spread their traditions throughout the territory. Therefore, now Spain stands a little apart from the rest of Europe and is a curious mixture of Western and Eastern heritage. Muslim Spain flourished within Al-Andalus, the center of Islamic culture in the very south of the Iberian Peninsula. Exactly

here Moorish architecture became especially widespread. The Moorish style developed on Andalusian ground under the influence of Berber architecture throughout the Muslim rule. The most important monuments of Moorish architecture include the Alhambra Palace in Granada, the Mesquita, the Alcazar and the Giralda Tower in Seville.

The beginning of the Umayyad Caliphate in Andalusia was during the reign of Abd al-Rahman al-Nasir, who called himself the Commander of the Faithful, and was able to build a city near Cordoba, the City of Al-Zahraa. His reign was considered a prosperous period economically, culturally, as well as scientifically. The period of Al-Amiriya State is considered to be the period of ministers' control over the government, and many names emerged in this period, such as Hisham bin Al-Hakam, who took over the caliphate and did not exceed ten years of age, as well as Al-Mansour Muhammad bin Abi Al-Amer.

During the State of the Almoravids Andalusia was threatened with falling into the hands of the Christians, but the help of its people by Youssef bin Tashfin saved it from this fall. Yusef bin Tashfin crossed more than once towards Andalusia in response to their help, and then began to prepare for the annexation of Andalusia into Morocco under the rule of the Almoravid State. When the Muslims of Andalusia went to the Almohad state in the Northern Africa, asking for help, the Almohads managed to make Andalusia under their control, but they didn't make it a base for their state. The most important Sultans of the Almohads were Abdul-Moamen Bin Ali and Abu Ya'qub Yusef Al-Mansour.

When Abdul Aziz bin Musa bin Nusayr was subjected to an assassination incident, the Muslims were weakened in Andalusia, and this period was marked by instability from the political point of view, as well as the emergence of racism between Arabs with each other, and between Arabs and Berbers. In the year 731, as there were other periods of weakness during the reign of the Umayyad state, the state was weak politically and militarily. In the era of the kings of the Taifas the periods of Andalusia's weakness were clear. After the fall of the Umayyads Andalusia was divided into several regions with independent rulers. The periods of weakness continued in Andalusia until the region fell into the hands of the Crusaders who expelled the Muslims from it. The region remained a witness of Morocco-Andalusian historical and cross-cultural mutual influence and as an evidence of the depth and prosperity of Islamic civilization. The Moorish style and mudejar in architecture till now prove a long-term historical and cultural influence of European and Arabian traditions here. If it were not for the long presence of the Arabs on the peninsula, Spanish cuisine would represent a completely different set of products and technologies. The Berbers were at the origin of the formation of local culinary culture. About 8% of Spanish vocabulary traces back to Arabic. These are mainly nouns, proper names and geographical names. New words appeared to denote urban phenomena, inventions, scientific and military terms, products.

Despite the political failure of Andalusian immigrants to achieve independence in a state that preserves their privacy and self-entity, they were able to emerge as an important civilizational force that interacted with its surroundings, and even excelled in many scientific, social and economic fields and made their civilizational passage in Morocco a

civilized epic that still abounds in richness and civilization. They invented new agricultural technologies and excelled in the fields of medicine, astronomy, engineering, arithmetic, translation, language and art. Today, the Andalusian culture has become a civilized and humane teacher that has contributed to the growth and prosperity of mankind through its presence in Morocco and through its fusion with the diverse and ancient cultures of Morocco.

РОЗДІЛ X

ІСТОРІЯ ХАРКОВА

**«Місця пам'яті про євреїв у міському просторі на прикладі
Харкова та Одеси»**

Гончарова Анастасія, Кабаргіна Варвара

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

anastasia.goncharova2000@gmail.com

kabarginmobile@gmail.com

В сучасному світі спостерігаються такі явища, як: «пам'яттєвий бум», проблеми ностальгії, постпам'яті, «конфлікти» та «війни» пам'ятей. Ці напрямки стосуються як певних соціальних груп історичної пам'яті, так і її культурного, соціального та економічного аспектів. Обрана тема є недостатньо дослідженою в Україні, адже пам'ять про євреїв функціонує загалом у дискурсі Голокосту та Другої світової війни.

Метою даної роботи є аналіз репрезентації пам'яті про євреїв у сучасному просторі Харкова та Одеси, пошук місць пам'яті (за П'єром Нора) (будівництво/занепад/реконструкція/реставрація) в контексті різних епох, аналіз «актуальних» та «забутих» місць пам'яті, їхнє значення та функції.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в сучасних містах, які перебувають у фокусі дослідження, пам'ять про Голокост представлена фрагментарно як унікальна подія, яка майже не інтегрується в загальну історію цих міст, історію України та історію Другої світової війни.

Історіографічну базу роботи складають наукові праці, серед яких колективна монографія під науковою редакцією Г. Касьянова, де автори, звертаючись до критичного аналізу та дослідженню медіа, висвітлюють гетеротопію пам'ятей у публічному просторі міст, робота О. Гриценка, в якій автор окреслив значення локальних сюжетів, їхню взаємодію із проблемами і питаннями загальнонаціональної політики пам'яті.

Методологічною основою роботи є сукупність наукових підходів та ідей в галузі «memory studies», представлені роботою П. Нора, в якій автор, використовуючи досвід Франції, робив акцент на інтенції суспільної пам'яті, а не на особливих якостях пам'ятних предметів, працюю А. Ассман, яка характеризувала пам'ятні місця крізь призму матеріального, символічного та функціонального аспектів, досліджувала їхню взаємодію, розподілив пам'ять на функціональну та накопичувальну, де головну роль відіграють носії, середовище та «опора».

Джерельною базою дослідження є путівники Харковом та Одесою, фотоматеріали, зібрані дослідником єврейського Харкова Є. Котлярем. На основі представлених матеріалів у дослідженні було використано компаративний та контент-аналізи, метод «включеного спостереження».

В межах дослідження було створено базу даних, яка містить 46 позицій-об'єктів, інтерактивну карту, додаток-діаграму, за допомогою якого є можливість визначити домінуючі дискурси пам'яті та додаток-діаграму, який відображає актуальні та забуті місця пам'яті.

Під час дослідження було з'ясовано, що репрезентація єврейських місць пам'яті в міському просторі Харкова та Одеси є доволі складним і неоднорідним явищем, що потребує детального аналізу і подальших наукових пошуків. На основі додатку-діаграми було визначено, що панівними дискурсами пам'яті є об'єкти пов'язані із Голокостом (65%) та освітою/культурою (35%) в Харкові; образ єврейського Харкова функціонує винятково крізь призму пам'яті про Другу світову війну та події, пов'язані з Голокостом, більшість громадських та релігійних споруд, попри чисельність громади не збереглися до нашого часу, існує єдина Хоральна синагога. Натомість пам'ять про євреїв Одеси функціонує в кількох дискурсах: релігійному, освітньому, меморіальному та дозвілєвому. Єврейські місця пам'яті в Одесі – це об'єкти, пов'язані з освітою та культурою (60%), про що свідчить розбудова навчального комплексу «Хабард», мережа єврейських музеїв та бібліотек. Меморіальний дискурс, представлений комплексом пам'яток, що пов'язані з подіями Другої світової війни та Голокостом, становить 13% як і дозвілєвий (13%) – наявність спеціалізованих кошерних ресторанів та кафе. За допомогою «включеного спостереження» було встановлено, що «актуальних» місць пам'яті в Харкові 66,7%, «забутих» – 33,3%, в Одесі – 72,7% «актуальних», 23,3% – «забутих».

**Жіночі імена в міському просторі Харкова
(на матеріалі урбаноніміє)**

Ковальова Анастасія

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

nati.kovach@gmail.com

Вже досить давно містяни почали віддавали шану тим людям, які уславили певне місто, або тією чи іншою мірою сприяли його розвитку. Зокрема, це робиться шляхом надання імен тим чи іншим об'єктам міського простору. Це стосується й Харкова, тому можна казати, що в назвах вулиць та площ, що носять імена видатних людей, зберігається колективна пам'ять спільноти, яку можна дослідити через аналіз урбанонімів міста. Особливий інтерес становить наявність імен видатних жінок на мапі Харкова. Завдяки останньому перейменуванню урбанонімів, яке відбулося в 2015 р., відповідно до політики декомунізації, зросла кількість вулиць, які названі на честь жінок. Це дає нам змогу дослідити ті зміни, які відбулися в міському символічному просторі Харкова.

Джерелами інформації стали різноманітні довідники, починаючи з путівника, який був виданий А. Н. Гусевим у 1902 р. і завершуючи масштабною працею «Харьков: справочник по названиям: 7000 улиц, площадей,...» (2011). Окрім цього було опрацьовано роботи А. Г. Біда, Л. І. Мачуліна та Є. А. Плотичера. Процес останнього масштабного перейменування досліджувався на основі реєстру актів Харківської міської ради про перейменування об'єктів топоніміки м. Харкова 2015 р. Для розуміння

«загальної картини» щодо наявності жіночих імен в назвах вулиць міст України, використовувалася статистика ресурсного порталу texty.org за 2018 р. та база даних «Довідник поштових адрес» Укрпошти.

В ході дослідження було створено хронологічну таблицю, де зафіксовані зміни, які відбулися в назвах вулиць Харкова з 1869 по 2020 рр. (зادля чіткого розуміння того, в які роки і яка вулиця мала те чи інше жіноче ім'я). Використовувалися такі основні історичні методи як метод періодизації та історико-статистичний.

Згідно даних ресурсного порталу texty.org, в Україні жіночих вулиць у 15 разів менше, ніж чоловічих. Серед усіх іменних вулиць – жіночих є лише 6%, чоловічих – 91% та 3% або названі на честь сімей, або коли неможливо визначити стать особи, на честь якої вона була названа.

В даному випадку були зібрані відомості про вулиці Харкова, які були названі на честь жінок. Усього за 150 років було виявлено 48 таких вулиць. Максимальна кількість за один період (43 вулиць) була зафіксована за період незалежної України. Щодо появи назв з жіночими іменами, то згідно одного з перших списків вулиць міста (1869 р.) відомо тільки два провулки, які залишилися до нашого часу не перейменованими — Фінківський та Приходьківський (обидва на честь жінок, що мешкали тут). Також можна згадати вул. Дівочу (ймовірно названа у зв'язку із єпархіальним жіночим училищем).

Зважаючи на те, що завданням дослідження є з'ясування жіночої частини сучасного простору міста, основна увага була спрямована на теперішні назви вулиць Харкова. З 1991 р. в назвах вулиць використовувалися імена 35 жінок. З них 18 були названі на честь жінок, які народилися чи проживали в Харкові. З усіх 35 імен є наступні: особи, які у славили своє ім'я в галузі мистецтва (11), особи, що брали активну участь в антинацистському русі (5), жінки пов'язані з соціалістично-революційним рухом (10), відомі радянські льотчиці (2) та жінки-вчені (5).

Підводячи підсумки, можна констатувати, що імена, пов'язані з радянським історичним дискурсом, й надалі залишаються найбільш широко представленими в просторі Харкова. Так, серед жіночих імен у міському просторі ще й досі зберігають свої позиції революціонерки. Втім, після перейменування 2015 р., місто «згадало» й про інших харків'янок: Н. М. Дудинську, Л. Т. Малу, М. М. Пилинську та М. Д. Раєвську-Іванову, а також про сім'ю Алчевських. Якщо говорити про національний пантеон героїв, то в Харкові не представлено борчинь ОУН та УПА, які на Західній Україні мають широке коло меморалізованих практик. Зважаючи на те, що останніми роками відбуваються зміни в національному історичному дискурсі, можна припустити, що в подальшому відбудеться збільшення персоналій, що транслюватимуть модель «Україна та українці» в рамках міського простору.

Репрезентація образу Харкова протягом XX століття (на прикладі аналізу путівників по місту)

Лещенко Юлія

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

yleshchenko4@gmail.com

На сучасному етапі розвитку вітчизняної історіографії чітким є зацікавлення науковців до дослідження урбаністичної тематики. Міський образ – це певна структура опису міста та його історії, що становить основу міської культури. Образ міста не є сталим, раз і назавжди визначеним. Окремі його елементи можуть трансформуватися відповідно до періодів історичного розвитку міста. Мета цієї роботи полягає в дослідженні етапів формування і відображення образу Харкова на сторінках путівників.

Дослідження ґрунтується на широкій історіографічній базі. Зокрема, в роботах Дж. Дайоса, К. Лінча, Л. Мамфорда представлені головні теоретичні підходи до вивчення образу міст. Вагомим внеском у розвиток урбаністики став доробок В. Глазичева. Нині проблемами міської історії займаються історики та урбаністи, про що свідчать роботи О. Бетлій, К. Дисі, В. Кравченка, О. Мартинюк, С. Посохова, Д. Чорного.

Джерельна база дослідження – путівники по місту. Загалом до бази увійшло 20 путівників, які були опубліковані протягом 1902 – 1996 рр.

Для аналізу образу Харкова в імперський період було досліджено маркери його модерності. В науковій літературі виділяють такі: збільшення чисельності населення міста, зміна його структури, розвиток транспорту, ступінь розгалуженості соціальної інфраструктури, рівень благоустрою міста та рівень індустріалізації. Укладачі туристичних путівників відображали його великим культурно-освітнім і торгово-промисловим осередком Російської імперії. Варто відмітити, що образ індустріального центру став одним із визначальних в наступні десятиліття.

З встановленням у Харкові радянської влади зазнає деяких змін його образ. Аналіз ранніх радянських путівників засвідчив, що у виданнях провідним маркером була його промислова міць, яка формувалася в період «першої столиці» (1919 – 1934 рр.). Водночас розвиток науки висвітлювали як інструмент для успішного розвитку військово-промислового виробництва. Образ Харкова як промислового міста підтримувався радянською ідеологією та завжди доповнювався його характеристикою як міста революційної слави. Насамперед, цьому сприяли наявні в путівниках екскурсійні маршрути, які були пов'язані з пам'ятками революційних подій та місць боїв солдатів Червоної армії.

Вже з 1960-х рр. Харків зображується як промислово розвинуте місто, а також як потужний центр освіти та науки. Промисловість хоча й постає основним елементом образу міста, проте істотної ролі набули навчальні й науково-дослідні заклади. Наприклад, у путівнику за 1982 р. є наступне визначення: «Харьков – один из крупнейших в стране центров науки и передовой технической мысли». Цей образ продовжує існувати і сьогодні, однак, не в повній мірі відповідає стану справ.

Образ Харкова як промислового й культурного центру залишався сталим до розпаду СРСР у 1991 р. Разом із проголошенням незалежності України відбулися зміни в символічному просторі міста (наприклад, масові перейменування вулиць та площ). Водночас, у 1990-ті рр. у туристичних виданнях почали формуватися інші уявлення про місто, ніж за радянських часів. Насамперед, через занепад економіки образ міста як потужного промислового центру починає згасати.

Отже, масове поширення туристичних путівників – це свідчення одного із способів саморепрезентації міста. Аналіз імперських видань засвідчив появу основ образу Харкова як модерного міста. Аналіз радянських видань показав переважання образу індустріального міста. Соціально-економічні процеси в 1990-ті рр. вплинули на те, що образ Харкова як осередку освіти, науки та культури почав домінувати над його промисловими рисами.

Єврейська громада Харкова в 1860-1870-ті роки

Сергієнко Ірина

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
irina.sergienko2000@gmail.com*

Актуальність дослідження зумовлена тим, що досвід співіснування різних етносів з українцями є ключовими у формуванні векторів національної політики та вирішенні питань, пов'язаних з міжетнічними відносинами. З другої половини XIX століття в Російській імперії відбулися суттєві зміни в усіх сферах життя, а породжені ними модернізаційні процеси зробили суспільство відкритим для змін і мобільнішим. Харків поступово ставав центром великого, південноукраїнського регіону, до якого тягнулися маси мігрантів, шукаючи можливості для власної реалізації. Помітними серед них були євреї, які залишали «смугу осілості», і активно формували общини в містах, де раніше їм заборонялося проживати.

Мета дослідження – з'ясувати, яким чином ліберальні реформи другої половини XIX століття вплинули на єврейську громаду Харкова та які зміни вона переживала в 1860-1870-ті рр.

У сучасній історіографії становище єврейської общини Харкова в 1860-1870-х рр. висвітлене недостатньо. Дослідники історії Харкова як правило оминали проблеми життя єврейської громади. З цієї теми варті уваги розвідки А. Харченка, який дослідив особливості формування єврейської громади міста.

Джерельна база дослідження включає закони, які регулювали становище єврейського населення, низки облікової та звітної документації, статистичні та етнографічні джерела.

«Нова епоха», що почалася з початком правління Олександра II, принесла вагомі зміни в усі сфери життя Російської імперії. Дозволи на проживання євреїв - купців 1-ї гільдії та ремісників поза «смугою осілості» стимулювали формування єврейських общин у містах, де раніше їм проживати було заборонено. Саме в 1860-х рр. місто

поступово трансформувалося у важливий промисловий, культурний та економічний центр півдня Російської імперії, в якому існувало чимало можливостей. Харків, що розташовувався на перетині багатьох стратегічних шляхів, ставав пунктом призначення для євреїв-мігрантів зі «смуги осілості». Тому 1860-1870-ті рр. стали часом кількісного зростання місцевої єврейської громади, часом, коли вона формувала своє обличчя та набувала характерних особливостей. За підрахунками О. Ріттіха, в 1867 р. євреїв у Харкові нараховувалося 906 осіб обох статей. У 1879 році в Харкові зареєстровано вже 5194 єврея, що проживали в місті на постійній основі. Буквально за 12 років число євреїв у місті збільшилося на чотири з половиною тисячі, тобто щороку воно збільшувалося приблизно на 8%.

На цей час у Харкові співіснувало дві групи в одній общині: одна об'єднувалася навколо старої «солдатської» молельні, а інша – навколо новозаснованої синагоги на Німецькій вулиці, покровителями якої стали впливові банкіри та купці. Поступово єврейська община долучалася до розвитку Харкова, про це, зокрема, свідчать її благодійні заходи.

Ще одною складовою частиною єврейської громади були студенти-євреї Харківського університету, кількість яких протягом 1860-1870-х рр. поступово зростала. На початку 1860-х рр. у ньому навчалося приблизно 3,5% євреїв. Переважаюча більшість – це студенти-медики з сімей купців та міщан, що або закінчили гімназії, або здобули гідну домашню освіту. А вже в 1870-х рр. їх нараховується приблизно 4%. У зв'язку з пом'якшенням ставлення до університетів, дещо змінився вибір євреями факультетів. Відтепер вони навчалися не тільки на медичному, а також на юридичному та фізико-математичному факультетах. Також ставало помітним те, що до університету подавали документи місцеві євреї, що свідчило про певну сформованість та стабільність місцевої общини.

Отже, 1860-1870-ті рр. можна вважати періодом активного формування єврейської общини Харкова та набуття нею специфічних рис, які запобігли проявам агресії по відношенню до євреїв. Лояльне ставлення до цього народу особливо проявилось під час хвилі погромів, що прокотилися Російською імперією в 1880-1890-х рр.

Від герба до логотипу: еволюція міської символіки Харкова Фірсова Маргарита

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
fursova.marg@gmail.com*

Світ людського буття є символічним. Він втілюється в різних просторово-часових практиках життя, серед яких релевантну роль відіграє міський простір. Як зазначає французький дослідник П'єр Нора, він постає як особливий простір пам'яті, в якому коментується й формується пам'ять суспільства. Певна структурна єдність символів, презентована в назвах вулиць та площ, у меморіальних дошках, спорудах, пам'ятниках, тощо, здатна створити неповторний портрет міста.

Міський герб є офіційною емблемою, яка своїми символічними образами відображає основні, найхарактерніші риси міста, його історичне минуле. Мета дослідження полягає в тому, щоб прослідити історію міського герботворення на прикладі м. Харків, схарактеризувати її основні риси, які змінювалися протягом десятиліть, визначити роль та значення міських символів у житті харків'ян.

В сучасному історіографічному полі спеціальні праці, в яких досліджується міська символіка в соціокультурному вимірі, є поодинокими. Варто виділити таких дослідників як: І. Ю. Саратов, А. Б. Гречило, Н. О. Соболева. Особливу увагу в дослідженні було приділено теоретичним та методологічним розробкам Ю. Лотмана. На думку дослідника, місто, реалізуючи стикову різних національних, соціальних кодів, здійснює різноманітні перекодування, які перетворюють його на потужний генератор нової інформації. Джерелом таких семіотичних колізій є архітектурні споруди, міські символи й церемонії, сам план міста, найменування вулиць і тисячі інших знаків.

Основу цієї роботи склали візуальні джерела – герби м. Харків. Загалом, було розглянуто сім гербів, які існують з другої половини XVII століття, тобто з часу заснування міста – фортеці Харків і до затвердження сучасного герба в 1995 році. Окрема увага присвячена міським логотипам, які розглядаються на противагу традиційним міським символам, тобто гербам. З 2012 року Харків почав доволі активно використовувати логотипи. Створення найбільш популярних у місті розпочалося під час підготовки до Євро-2012, хоча пропозиції їх створення, виходячи в основному з маркетингових стратегій, робилися й раніше. З цього часу, переважно фахівці харківської організації Спілки дизайнерів України, починають пропонувати міській спільноті використовувати логотип як альтернативу існуючому гербу, який не виконує, на думку дизайнерів, маркетингових функцій і є застарілим, неактуальним, провінційним. Було створено і затверджено «офіційний туристичний бренд Харкова», але він не мав жодного розповсюдження ані під час Євро-2012, ані після нього. Можна зробити висновок, що міська ідентичність не тотожна бренду міста, тому ці пропозиції заміни герба не знайшли достатньої кількості апологетів.

В основу дослідження були покладені підходи візуальної та культурної історії. У роботі проаналізовано міську символіку за допомогою семіотичного підходу, зосередивши увагу на семантичному та прагматичному рівнях. Завдяки закономірному співіснуванню жителів і міських символів, останні наповнюються додатковими, насамперед символічними значеннями. Досліджуючи цей симбіоз, можемо зробити висновок, що символи пов'язані з чисельними сторонами суспільного життя людей, а отже стають частиною міського життя в цілому. На сучасному етапі герб залишається незмінним головним офіційним символом міста, попри пропозиції заміни його логотипом. Він традиційно використовується в діловодстві. Своім зображенням на приміщеннях міської і районних рад депутатів підкреслює самоврядування, слугуючи візуальним маркером самобутності і відмінності від інших міст. Активно використовується під час різноманітних урочистостей, наприклад, під

час державних і міських свят. Зображується в різних варіаціях та інтерпретаціях як краса міста. Можна припустити, що така різноманітна практика використання герба може призвести до трансформації саме його у бренд міста. Попри все, герб як символ, слугує особливим місцем пам'яті, через яке на рівні культурної пам'яті харків'яни сприймають вже загальноприйнятну версію минулого, традиції і легенди нашого міста. В той же час міські логотипи стали феноменом сучасності. Створені протягом останніх років, презентують місто як туристичне, спортивне і. т.ін., формуючи міську специфіку задля здобуття конкурентних переваг.

Проблема розміру та механізму виплат репарацій Західної Німеччини після Другої світової війни**Вітенко Алла***Київський національний університет імені Тараса Шевченка
allavitenko3@gmail.com*

Мета дослідження полягає у вивченні основних етапів обговорення проблем розмірів та механізмів виплат репарацій Західної Німеччини після Другої світової війни, що ставилися під час міжнародних конференцій з питань урегулювання післявоєнного устрою. Проблему репараційної політики Західної Німеччини у пострадянській історіографії висвітлювали Р. Болдирьов («Репарационная политика в отношении Германии в 1945–1947 годах»), С. Невський («Экономическая политика союзников в послевоенной Западной Германии (1945-1947 годы)»), П. Вернер («Германские репарации после Второй мировой войны: политические решения и экономические оценки»). Основними джерелами, з яких ми можемо вивчати процес обговорення механізму та розмір репарацій, є декларації міжнародних конференцій (Московська декларація, Ялтинська декларація, Постдамська декларація тощо).

Вперше проблему компенсування збитків через війну поставив уряд Нідерландів в еміграції. Тоді союзники антигітлерівської коаліції лише декларували, що агресори мають понести відповідальність за збитки. Проте до того часу ні розмір репарацій, ні механізми їх виплат не обговорювалися. На Московській конференції було вирішено, що питання репарацій буде розглядати спеціально створена Європейська консультативна комісія. Той факт, що СРСР, США та Велика Британія надали повноваження вирішувати питання репарацій ЄКК, свідчить про їх недостатню компетентність. Пізніше ЄКК затвердить рішення про вивезення з Німеччини фабрично-заводського обладнання та частину торгового флоту замість грошових виплат.

Остаточна сума репарацій була затверджена лише після війни. Проте американські експерти навесні 1944 року розробили власний план. Експерти зупинилися на сумі 37 млрд дол. з поступовою виплатою протягом 12 років (альтернативно було запропоновано можливість виплати 14 млрд дол., але за більш короткий термін). Восени 1944 року фахівці Управління з зовнішньоекономічної діяльності, спираючись на дані про німецьких військових витратах в 1938 р, припустили, що Німеччина в змозі заплатити більше 200 млрд дол. протягом 12-15 років (після покриття витрат на окупацію і фінансування імпортування), однак ця пропозиція була відкинута, як непомірно завищена. Частину репарацій передбачалося відшкодувати завдяки іноземним активам і демонтажу устаткування. Основний обсяг зобов'язань міг бути покритий за рахунок вилучень з чинного виробництва.

Британці також мали своє бачення вирішення проблеми репарацій. У листопаді 1942 р. в Великобританії була створена комісія під керівництвом У. Малкіна. У серпні 1943 року комісія зробила висновки, що відразу після закінчення війни з Німеччини не повинні були стягуватися занадто високі репарації. Компенсація заподіяної

РОЗДІЛ XI

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ

шкоди передбачалася в трьох формах: 1) у вигляді використання німецької робочої сили (із залученням до 3 млн осіб протягом трьох років); 2) за рахунок демонтажу частини промислового потенціалу, перш за все військового; 3) шляхом вилучення продукції з поточного виробництва протягом п'яти років. При цьому, точний розмір німецьких репараційних зобов'язань не називався. Дж. Кейнс, експерт комісії, в грудні 1942 р. визначав максимальну суму відшкодування збитку в 6 млрд дол. США (в цінах 1938 р.), яку Німеччина повинна була виплачувати протягом п'яти років (з них 50-70% на користь СРСР). Після закінчення цього терміну Німеччина повинна була перераховувати 10-25% своїх доходів від експорту в якості «вкладу в захист світу». Такий варіант влаштовував Великобританію, яка дістала не найбільші руйнування, а отже, не мала права претендувати на великі репарації. Таким чином, британці віддавали перевагу репараційній політиці, яка зберігала б істотну частину економічної свободи Німеччини, необхідної для її післявоєнної відбудови.

У межах Ялтинської конференції було досягнуто згоди про те, що Німеччина зобов'язана відшкодувати збитки у натуральній формі. За пропозицією радянського уряду була прийнята загальна сума репарацій в розмірі 20 млрд доларів США, причому 50% від цієї суми потрібно було виплатити Радянському Союзу, 4 млрд — США і Великобританії та 2 млрд — іншим союзникам «великої трійки». Половину суми пропонувалося компенсувати за рахунок демонтажу промислового обладнання та конфіскації закордонного майна Німеччини (протягом 2 років), а іншу половину — шляхом вилучень з поточного виробництва і використання німецької робочої сили протягом 10 років. Крім того, радянська сторона наполягала на повній ліквідації німецької військової промисловості і скорочення до 20% всіх потужностей важкої індустрії.

Невизначені терміни і розміри репараційних виплат створювали широке поле для зловживань: окупація території Німеччини вже почалася, в руки союзників потрапляло німецьке майно і тисячі військовополонених, а питання про їх використання вирішено ще не було.

На Потсдамській конференції американська делегація змінила свою позицію з питання репарацій і виступила проти визначення їх конкретної суми для кожної держави. Американці запропонували прийняти принцип стягування репарацій за зонами з тим, щоб кожна з чотирьох держав, що окупували Німеччину, задовольнили свої репараційні претензії лише зі своєї зони. Великобританія на Потсдамській конференції утрималася від будь-яких пропозицій з питання про репарації, але фактично підтримала США. Серед союзників найбільшої економічної шкоди війна завдала СРСР, а основні потужні економічні райони Німеччини знаходилися на заході. З одного боку, США і Великобританія не хотіли зміцнювати економіку СРСР, а з іншого — не бажали послаблювати військово-промисловий потенціал західних зон окупації Німеччини. Після гострих дебатів в результаті компромісу на Потсдамській конференції було підписано спеціальну угоду про репарації, що розширювала положення, прийняті з цього питання в рамках Ялтинської конференції. Згідно з цим

документом, репараційні претензії СРСР до Німеччини задовольнялися вилученнями з радянської зони окупації і з відповідних вкладень Німеччини за кордоном — в Болгарії, Угорщині, Румунії, Фінляндії та Східній Австрії. Із західних зон окупації СРСР отримував 15% вилучається в них промислового капітального обладнання в обмін на еквівалентну вартість у продовольстві, вугіллі та іншій продукції з радянської зони, а 10% такого обладнання надавалися СРСР безкоштовно.

У підсумкових документах Потсдамської конференції 17 липня — 2 серпня 1945 р. був встановлений остаточний розмір репарацій — 20 млрд дол. США, з них 50% на користь СРСР.

Таким чином, репараційна політика союзників антигітлерівської коаліції залишалася невизначеною до завершення війни, що обумовлено складністю їх підрахунків та труднощів з визначенням економічного потенціалу країн-агресорів, а також недостатньою компетентністю урядів країн-переможців. Така тривала невизначеність репараційної політики призвела до зловживань влади. Держави часто вбачали у репараціях одне з головних джерел свого економічного відновлення.

Зміни у відносинах керівництва ПОРП і Римо-католицької церкви в 1970 – 1976 рр.: від конфронтації до діалогу **Воробйов Антон**

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
tosha032002@gmail.com

Зі встановленням тоталітарного режиму у Польській Народній Республіці у кінці 1940-х рр., що перейняв основні вектори розвитку внутрішньої і зовнішньої політики радянської влади, партійне керівництво ПОРП намагалася «збудувати стіну» між Церквою та суспільством. Основними прояви партійної політики щодо релігії, починаючи з кінця 1940-х і до кінця 1960-х років, були ліквідація катехизисного виховання у закладах освіти, арешти духовенства, насильницький примус до підтримки влади у проповідях, обов'язок військової служби серед семінаристів та примусова співпраця з органами державної безпеки. Чергові хвилі конфлікту між владою та Костелом, що полягали у засудженні дій польських єпископів по відношенню до кордонів між ПНР і ФРН та відмову Прімасу Польщі кардиналу С. Вишинському у візиті до Ватикану, став один із чинників посилення невдоволенням суспільства політикою ПОРП напередодні кризи 1968 року. Метою прийнятих владою заходів було прагнення послабити вплив Церкви та здійснювати подальшу марксистську індоктринацію суспільства. Проте, з черговою зміною керівництва Польської об'єднаної робітничої партії наприкінці 1970 р. ставлення влади до Костелу змінилося від активної конфронтації до встановлення діалогу.

Метою нашого дослідження є характеристика та оцінка нового етапу відносин між Політбюро ЦК ПОРП на чолі з Е. Ґереком та Римо-католицькою церквою у 1970-1976 рр.: від обрання нового керівництва країни внаслідок грудневого страйку

та розстрілу робітничої демонстрації у Ґданську 1970 року до чергової суспільно-політичної кризи 1976 року. Наукова новизна обумовлюється застосуванням компаративної методики дослідження: ґрунтовним висвітленням та характеристикою змін у стосунках ПОРП з Римо-католицькою церквою у порівнянні з релігійною політикою попереднього керівництва держави.

Досліджувана нами тема як у світовій, так і вітчизняній історичній науці розглядалася в контексті суспільно-політичного клімату комуністичної Польщі, значення релігії в розвитку громадського руху та освіти.

Історіографію проблеми можна розділити на наступні групи: зарубіжна (Ф. Фюр, П. Рейн, Я. Якубовський, Я. Годлевський, К. Панусь, Я. Коротинський, А. Дудек, Р. Гриз, А. Фрішке) та українську (М. Трущинський, Л. Зашкільняк, А. Добрянський, А. Колодний). До кола джерел, що сприяють реалізації мети дослідження, входять дані опублікованих документів світського та церковного походження, такі як Пастирські листи, папські документи про місійну діяльність Костелу, правові акти та декрети уряду ПНР.

Зважаючи на ставлення та дії колишньої партійної верхівки держави на чолі з В. Гомулкою щодо Костелу, протягом 1970-1976 рр. нове державне керівництво на чолі з Е. Ґереком вирішило перейти від активної конфронтації з церквою до співпраці. Проявами нової релігійної політики стали регулярні зустрічі Першого секретаря ЦК ПОРП Е. Ґерека з Примасом Польщі С. Вишинським, під час яких обговорювалися нагальні проблеми у державі, затвердження папою Палом VI польської церковної організації у Західних землях (1972 р.), налагодженням контактів з Ватиканом та встановлення постійного представництва Польщі у папській державі (1974 р.), що сприяло розширенню контактів ПНР із західними державами. та отриманню від зарубіжних банків кредитів на розвиток економіки. Костел стримано поставився до змін у релігійній політиці партії, очікуючи чергових утисків.

Таким чином, тривала конфронтація між римо-католицькою церквою та ПОРП у 1970-1976 рр., у період між двома суспільно-політичними кризами у державі та новими принципами її керівництва Е. Ґерека, змінилася діалогом та тимчасовим співробітництвом.

Поліцейське свавілля як прояв расизму на початку ХХІ ст.

Казаков Геннадій

Запорізький національний університет

gkazakov2505@ukr.net

Минуло вже понад пів століття з моменту, коли афро-американська спільнота на офіційному рівні отримала рівні права з усіма громадянами Сполучених Штатів Америки. Однак, як демонструє практика, це не зупинило проявів расизму: від звичайних буденних справ до більш трагічних випадків, які завершуються загибеллю представників етнічної спільноти. Особливо резонансними стають випадки вбивства

афро-американців представниками органів правопорядку, які мали місце впродовж усього періоду незалежності США, але в реаліях ХХІ ст. набули ширшого розголосу завдяки ЗМІ. Лише у 2020 р. відбулось три подібні випадки. Враховуючи вищесказане, актуальним постає питання вивчення проблеми поліцейського свавілля у перші два десятиліття ХХІ ст. як прояву більш давньої проблеми расизму.

Мета розвідки – окреслити проблему поліцейського свавілля проти представників афро-американської спільноти на початку ХХІ ст. як сучасного прояву расизму.

На сьогодні запропонована тема цікавить вузьке коло американських істориків: М. Хікмен, М. Холмс, М. Пауерс, К. Хеджес. У якості основного джерела нами використані матеріали періодичних видань, окрім того, на спеціалізованих ресурсах містяться звіти щодо судових процесів проти полісменів, що дозволяє розкрити позицію уряду відносно даних процесів.

Звертаючи увагу на періодику та роботи фахівців з окресленої проблеми, можемо констатувати, що ще в період сухого закону активізувалось використання полісменами службового становища задля ущемлення расових меншин. При цьому, тогочасна преса містила досить короткі замітки та не завжди вказувала на етнічну приналежність вбитого громадянина. Після надання афро-американцям рівних прав у середині ХХ ст. спостерігається новий поштовх до поліцейського свавілля, особливо – в південних штатах. Хоча подані справи отримували більший резонанс у суспільстві, однак більшість з них завершувались звільненням полісменів, без арештів та судових процесів.

Починаючи з 1999 по 2019 рр., згідно з даними, наведеними на ресурсах суспільного руху Black Lives Matter, представниками американських органів правопорядку було вбито щонайменше 44 особи «з чорним кольором шкіри». З них переважна більшість – це молоді чоловіки, але містяться в цьому списку і жінки, зокрема 5 осіб (з них одна жінка похилого віку та одна дівчина-підліток). Пояснення правоохоронців зводились до того, що вбита особа «потягнулась за зброєю», якої насправді не мала. При цьому, подібне пояснення не в'яжеться з 80-річною жінкою та 12-річним підлітком. Більшості полісменів-вбивць притаманні прорасистські висловлювання та дії до скоєння злочину, однак на практиці доволі рідко справи доходили до суду та виносились обвинувачувальні вироки. У деяких випадках полісмен навіть залишався на старому місці роботи.

Характерною ознакою для більшості випадків, коли полісмен вбиває афро-американця, виступали протести, мітинги, які переростали у неконтрольовані бунти та погроми. Утворена з 2013 р. організація Black Lives Matter намагається створити більш контрольований протестний рух, який не трансформується у масові погроми, що, орієнтуючись на реалії 2020 р., частково вдалось (хоча погромів у перші дні після вбивства уникнути не вийшло).

Вбивства афро-американців без наявності загрози з їхнього боку хоча є найбільш болючою темою поліцейського свавілля, проте не є єдиним його проявом. У колишніх «рабських штатах» превалює упереджене ставлення до расових меншин, та у

випадку скоєння злочину та наявності «чорношкірого підозрюваного» доволі частим є списування злочину на нього, без ретельного розслідування. Окрім того, доволі частим явищем є необґрунтоване використання сили та тазерів. Зокрема, згідно зі статистикою використання фізичної сили правоохоронними органами за 1999 р.: «за оцінками, приблизно 422 000 осіб віком від 16 років контактували з поліцією, в ситуаціях, в яких застосовували силу або загрозу силою». З них 72,8% скарг були подані афро-американцями та латиноамериканцями.

Таким чином, незважаючи на демократичний характер США та рівні права усіх громадян, в країні залишились пережитки расизму, особливо – у колишніх «рабовласницьких штатах». Широкого розголосу набувають справи, коли джерелом расизму виступають представники органів правопорядку, особливо у разі вбивства чи спроби вбивства озброєної чорношкірої особи. Подані випадки часто виливаються у масові протести та бунти, які, однак, не завжди призводять до позитивних наслідків та засудження вбивці.

«Джексоніанство» як призма для аналізу зовнішньої політики Дональда Трампа

Процюк Антон

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
antonprotsyuk@gmail.com*

Дональд Трамп, президент США із 2017 по 2021 рік, запам'ятався своїм неконвенційним підходом до зовнішньої політики, який ознаменував собою відхід від традиційного двопартійного консенсусу, що склався у період «Холодної війни» та після неї. Однією з корисних призм для аналізу концептуального підґрунтя зовнішньої політики Трампа є «джексоніанство» — фокус на внутрішній політиці та брак інтересу до широкої міжнародної експансії поза захистом базових інтересів.

Актуальність цієї теми полягає у значущості концептуального підґрунтя зовнішньої політики президентів США для розуміння американської зовнішньої політики загалом – на фоні її важливості для світової спільноти й України. Новизна базується на тому, що в українській історіографії є лише кілька наукових розвідок, присвячених питанням зовнішньої політики Дональда Трампа, і ще менше досліджень, які би фокусувалися на концептуальному підґрунті цієї політики, тож наразі ця тема залишається недостатньо висвітленою.

Джерельна база дослідження поділяється на дві категорії: первинні джерела (наприклад, матеріали Білого дому, ключові промови Трампа під час його кампанії та на посту президента) та аналітичні й наукові дослідження на дану тему (зокрема книги й аналітичні звіти). Для дослідження використовується порівняльно-історичний метод та історико-системний метод.

Американський дослідник в галузі зовнішньої політики Волтер Рассел Мід є автором відомої класифікації моделей американської зовнішньої політики – так

званих «персоніфікованих» моделей. За категоризацією Міда, опублікованою у його книзі 2001 року «Особлива доля», існує чотири підходи до зовнішньої політики США: «гамільтоніанство», «вільсонізм», «джефферсоніанство» і «джексоніанство». Коли Дональд Трамп посів пост президента на початку 2017 року, Волтер Рассел Мід опублікував статтю в журналі «Foreign Affairs», у якій ствердив, що перемога Трампа на виборах є тріумфом «джексоніанства».

Ендрю Джексон був сьомим президентом Сполучених Штатів, котрий обіймав цей пост із 1829 до 1837 року. Мід називає Джексона «першим президентом-популістом» – той позиціонував себе як людину з народу, борця за простих людей проти еліт. На думку Міда, Трампу та його найпалкішим прихильникам імпонує не лише загальна риторика боротьби з елітами проти простих людей (хоча цей підхід грав важливу роль у передвиборчій кампанії Трампа), а й зовнішньополітична стратегія, яку застосовував Ендрю Джексон.

Для «джексоніанства» притаманний фокус на внутрішній політиці та внутрішніх справах США та брак інтересу до широкої міжнародної експансії Сполучених Штатів поза захистом своїх базових інтересів. Прихильники цього підходу вірять у винятковість та унікальність американських ідеалів, однак вони не вважають, що місією Сполучених Штатів є широко транслювати, поширювати та насаджувати ці ідеали у світі (на противагу зовнішньополітичному консенсусу, що склався у США після Другої світової війни). «Джексоніанці» з недовірою ставляться до глобалізації та космополітичних еліт, насторожено ставляться до іммігрантів. Вони намагаються уникати збройних конфліктів з іншими державами, але готові добиватися тотальної перемоги, якщо війни не можна уникнути.

Свідчення близьких соратників та помічників Дональда Трампа, наприклад, колишнього старшого радника Трампа Стівена Беннона, показують, що Трамп справді із інтересом та певним захопленням ставиться до Ендрю Джексона (наприклад, одразу після приходу на пост президента Трамп повісив у Овальному кабінеті портрет Джексона).

Безумовно, аналогія між Дональдом Трампом і Ендрю Джексонем є більш метафоричною, ніж буквальною. Однак, як показує проведений для цього дослідження аналіз, «джексоніанство» є корисним об'єктивом, крізь який можна аналізувати концептуальні основи зовнішньополітичної активності Трампа.

Організація геноциду на території Польщі

Пругло Дмитро

*Запорізький національний університет
DimaPruglo1999@gmail.com*

Голокост – страшна трагедія XX століття. З першого погляду може здатись, що проблему організації геноциду на території Польщі повністю дослідили. Однак дана проблематика набуває широкої актуальності після прийняття польським

сеймом суперечливого закону «Про Інститут національної пам'яті». Він передбачає покарання для тих, хто покладає на Польщу або польський народ відповідальність за злочини нацистського режиму під час Другої світової війни.

Проблема вивчення Голокосту набула широкого визнання у світовому науковому товаристві. Вивченням даної проблеми займалися науковці пострадянського простору І. Щупак; О. Казакова; А. Подольский, ізраїльський дослідник Мордехай Пальтиель та німецький вчений Є. Бауер.

Джерельну базу дослідження умовно можна поділити на дві групи: до першої групи відносяться праці та спогади функціонерів репресивної системи Третього Рейху. До другої групи джерел можна віднести мемуари, щоденники та спогади ув'язнених євреїв, які на своєму тілі відчули злочинні дії «нацистської машини вбивства». Методологічні засади роботи полягають в опорі на принцип історизму та науковості.

В листопаді 1938 року була висунута ідея концентрації єврейського населення на певних територіях. Про цю ідею писалось у всіх «єсесівських газетах». Незабаром після цього Альфред Розенберг запропонував створити «єврейську резервацію». Вже через кілька тижнів після вторгнення в Польщу у вересні 1939 року вперше виникла думка про переміщення євреїв та їх концентрацію на певній території. Місцем для цього було обрано околиці Любліна.

З початку окупації польське населення єврейського походження було зосереджене у спеціально відведених кварталах міст (гетто). Усього на польських теренах діяло близько 400 гетто. Причини створення гетто нацистська пропаганда пояснювала по-різному. Якщо Р. Гейдріх наказував спиратися на, так би мовити, широку участь євреїв у партизанських діях проти німецької армії, то в інших випадках виявлялося, що євреї налаштовували поляків проти Німеччини. Йшла мова і про необхідність ізолювати євреїв через те, що вони не бажають дотримуватися встановлених націонал-соціалістичних правил справедливого принципу розподілу матеріальних доходів. Також однією з причин вважали прагнення євреїв відокремитися від оточуючого населення. Нацисти стверджували, що євреї є носіями інфекційних хвороб, а їх ізоляція допоможе захистити неєврейське населення від епідемій. Власне ідея резервації та всі наступні проекти виселення євреїв були лише підготовчим етапом проведення репресивної системи Третього Рейху.

Табори смерті увібрали в себе жорсткість репресивної системи Третього Рейху. З 1933 по 1945 рік тільки в основних концентраційних таборах нацистами було вбито майже 6 млн євреїв. У всіх концентраційних таборах Німеччини панували терор, знущання над людьми, приниження їх людської гідності, тортури і пряме фізичне знищення. Картина концтабору з колючим дротом, воротами, на яких височіли зловісні слова «Праця робить вільним» або «Кожному своє», і крематорієм, над яким вдень і вночі клубочився попелястою хмарою смердючий дим, стала символом гітлерівської Німеччини.

Отже, механізми впровадження репресивної системи мали декілька стадій. На початковому етапі нацисти розглядали ідеї та проекти резервації єврейського

населення, планувалось утворення «умовних держав» у Любліні та на острові Мадагаскар. З крахом ідей резервації нацисти переходять до бойкотування і обмеження юридичних прав єврейського населення. Після Ванзейської конференції 20 січня 1942 р. нацисти приймають «остаточне рішення». З цього часу починається процес фізичного знищення євреїв.

Економічні мотиви румунів у врятуванні єврейського населення Румунії (1941-1944 рр.)

Пругло Роман

*Запорізький національний університет
prugloroman@ukr.net*

Звання Праведника Світу отримують ті, хто ризикуючи власним життям рятував єврейське населення від геноциду. Станом на 1 січня 2016 року понад 60 громадян Румунії отримали звання Праведника Світу. У порівнянні з іншими країнами показник занадто малий. Чому Румунія має низький показник у рятуванні єврейського населення? Якими мотивами користувались румуни рятуючи єврейське населення?

Даною проблемою займались румунські та англійські історики Д. Делетант, Дж. Бузато та Й. Раду, у вітчизняній історіографії – І. Щупак, Ф. Винокур, І. Радченко. Джерельну базу нашого дослідження склали мемуари, архівні документи та свідчення очевидців подій.

В основному, мотиви порятунку єврейського населення були викликані особистими відносинами між рятівником та євреями – часто вони були сусідами, колегами або друзями. Одиноким випадком мотивом рятування євреїв виступав ідеологічний підтекст, наприклад, рятувальниками виступали противники політики уряду Антонеску. Однак, особисті мотиви у рятуванні єврейського населення були поодинокі, тому, власне кажучи, Румунія не може хизуватись великою кількістю Праведників Світу.

В більшості випадків румуни користувались економічними мотивами рятування єврейського населення, причому особистими мотивами користувалися не тільки звичайні громадяни, а й вищі посадовці Румунії. Порятунком єврейського населення для румунів став умовним бізнесом. Якщо в інших країнах, наприклад, в Польщі, Україні, рятуючи єврейське населення, громадянам у буквальному сенсі потрібно було ховатись від каральних органів, то у Румунії було зовсім інакше.

Антиєврейська політика Румунії мала свої особливості. Єврейське населення урядом Антонеску використовувалось у прагматичних цілях, економіка Румунії довгий час трималась на єврейському населенні, тому вища верхівка влади розуміла, що зі знищенням євреїв економіка Румунії зазнає втрат. Тому влада поділяла євреїв на «корисних» та «некорисних», де «корисні» євреї мали працювати на благо Румунії і отримували умовну свободу. «Некорисні» євреї підпадали під жорстку політику антисемітизму. Розуміючи це, євреї намагались будь-яким чином

попасти в категорію «корисного» населення. Румунські чиновники налагодили бізнес. За платню єврейське населення оголошувалось «корисним» для економіки Румунії та звільнялись від примусової праці. Тих, хто отримав статус «корисний» не «евакуйовували» до Трансністрії, а тих, хто був не в змозі працювати або платити високий викуп, депортовували.

Однак ті, хто мали бути депортованими до Трансністрії, також мали змогу за допомогою грошей врятувати своє життя. Румунська поліція за хабарі, які брали щоденно, могли відкласти відправку на день.

Також румуни заробляли гроші за рахунок «евакуйованих» або тих, хто перебував в гетто. Діяла Рада євреїв Румунії, яка всякими засобами намагалась допомогти євреям, що перебувають у таборі чи гетто. Румунські чиновники і на цьому заробляли гроші. Для того, щоб бандероль чи ліки потрапили до євреїв у вигнанні, вони брали гроші, однак, не завжди речі для існування доходили до євреїв. Апогей цинізму полягав у тому, що, взявши гроші за передачу ліків чи інших речей, чиновники також вимагали гроші у євреїв, які знаходились у гетто чи в таборі.

Отже, у рятуванні єврейського населення частина румунського державного апарату користувалась економічними мотивами. Румунській владі незважаючи на антисемітські настрої євреї були корисні в економічному плані. «Некорисні євреї» також могли врятуватись завдяки продажності поліції та інших державних органів, які за гроші могли відкладати депортації до Трансністрії чи взагалі відпустити з полону. Продажність румунських чиновників не вдалося викоринити і після Другої світової війни.

Імміграційне питання у політичних програмах партій на парламентських виборах 2018 року в Італії

Саварин Віра

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
vira.savaryn@gmail.com

Італія у 2010-х роках опинилася в епіцентрі імміграційної кризи. Це сталося у зв'язку з масовими потоками мігрантів із нестабільних регіонів Близького Сходу та Північної Африки. З огляду на це, політичні партії Італії під час Парламентських виборів 2018 р. активно зверталися до теми імміграції у своїх програмах.

В даній роботі для розгляду обрано найпопулярніші італійські партії, які подолали 3% бар'єр і потрапили до парламенту після виборів. Партії розділено на дві категорії: ліві та праві.

Варто зазначити, що висвітленню проблеми міграції у політичному полі надана значна увага у ряді італомовних досліджень. Так, ролі міграції на виборах 2018 р. присвячена робота Паоло Бонетті «Іноземці, імміграція, притулок та громадянство у виборчих програмах на виборах 2018 року». Наукова праця Маріни Вілла «Міграція та політична комунікація» зацентрована на регіональних вимірах сприйняття міграції.

Для аналізу та дослідження як джерельну базу автор використовує передвиборчі програми партій розміщені на офіційних ресурсах.

Треба наголосити, що в розрізі кризових явищ в Італії питання міграції є основною темою правих політичних сил. Ліві партії більш обережно ставляться до питання міграції. Головна увага у всіх програмах надається питанню нелегальної міграції, поряд з тим, моделі легальної міграції та інтеграції не висвітлюються або згадуються побічно.

Праві сили використовують патріотичні та націоналістичні гасла, відстоюють позицію протидії міграції. В Італії є чотири найбільші та найпопулярніші партії з правою ідеологією: «Ліга Півночі», «Брати Італії», «Вперед, Італіє» та «Рух п'яти зірок». Остання не входить до правоцентристської коаліції, але має подібне бачення міграційного питання.

«Ліга Півночі» в ході передвиборчої програми поділяла дану проблему на два рівні: національний та міжнародний. У міжнародному масштабі пропонувалося створити центри в безпечних країнах, близьких до Лівії, під егідою ООН. На національному ж рівні оголошувався намір накласти обмеження на державні витрати коштів для допомоги біженцям. Необхідно зауважити, що для отримання громадянства згідно з програмою обов'язковим має бути іспит на знання італійської мови, культури та традицій. Партія «Брати Італії», в свою чергу, також пропонувала відмовитись від *ius soli* - закону, згідно з яким діти іммігрантів, які народилися на території Італії, отримують громадянство, але приймала *ius culturae*, де громадянство набувають лише ті люди, які знають мову, поважають італійські закони, культуру. Очільники обидвох партій в своїх заявах пропагували ісламофобську політику.

Третьою за популярністю партією в антиіммігрантській коаліції є «Вперед, Італіє». Основу її програми складали положення щодо відновлення жорсткого прикордонного контролю, скасування угод з країнами походження економічних мігрантів та репатріація всіх нелегальних іммігрантів.

Як вже зазначалося, «Рух п'яти зірок» не входить до правоцентристської коаліції, але партія поділяє схожі погляди з правлячою коаліцією, а їхній головний слоган – «не приймати нових іммігрантів».

Ліві сили — більш толерантні до міграції, про що свідчать прагнення створити прийнятні умови для іммігрантів.

Демократична партія, яка є головною силою лівоцентристської коаліції, у своїй програмі виступала за справедливу Італію. Запропоновану програму щодо імміграції можна поділити на три ключові моменти. Перший полягає в тому, що прикордонний контроль повинен бути делегований Європі з метою встановлення спільного контролю узбережжя та забезпечення належного функціонування Шенгену. Другий стосується безперешкодного прийому політичних біженців. Третій декларує необхідність спільної політики, запровадження загальних європейських квот іммігрантів. Інша ліва партія «Вільні та Рівні» наголошувала на створенні єдиної європейської системи притулку із забезпеченням гуманітарних каналів та місій.

Таким чином, можна зробити висновок, що під час парламентських виборів 2018 р. питання мігрантів було одним із найбільш популярних та неоднозначних. У цей період імміграційна криза продовжувалась, як наслідок суспільство активно реагувало на дану проблему. Італія опинилася наодинці з найвищим рівнем нелегальних прибуттів мігрантів та не отримала необхідної підтримки, допомоги і солідарності з боку ЄС. Дана ситуація відбилася у передвиборчих програмах, що допомогло правим партіям перемогти на парламентських виборах.

Трансформація партійної системи НДР в кінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст.

Савенков Микола

Запорізький національний університет

terminick94@gmail.com

У даній роботі надана спроба розглянути зміни в політичних партіях НДР у кінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. Мета дослідження полягає в аналізі процесів розвитку та змін у політичних та внутрішньополітичних відносинах у НДР в кінці 80-х – початку 90-х рр. XX ст.

Дослідження трансформації партійної системи НДР можемо знайти у публікаціях таких авторів як А.А. Ахтамзян А.Ю. Ватлін, М.Д. Діманіс, А. М. Філітов та інші. Що стосується зарубіжних істориків, то цією проблематикою займалися А. Апелът, К. Керте, М. Плоц. Джерельну базу дослідження склали документи політичних організацій та партій.

У НДР до революції 1989 року політична влада була зосереджена в руках однієї політичної партії – СЕПН (Соціалістична єдина партія Німеччини), яка здійснювала жорсткий контроль за настроями і поведінкою населення спільно з органами держбезпеки. Де-юре, у Східній Німеччині існувала багатопартійна система, що включала такі партії, як: ХДСН (Християнсько - демократичний союз Німеччини), ЛДПН (Ліберально - демократична партія), ДСПН (Демократична селянська партія) та НДПН (Націонал - демократична партія). Проте цей партійний плюралізм з реальною демократією не мав нічого спільного та носив чисто формальний характер.

Масові демонстрації в Лейпцизі та в інших містах у жовтні-листопаді 1989 року послужили потужним каталізатором, який викликав зміни в політичному розвитку НДР. Активізували свою діяльність вже існуючі опозиційні угруповання, такі як: «Демократичний прорив», «Об'єднані ліві» та «Новий Форум» (НФ). Що стосується СЕПН, то, в нових умовах, стрімко втрачаючи підтримку, дана партія у лютому 1990 року повністю переформатується, змінивши назву на Партію демократичного соціалізму. Ще раніше, в грудні 1989 року, головою партії обирають столичного адвоката Грегора Гізі.

Варто зауважити, що в період 1989 – початку 1990 р в НДР вже сформувалась багатопартійна система. Нововідроджені партії СДПН, ВДП та НСС (Німецький

соціальний союз) одразу почали співпрацювати зі своїми колегами з ФРН. Саме це є одним з чинників подальшої інтеграції НДР з ФРН.

Окремо слід зупинитись на виборах в Палату депутатів, які відбулись 18 березня 1990 року в НДР. Перемогу на цих виборах отримала ХДС, яку підтримали 40.49 % виборців., СДПН посіла друге місце. Саме ці вибори показали єдність інтересів німців Східної Німеччини з громадянами ФРН. Проте в настроях громадян НДР домінантною була ідея возз'єднання з Західною Німеччиною. І ось тут треба зазначити головні особливості регіону Східної Німеччини. По-перше, в основі цього прагнення полягали не просто емоції, а здоровий прагматичний розрахунок на швидке досягнення західного рівня економічного розвитку та добробуту. По-друге, східнонімецькі громадяни вважали, що лише ХДС здатен реалізувати їх мрії та побажання..

3 жовтня 1990 року НДР приєдналася до ФРН на умовах Основного закону ФРН. З цього часу розпочинається новий етап трансформації партійної системи вже єдиної Німеччини.

Отже, процес трансформації партійної системи Німеччини в кінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. відбувався в декілька етапів:

1) етап біполярізації і диференціації у 1989 – на початку 1990 року, коли формуються нові політичні сили, які прагнуть кинути виклик владній монополії СЕПН, а колись монолітна партійна система НДР стає багатополісною, причому справа доходила до надзвичайного дроблення політичних сил:

2) етап консолідації, коли політичні партії починають об'єднуватися між собою на загальній політико-ідеологічній платформі, формуючи більш-менш міцні виборчі блоки, а, в ряді випадків, і об'єднанні партії, до чого підштовхувала сама логіка боротьби за голоси виборців і доступ до владних важелів.

При цьому, трансформація партійної системи відбувалась в умовах суспільно-політичного піднесення населення та існування «опозиційних» партій в НДР, що пропагували ідеї, які розділяли колеги з ФРН. Тому і не дивно, що східнонімецькі партії, такі як ХДС, СДПН та інші почали активно співпрацювати зі своїми колегами з Західної Німеччини. Власне, тому Східна Німеччина швидко інтегрувалась у партійну систему об'єднаної країни.

Модернізація Чилійської економіки в 1973-1975 рр.

Скирда Максим

Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К. Д. Ушинського

Redskif18@gmail.com

В жовтні 1973 року в Чилі на тлі загальнополітичного страйку відбувся військовий переворот, в результаті якого до влади прийшла військова хунта на чолі з генералом Августом Піночетом. Нове керівництво державою предстало перед питанням щодо створення нової економічної моделі ринкового типу.

В подальшому, особливо після відставки Піночета та трибуналу над останнім, серед науковців створилось декілька протилежних точок зору щодо подій, які протікали на південноамериканському континенті.

Дана праця є спробою удосконалити знання щодо експериментів американських економістів модернізувати чилійську економіку максимально ліберальними методами, зробити аналіз і дати висновки.

Так, у низці наукових праць, особливо середини 1970 – 1990 рр. робилися радикальні оцінки щодо реформ, які проводила Чиказька група в Сантьяго. При використанні ряду досліджень, зокрема Каріна Фішера та Себастьяна Едвардса, було зроблено попередні висновки та базу для подальшого вивчення даної тематики.

Західні країни були неприємно вражені економічними успіхами Альєнде і для ідеологічної протидії монополістичним державним методам розвитку було необхідно показати економічне диво на фоні попередніх успіхів «соціалістичного режиму», тим паче, що диктатура Піночета та репресії, що були розв'язані на території Чилі, потребували ретушування ліберальними діями в інших сферах життя. Тоді до Сантьяго було запрошено ряд спеціалістів з Чиказького університету, задачею яких, було створення плану переходу до ринкових відносин в Чилі. Водночас, у склад Кабінету міністрів увійшли професори-економісти Католицького університету з Сантьяго на чолі з Мілтоном Фрідманом.

Головною задачею для керівника економічної групи Фрідмана було зменшення інфляції і повна найрадикальніша форма приватизації усього без виключень, частин державного сектору, адже з 1971 по 1973 рр., урядом було націоналізовано майже всі галузі промисловості та включено до складу державного сектору планування та розвитку.

Міністерством економіки було вирішено створити групу, яка знову передавала в період з 1973 по 1974 роки 253 підприємства попереднім керівникам, а з інших, що залишились в руках уряду, створити акціонерні товариства і продати акції на світових біржах. Зокрема, це стосувалось навіть банків та оборонних заводів. Були випадки, коли акції узгоджувалися та продавались цілими пакетами по 25 та 50%, завдяки чому процес приватизації значно прискорився. Ряд же підприємств, які не змогли продати, було передано закордонним інвесторам в якості майданчиків для створення нових проектів.

В загалом, будь-якому економісту зрозуміло, що слаборозвинута, залежна економіка завжди приходять до такого фіналу. До такого виходу б Чилійська економіка пришла і в разі більш врівноважених реформ з частковою приватизацією – просто питання повної поразки локальних підприємств було більш повільним і не таким очевидним.

Так, ще у період президентства Є. Фрея в 1966 році було проведено ряд аналітичних оцінок ситуації, котрі показали, що всього 284 підприємства контролюють весь стан промисловості і соціальних установ в країні. З них 144 виробництва монопольно керували випуском продукції кожного сектору промисловості Чилі, а на

цих виробництвах, керівництво з декількох осіб завжди мало контрольні пакети акцій. У більшості випадків, вони мали контрольні пакети в декількох центрах, що лише підсилювало залежність керівництва держави від даних акціонерів, котрі тримали більше ніж 90% фінансових ресурсів, наприклад, гірничо-видобувної промисловості в своїх руках.

Таким чином, до середини 1975 року чилійська економіка стала більш звільненою від втручання держави, ніж північноамериканська, що призвело до значного зменшення інфляції, але створило колосальні диспропорції між закордонними торговими компаніями і середнім та малим бізнесом, який за декілька років програв боротьбу за ринки збуту товарів і створив повну торгову монополію західних компаній на чилійському ринку.

**Міжнародні організації під час голоду 1921–1923 рр.
на Катеринославщині****Говоруха Владислав***Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
vlad.hovorukha@gmail.com*

Впродовж XX ст. українцям тричі довелося пережити жахи масового голоду. І якщо події 1932–33 рр. та 1946–47 рр. злочинно замовчувались владою, то голод 1921–1923 рр., навпаки, був офіційно визнаний та оголошений всьому світові. Подібна відкритість дозволила залучити міжнародну допомогу до боротьби з наслідками голоду, що, в свою чергу, перетворило її на окремий предмет наукових досліджень. В подальшому, допомога від «капіталістів країн» значно політизувалася, що призвело до уникання теми або упередженості в її висвітленні. За часів незалежності, ситуація частково була виправлена. Благодійницька діяльність міжнародних організацій, як невід’ємна складова голодного лиха, набуває нової хвилі зацікавленості у зв’язку зі 100-річчям від голоду 1921–1923 рр.

Метою роботи є дослідження діяльності міжнародних організацій у Катеринославській губернії та їхній внесок у подолання наслідків голодного лиха. Історіографія включає праці вітчизняних та зарубіжних дослідників. У працях С. Кульчицького, О. Мовчан, Я. Іващенко розкрито діяльність міжнародних організацій в Україні. Регіональні особливості на Миколаївщині та Херсонщині висвітлені в роботах М. Шитюка, О. Тригуба, Т. Михайловського, В. Сахна, на Одещині – О. Белікова, на Катеринославщині – В. Іваненка, А. Голуба. Серед зарубіжних дослідників варто відзначити Б. Патенауде, Б. Вейсмана, Х. Фішера.

Під час дослідження використано загальнонаукові принципи історизму, системності, комплексності та наукової об’єктивності, методи: аналізу, синтезу, узагальнення.

З міжнародних організацій найбільшої популярності та розмаху набула Американська адміністрація допомоги (АРА). Її діяльність розпочалась у січні 1922 р. після підписання угоди з українським урядом та складалась з трьох напрямів: 1) доставка посилок з-за кордону; 2) організація їдалень для дітей та дорослих; 3) забезпечення медичних закладів препаратами та обладнанням. Під егідою АРА проводили діяльність дрібніші організації, уникаючи значної бюрократичної тяганини. До них належали: Американська допомога студентів, Американська менонітська організація та Єврейський американський розподільчий комітет «ДЖОЙНТ» (з листопаду 1922 р. функціонував незалежно).

В лютому 1922 р. розгорнула діяльність Місія Нансена. Вимоги, умови та напрями роботи були схожими з АРА. Маючи обмежені ресурси, Місія Нансена тісно співпрацювала з Українським червоним хрестом, користуючись їхньою мережею розподілу продовольства. З січня 1923 р. нею була розпочата допомога селянству шляхом продажу кооперативам сільськогосподарської техніки на умовах довгострокових безвідсоткових позик. Під ім’ям Місії Нансена працювало

РОЗДІЛ XII

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

15 релігійно-благодійних товариств і комітетів, діяльність яких зводилась до допомоги своїм одновітчим та співвітчизникам. Так, на території Катеринославщини діяли: Чехословацька місія допомоги, Єврейське товариство допомоги м. Брюселя, Єврейський бернський комітет, Мільдмейська місія допомоги, Голландська менонітська допомога, Німецький червоний хрест, Шведський червоний хрест, Всесвітня єврейська конференція допомоги «Вереліф».

Окремо виділяється Міжробдоп (міжнародна робітничка допомога) як єдина пролетарська благодійницька організація, створена Комінтерном. Її діяльність була спрямована на забезпечення продуктами харчуваннями, одягом та медикаментами.

Отже, до боротьби з голодом в Катеринославській губернії долучилося більше десятка міжнародних організацій. Проаналізувавши обсяг надаваної допомоги за серпень 1922 р. маємо, що з загальної кількості тих, хто отримував допомогу – 387 308 чол. тільки на АРА припадало – 364 158 чол., що ставить останню на ключову позицію у порятунку голодуючих. У числових показниках, за період своєї діяльності з січня 1922 по травень 1923 рр., АРА доставила в губернію більше 15500 тон різного роду продуктів та предметів, загальною вартістю – 2,2 млн. доларів.

**Міжнародне становище України у спогадах сучасників
Центральної Ради
Грідіна Анастасія**

*Донецький національний університет імені Василя Стуса
gavvana623@gmail.com*

На першому етапі державного будівництва України – доби Центральної Ради міжнародний чинник став одним із найважливіших для української влади. На сучасному етапі дослідження цього питання характеризується залученням до наукового обігу нових комплексів історичних джерел, зокрема мемуарної літератури. Значення її підвищується через недостатню збереженість інших видів джерел з даної проблеми. До того ж, останніми роками значний комплекс мемуарної літератури став доступним для дослідників завдяки появі в Інтернет-мережі сканованих текстів спогадів і щоденників очевидців та активних учасників подій.

Вивчення мемуарів учасників подій лютого 1917 - квітня 1918 рр. хронологічно і концептуально поділяється на два періоди. У радянській історіографії на увагу заслуговують роботи Г. В. Стрельського, А. В. Санцевича, В. С. Голубцова, які аналізують спогади і щоденники лідерів більшовиків. Серед досліджень часів незалежності треба відзначити праці А. Малика, Р. Я. Пирого, які зосереджуються на творах учасників національних змагань. Ці науковці подали загальну характеристику мемуарів. Метою даної розвідки є визначення інформативних можливостей спогадів сучасників Центральної Ради щодо міжнародного становища України.

Джерельну базу становлять мемуари як діячів українського національного руху, так і опонентів національних змагань. Основу дослідження складають логічні методи аналізу і синтезу, спеціальний метод системного порівняльно-історичного аналізу.

Вивчення спогадів виявило, що питання про міжнародне становище України на початку революції піднімаються переважно в мемуарах діячів УЦР (М. Грушевського, В. Винниченка, П. Христюка, В. Андрієвського, Д. Дорошенка, І. Мазепи, М. Шаповала, О. Севрюка, О. Шульгіна), а також більшовицького уряду – М. Какуріна, В. Антонова-Овсієнка. Важливе місце відводиться взаєминам з Росією. Діячі українського руху докладно, часто – емоційно описують перепити відносин з колишньою метрополією, які призвели до війни. При цьому вони наголошують на небажанні російської влади зрозуміти чаяння України. Обставини війни докладно описані з обох боків – як у спогадах українців, зокрема, учасників оборони Києва та бою під Крутами (вони оцінюють її як спровоковану окупацію, спробу державного перевороту), так і в мемуарах В. Антонова-Овсієнка.

Автори спогадів достатньо реалістично оцінюють взаємини з Англією та Францією, розуміючи, що у своїх спробах будь-яким чином прихилити українців на свій бік, країни Антанти керувалися виключно прагненням у будь-який спосіб зберегти Східний фронт. Задля цього вони навіть де-факто визнали УНР.

Описуючи взаємини з країнами Четверного союзу, всі українські автори одностайно наголошують на тому, що переговори ними були вимушеним кроком. УЦР довго не могла зважитися на це, сподіваючись все ж таки на утворення федеративного всеросійського уряду, який мав встановити загальний мир з центральними державами. Думки мемуаристів розбігаються з приводу зв'язку між переговорами в Бресті та проголошенням незалежності України, хоча всі визнають той факт, що тримали Київ до останнього, щоб ці переговори не зірвали. Оцінки Брестського миру також суперечливі в середовищі діячів українського уряду й суто негативні в мемуарах представників більшовицького табору.

Отже, мемуарна література свідчить, що питання про зовнішню політику УНР було достатньо критичним і складним для України в березні 1917 – квітні 1918 рр. Сучасники – представники різних політичних сил намагалися обґрунтувати власне бачення ситуації. Подальше вивчення мемуарної літератури з проблеми нашого дослідження надає можливість розширити джерельне підґрунтя історії Української революції за рахунок матеріалів, які раніше не залучалися до наукового обігу.

**Витоки створення Народного Руху України (кінець 1980-х рр.)
Журкін Єгор
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
egorzurkin@ukr.net**

Наприкінці 1980-х рр. завдяки «перебудові» в УРСР виникають політичні організації, які виступали альтернативою правлячій комуністичній партії. Все більшої популярності набуває ідея створення масового демократичного об'єднання на зразок

прибалтійських народних фронтів. Найпершою організацією, яка стала втіленням широкої опозиції, став Народний Рух. Метою дослідження є висвітлення витоків створення першої опозиційної організації – Народного Руху України, ідеї її створення та реакції органів влади.

Вивченню діяльності національно-демократичних сил, зокрема і Народного Руху України, приділяли увагу багато дослідників. В. Литвин, О. Бойко, Г. Гончарук, Ю. Діденко та багато інших висвітлили різні аспекти створення та діяльності Народного Руху. Так, у монографії Гончарука «Народний Рух України. Історія» здійснено першу спробу комплексного вивчення історії НРУ, простежено основні етапи створення організації, її структурну еволюцію. Він уперше використав документи та матеріали архівів крайових організацій НРУ. У праці «Народний Рух у державотворчих процесах України» Ю. Діденко дійшов висновків, що концепція державотворення в Україні дійсно стала тим документом, що прислужився суспільству та Руху своєю новизною, прогресивністю поглядів.

Джерельну базу дослідження складають архівні документи, періодичні видання 1989-1990 рр. Особливу увагу було приділено документам з фонду 270 ЦДАГО України у м. Києві. Серед періодичних видань було проаналізовано газети «Літературна Україна», «Голос громадянина» та «Молода Україна», де відображаються основні аспекти витоків формування НРУ. Збірники «Три дні вересня 89-ого: матеріали Установчого з'їзду НРУ» та «Народний Рух України: документи і матеріали» містять значний обсяг інформації для аналізу та дослідження діяльності організації.

Уже влітку 1988 року з'явилася ідея створення масової суспільно-політичної організації республіканського масштабу. Під час червневих та липневих несанкціонованих багатотисячних мітингів у Львові прозвучала мета – утворити Демократичний фронт. У жовтні на екологічному семінарі, що проводила Спілка письменників України, у виступі письменника Ф. Бурлачука пролунала пропозиція створити Народний фронт України. Як зазначає історик В. Литвин, група розгорнула широку діяльність, спрямовану на утворення масової політичної організації. Ця організація мала стати широким рухом, а не політичною партією.

Реакція влади не змусила себе довго чекати, адже вже після скликання цих неформальних зборів секретарі правління СПУ І. Драч, Д. Павличко та Б. Олійник були викликані до ЦК КПУ, де мали розмову з секретарем ЦК Ю. Єльченком. Як згадував І. Драч, коли тільки була виголошена ідея утворення Руху: «Нас звинуватили в тому, що ми створюємо структуру, спрямовану проти партії.... пам'ятаю промову Єльченка: «навіть якщо ви у свою програму перепишете всю Програму КПРС, все рівно вам цього руху не бачити...». Після подібної бурхливої реакції влади ідея формування Народного фронту не була підтримана на звітно-виборчих зборах СПУ 1 листопада 1988 року, але вже 13 листопада на багатотисячному екологічному мітингу у Києві поети Д. Павличко та Л. Тараненко під бурхливі оплески присутніх висунули ідею створення Народного Руху за перебудову.

Згодом пленум правління СПУ доручив ініціативній групі розробити проект Програми Народного Руху України за перебудову. У проекті програми НРУ стан національного буття в республіці в умовах тоталітарного режиму був визначений як критичний.

Таким чином, ідея створення в Україні масової опозиційної організації на зразок прибалтійських фронтів з чітко визначеним національним спрямуванням, з одного боку, була гаряче підтримана національно-патріотичними силами, а також з розумінням сприймалася широкими колами демократичної громадськості. Проте, з іншого боку, майже одразу виникла протидія партійної номенклатури у вигляді репресій, а також початок діяльності НРУ відбувся в умовах політичної інертності переважної частини населення республіки. Саме тому, у НРУ існувало дві течії – поміркована, що готова була співпрацювати з партійними та державними органами, та радикальна, яка виступала за відкриту конфронтацію з офіційними структурами.

Комунізація топонімів Ізмаїльської області у післявоєнний період

Ільїн Олексій

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

IlyinOleksij@gmail.com

Розвиток топонімії міста, селища, певної місцевості починається з моменту заснування населеного пункту й відбувається безперервно. Зазвичай, система назв складається природно, проте на окремих етапах її формування вирішальний вплив на цей процес здійснюють суспільно-політичні події. Таким періодом в історії розвитку топоніміки Ізмаїльської області стали радянські часи, які вплинули на появу значної присутності комуністичних назв у просторі міст і сіл. Найбільш інтенсивно нові назви впроваджувалися в період створення Ізмаїльської області, коли влада намагалася актуалізувати в масовій свідомості необхідні їй ідеї та символи. Розкриття специфіки цього процесу є особливо важливим у період декомунізації та ліквідації радянських топонімів в Україні й повернення старих назв.

Дослідження комуністичних топонімів широко представлені у пострадянських країнах. Так, активно вивчається міська топоніміка в таких країнах, як Румунія, Угорщина, Німеччина, Болгарія, Чехія, Словаччина тощо. Науковим студіюванням топонімії українських міст у Західній Україні, Закарпатті, Дніпрянській та Наддніпрянській Україні займаються такі науковці, як Р. Генеге, І. Старенький, Я. Зайшлюк, М. Махортих, П. Леню, І. Гирич, І. Склокіна та інші. Л. Циганенко, В. Дроздов та А. Дорошева у виданні «Вулиці Ізмаїла: історія і сучасність: Науково-інформаційний довідник» розкрили процес перейменування вулиць Ізмаїла впродовж XIX – XX ст. і зміни в символічному просторі міста в повоєнний період.

Джерельною базою дослідження слугували архівні матеріали, які зберігаються в Комунальній установі Ізмаїльський архів (далі – КУІА), Державному архіві

Одеської області (далі – ДАОО) та Центральному державному архіві громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). У вивченні перейменування населених пунктів були використані, по-перше, «Довідка з питання про перейменування Арцизького, Лиманського, Тузловського та Болградського районів Ізмаїльської області» (ЦДАГО, ф. 1, оп. 46, спр. 1663), та, по-друге, перелік населених пунктів Ізмаїльської області, які були запропоновані для перейменування Ізмаїльським облвиконкомом (КУІА, ф. Р-487, оп. 1, спр. 41). Процес перейменування вулиць був розкритий за допомогою планів міст Ізмаїлу та Білгород-Дністровського (КУІА, ф. Р-625, оп. 1, спр. 18), а також списку вулиць, які входили до територій виборчих діляниць в області (КУІА, ф. Р-470, оп. 1, спр. 163). Аналіз назв різних радянських організацій було здійснено на матеріалах КУІА та ДАОО, а саме: штатні розклади артілей системи обласної промислової ради (КУІА, ф. Р-470, спр. 43), списки риболовецьких колгоспів (КУІА, ф. Р-470, спр. 453), списки МТС та ЛЗС (лісозахисні станції), частковий список колгоспів області (КУІА, ф. Р-470, спр. 455) та списку газет області (ДАОО, ф. П-4980, оп. 1, спр. 207).

Автор цієї статті поставив за мету дослідити особливості формування радянської топоніміки в Ізмаїльській області в повоєнний період. Утвердження нових, радянських символів в Ізмаїльській області було важливою частиною процесу радянзації області. Найбільш значимими такими символами ставали нові назви населених пунктів та районів, різних організацій, вулиць тощо. Як пише М. Борисенко в статті «Топоніміка України 1920–1930-х років (історичний аналіз)», у тоталітарній культурі індивідуалізаційна функція топоніму підміняється ієрархічною. В радянському традиційному суспільстві топоніми також використовувалися як рубіжний символ, що мав повністю трансформувати середовище існування людини.

Перейменування населених пунктів почалося відразу після відновлення Ізмаїльської області. Головним напрямом діяльності при цьому було не впровадження комуністичних назв, а ліквідація румунських, німецьких та турецьких топонімів. Так, з румунської мови була перекладена назва Білгород-Дністровського – Cetatea Albă, Біла фортеця, при цьому до назви міста додали гідронім Дністровський. Фактично, місту була повернута стара назва, яка використовувалася в XIX ст. Більш масштабне перейменування назв населених пунктів почалося в 1945 р. На виконання постанови РМ УРСР від 14 листопада 1945 р., Ізмаїльський облвиконком уклав список населених пунктів, які планувалося перейменувати. Так, в Арцизькому районі планувалося змінити назву 15 населених пунктів, в Болградському районі – 11, у Бородинському районі – 17, у Кілійському районі – 8, у Лиманському районі – 20, у Ново-Іванівському районі – 5, у Ренійському районі – 7, у Саратському районі – 17, у Старокозацькому районі – 12, у Суворівському районі – 7, у Тарутинському районі – 12, у Татарбунарському районі – 7 та у Тузлівському районі – 16. Більша частина нових найменувань мала бути просто перекладена; 16 селищ повинні були отримати назви, пов'язані з комуністичною ідеологією або військовою тематикою (Гвардійське, Червоноармійське тощо), при цьому лише 2 населених пункти мали

отримати назви, асоційовані з українською культурою або символікою (наприклад, Шевченкове). Відзначимо, що місцева влада намагалася зробити вигляд, що перейменування здійснюється відповідно до бажання місцевого населення, проте жодних підтверджень керівники Ізмаїльської області не наводили. Всі згадані вище назви населені пункти отримали нові назви.

При цьому влада мала намір здійснити набагато більш масштабні перейменування. Планувалося дати нові назви Арцизькому, Лиманському, Тузлівському та Болградському районам – відповідно Жовтневий, Білгород-Дністровський, Приморський та Кутузівський, а саме місто Болград повинне було отримати назву на честь російського полководця М. І. Кутузова. Підставою для перейменування слугувало те, що перші три назви були пов'язані, як вказано в документі, зі спробою турецької колонізації краю. Необхідність змінити назву Болграда пояснювали бажанням трудящих, «які на багаточисельних своїх зібраннях порушили клопотання щодо присвоєння місту імені відомого російського полководця Кутузова». Ця пропозиція залишилася без відповіді.

Ідеологізовані назви мала значна частина організацій області, наприклад, артілі, МТС та ЛЗС, колгоспи тощо. Наприклад, кінотеатри «Перемога» та ім. Суворова в Ізмаїлі, кінотеатр «Зоря» в Білгород-Дністровському, крім того – парки: Комсомольський парк в Ізмаїлі, Парк перемоги та Ленінський сквер у Білгород-Дністровському. В 1945 р. в Ізмаїльській області виходило 12 газет, всі їхні назви були ідеологізовані: 3 газети у своїх назвах мали слово «правда», 5 – слово «прапор»: «Прапор рад», «Сталінець», «Придунайська правда» та ін. Станом на 20 грудня 1944 р. у системі Обласної ради промислової кооперації діяло 40 артілей, при чому 31 артіль мала ідеологізовані назви, 9 – нейтральні, при цьому не було жодної «української» назви. Додатково, 3 назви відбивали регіональний колорит, наприклад, «Придунайський цегельник» тощо. Ідеологізовані назви відображали факт приєднання Південної Бессарабії до УРСР: «Новий шлях», «Ім. 23 серпня» та «Звільнена Бессарабія». Відзначимо, що слово «червоний» фігурувало в назвах 13 артілей («Червона зоря» тощо). Абсолютно ідеологізованими були назви колгоспів: у їхніх найменуваннях були представлені майже всі діячі радянського пантеону та визначні військові. Крім того, були застосовані такі рідкісні назви, як «3п'ятирічки», «Червоногопрапору», «18партійноїконференції», ім. 18партійногоз'їзду, «23 річниця РККА», «4 п'ятирічки». Станом на 1952 р. 10 риболовецьких колгоспів із 13 мали ідеологізовані назви, винятком були колгоспи ім. 28 червня, ім. Суворова та «Придунайський рибалка». З іншого боку, серед 34 МТС лише 3 мали ідеологізовані назви – Жовтнева, Чкалівська та Октябрьская.

Вагомим напрямом запровадження радянської топоніміки в краї було перейменування вулиць. Як відзначають автори «Вулиці Ізмаїла: історія і сучасність», станом на 1946–1947 рр. частина вулиць Ізмаїла повернула назви початку XX ст., деякі назви були просто перекладені з румунської, частина вулиць отримала ідеологізовані назви, а також невелика кількість вулиць зберегла румунські назви.

На початку 1950-х рр. в Ізмаїлі було перейменовано 34 вулиці, при цьому деякі з них були названі на честь радянських партійних лідерів, революціонерів, а також українських письменників, поетів та вчених. З мапи міста зникли імена румунських політичних діячів та християнських святих. Вулиці, які мали ідеологічно-забарвлені назви, виникли у кожному місті, наприклад, у Білгород-Дністровському – Кіровський провулок, вул. Чкалова, Комсомольська; в Кілії – вул. Першотравнева та Колгоспна; в Рені – вул. Паризької комуни. В кожному місті з'явилися військові топоніми: вул. ім. Осипенка та ім. Чапаєва в Ізмаїлі, вул. ім. Чкалова в Білгород-Дністровському, вул. Червоноармійська та ім. П. Осипенка – в Кілії. Проте ще певний час у документах продовжували використовуватися старі назви. Так, на мапах Ізмаїла й Білгород-Дністровського 1947 р. вказані старі назви, наприклад, вул. Архієрейська.

Отже, процес перейменування вулиць, організацій та населених пунктів мав декілька завдань. Передусім радянська влада намагалася ліквідувати всі релігійні топоніми та назви, пов'язані з політичним ладом попереднього періоду. Додаткове завдання полягало у зменшенні присутності румунських, татарських та німецьких топонімів на мапі області. Проте головною метою було затвердити в масовій свідомості населення радянських ідеологем та штампів. Назви мали бути або ідеологізованими, або нейтральними, при цьому українських топонімів майже не передбачалося. Загалом, владні структури намагалися не тільки ввести нові символи замість старих, але й умовно «зачистити» топонімічну систему, зробити її гомогенною. Нові назви затверджували позитивне ставлення до ідеї початку нового життя Південної Бессарабії в складі УРСР, міф про Велику Вітчизняну війну, героїку праці, пропагували комуністичну ідеологію або нагадували населенню про деякі важливі у державному житті події.

АТО: діяльність добровольців, волонтерів, батальйонів і бригад Півдня України

Коваль Ілля

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
illyakoval2612@gmail.com*

Наукова проблема: відсутність узагальненого дослідження участі військових формувань та функціонування добровольчих батальйонів, регулярних батальйонів та бригад МВС та ЗСУ, волонтерських організацій, орієнтованих на допомогу воїнам АТО з Півдня України.

Новизна: на основі широкого кола джерел досліджено участь населення Півдня України в діяльності добровольців, волонтерів, батальйонів і бригад в АТО з 2014 року до 2018 року, зроблено узагальнення та сформульовано висновки досліджуваної проблеми.

Актуальність: на сьогодні тема АТО широко висвітлена громадськістю: видано документальні матеріали, написано сценарії до художніх фільмів, тощо. Але всі вони висвітлюють події лише в загальноукраїнському контексті, а участь населення

регіонів, у тому числі Півдня України, в цих подіях розглянуто побіжно. З огляду на це, тема є актуальною.

Історіографія проблеми участі населення Півдня України в діяльності добровольців, волонтерів, батальйонів і бригад в АТО пройшла кілька етапів у своєму розвитку, що відрізняються якісними та кількісними показниками. Зазначені питання висвітлювали такі автори, як С. Адамович «Російський слід у формуванні «новоросійства» з метою дезінтеграції Півдня і Сходу України (1990-2016 рр.)», І. Антипенко «Херсонський футбольний клуб допоміг батальйону територіальної оборони», Х. Бондаренко та А. Перепелиця «Сталінград. Станиця Луганська», Ю. Бутусов «Бої за Жолобок: 93-я бригада займає нові рубежі на Слов'янськ-Сербському виступі», К. Гладка, Д. Громков, В. Миронова та ін. «Добробати. Історія подвигу батальйонів, що врятували країну», М. Гнатовський «Кого покарає Міжнародний кримінальний суд? Міфи та реалії звіту щодо України», О. Загородний «Бійці 56-ї бригади зайняли другу лінію оборони на Донбасі», С. Кметь «Що таке «Новоросія» і як з нею бути», О. Кулаков «Героїчний 40-й батальйон «Кривбас»: чому генштаб поклав на нього провину за втрату Дебальцевого?», О. Левіт «Из Одессы на восток отправился батальон «Шторм», С. Мешняков «Расстановка сил», В. Покуса «Звільнення Красногорівки: розповідь начштабу 20-го ОМПБ», І. Сатарова «Рецепти відновлення миру на сході України від командирів батальйонів «Січеслав» та «Дніпро», В. Трохимчук, О. Калиновська, О. Криштопа, і Е. Назаренко «Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО», А. Шара «Розвідники 74 ОРБ. Від Мар'їнки до Донецького Аеропорту», О. Шемчук «Полковник Логвінов: На збірному пункті, де вишикувалось 60 чоловік, я сказав: «Хто не бажає проходити службу, крок вперед», ніхто не вийшов...». Критеріями періодизації історіографічного процесу стали зміни в політичній ситуації і стратегії суспільного розвитку в країні з урахуванням історико-хронологічного підходу.

Джерельна база дослідження є цілісною системою джерел, яка складається із законодавчих актів (Закон України «Про оборону України» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 9. Ст. 106.; Указ Президента України №555/2015 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України») та періодики.

Періодика представлена газетами і журналами всеукраїнського та місцевого походження, що виходять в електронних виданнях: «Українська правда», «Корреспондент», «Вінницька газета», «Бойківщина», «ZN.UA», «Новости Львова», «Уніаін», «Преступности.НЕТ», «Новини Одеси», «Сити», «Херсонские вести», «Днепр Час», «Никополь-онлайн», «ЗОВ», «Днепр комментарии», «Местные вести», «Тиждень.ua», «НикВести», «Вікна Одеса», «Ура-Информ», «Одесса комментарии», «048.ua», «ТСН», «Досьє», «ВВС Україна», «Ліга.Новости», «Коментарі», «Таймер-Одесса», «Подробности-ТВ», «Новый формат», «Лисичанськ-online», «5 канал», «Деро.Запорожье», «Іскра», «Думская», «Цензор.нет», «Європейська правда», «Гал-Інфо», «День», «Типичный Херсон», «Час.ua», «Мост», «Вести Украина»,

«Факты», «Хроники и комментарии», «Взгляд», «Страйк», «Кривой Por.life», «Лица», «Громадське», «Главком», «Експрес», «Inforesist», «Ukr.media», «Zanoza», «Obozrevatel.ua», «061.ua», «UA.info», «Gazeta.UA», «LB.ua», «Новости-N», «Zaxid.net», «Первый криворожский канал», «Ipress.ua», «Job-sbu.org», «Гордон», «Радіо Свобода», «Тезис-ТВ», «Програма Плюс». Виявлений комплекс джерел містить значний обсяг інформації, що дозволяє здійснити комплексне дослідження особливостей участі населення південного регіону України в діяльності добровольців, волонтерів, батальйонів і бригад в АТО.

Методи: загальнонаукові (логічний, структурно-системний, стадіально-регіональний, аналіз, синтез, індукція, дедукція, метод зіставлення); спеціально-історичні (порівняльно-історичний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний).

Хід роботи: постановив наукову проблему, розпочав пошук джерел, сформував історіографічну та джерельну бази, проаналізував набуту інформацію за допомогою критичного мислення та допомоги наукового керівника, дійшов до самостійних, аргументованих висновків.

Висновки: військовий конфлікт між збройними силами Росії та збройними силами України був спричинений вторгненням російських військ у Східні області України після серії проросійських виступів, у результаті яких було проголошено «державний суверенітет» ЛНР та ДНР. Важливу участь у протистоянні російській агресії беруть добровольчі батальйони, сформовані на території Півдня України, частина з яких підпорядковується МВС, інші – ЗСУ: «Скіф», «Сармат», «Холодний Яр», «Шторм», «Патріот» та інші. Важливим фактором формування добровольчих батальйонів, які відіграють ключову роль у війні на Донбасі, є волонтерський рух в Україні, спрямований на допомогу військовим і визволенню полонених.

Сприйняття населенням Дніпропетровщини подій Великого терору 1937-1938 рр.

Корнієнко Сергій

ЗВО «Криворізький державний педагогічний університет»

korney.s.99.17@gmail.com

У сучасних умовах існування та розвитку не лише України, а й світу важливим є захист від інформаційних атак, та, особливо, від цілеспрямованої пропаганди. В історії нашої країни існував приклад трагічних наслідків ефективної пропаганди у роки перебування при владі КП(б)У/КПУ, як регіонального представника Комуністичної партії, яка спромоглася насадити свої ідеї до початку масштабних репресій, хоча передумови тоталітаризму були закладені в самій структурі партії.

У сучасному світі ведення інформаційної війни стало панівним способом вирішення, серед іншого, політичних питань шляхом впливу на населення за допомогою підготовленої інформації. В цьому аспекті спостерігається схожість з державним терором радянської доби, в якому пропаганда посідала чільне місце. При цьому, до

сьогодні лишається важливим питання, наскільки пересічні громадяни усвідомлено сприймали та приймали пропаганду та вимоги поставлені вертикаллю влади.

Метою дослідження є виділення тенденцій поведінки особистості в суспільстві в умовах постійного пропагандистського впливу з боку держави.

Узагальнюючі праці дослідників тоталітаризму використано для усвідомлення умов життя радянських громадян 30-х рр. XX ст.: праця «Джерела тоталітаризму» Х. Арндт 1951 р. представляє систему тоталітаризму та таємну поліцію загалом. Продовженням цієї думки є написана у 2001 р. монографія І. В. Павлової «Механізм сталинської влади: становление и функционирование», в якій описано також партійне управління та роль окремих персон. Курс лекцій професора А. Назаретяна був використаний для відтворення принципів соціальної та політичної психології. Конкретні механізми створення та функціонування образу «ворога народу» представлені у дисертаційній праці канд. іст. наук Н. Арнаутова. Дані особливостей пропаганди 1937-1938 рр. представлені в статтях С. Корпачова та М. Бривка, де проаналізовано центральні розпорядження та місцеві рішення, а також періодику та мемуари.

Було опрацьовано наявні у вільному доступі офіційні документи, розсекречену документацію НКВС, у вигляді протоколів засідань двійок, допитів, доповідні записки та звіти, а також інформаційні зведення компартії, стенограми засідань та закриті листи до нижчих ланок управління. Особливої уваги заслуговує періодика досліджуваного періоду, а саме місцева газета «Зоря» та центральні «Правда» та «Большевик», а також газети української діаспори «Український вісник» (Канада). Окрему цінність представляють офіційні листи від арештованих до лідерів партії та особисте листування, з яких стають зрозумілими реалії повсякденного життя заарештованих.

На Дніпропетровщині спостерігається надто висока підтримка політики центральної влади, що відображається в регулярних арештах «троцькістів», а преса займалася висвітленням подій ще до початку «Великого терору» 1937-1938 рр. Про необдуману підтримку на Дніпропетровщині можуть свідчити події в м. Кривий Ріг, де навесні виключили з партії директора металургійного комбінату Я. Весніка, якого незабаром Політбюро ЦК ВКП(б) поновило в правах, а секретаря міськкому звільнили «за помилки в роботі».

Водночас визначальним чинником для сприйняття репресій було соціальне походження репресованого, а ЗМІ виступали засобом інформування, на які не посилалися як на джерело. Люди пов'язані з партійною чи військовою службою, а також члени їх сімей сприймали арешт як помилку чи суб'єктивність слідчого та намагалися виправдатися посилаючись на партійну діяльність, як М. Комаровський, що в листі Й. Сталіну просив особистої аудієнції, або дружина командира корпусу Ф. Скрастіна, яка подала прохання про реабілітацію в межах процедури апеляції. Водночас пересічні люди були переконані у сваволі виключно місцевих органів НКВС. Так, в березні-квітні 1938 р. 17 ув'язнених написали листа першому секретарю КП(б)У М. Хрущову, де жалілися на тортури під час допитів, що, однак, нині є загальновідомим. Визначальним в цій ситуації є прямий дозвіл на насилля від влади в особі Й. Сталіна саме в 1937 р.

Отже, населення наприкінці 30-х рр. XX ст. не було монолітною структурою, а тому сприйняття репресій різнилося залежно від різних факторів. Громадяни, що були репресовані протягом 1937 р. часто переконані в сваволі виключно місцевих органів, хоча ставлення до репресій напругу залежить від соціального стану людини. Преса, аналогічно до партосередків Дніпропетровщини, в своїй діяльності наслідувала центральні органи дослівно, не аналізуючи причин та наслідків. За кордоном події в УСРР були мало описані, проте періодично зустрічалися замітки від журналістів близького зарубіжжя, наприклад, Румунії, які, однак, відображають найбільш відкриті події.

**Фактор прикордоння – підґрунтя для масових репресій
1937-1938 рр. (на прикладі «Олевського прикордоння»)**

Курильчук Наталія

Київський університет імені Б. Грінченка

n.kurylchuk.asp@kubg.edu.ua

Питання формування кордону, його демаркація та делімітація, захист та охорона були важливим і складним питанням у всі часи існування української держави, адже він є одним із найважливіших чинників національної та міжнародної безпеки. Саме тому важливого значення надавали підписаному між радянською Росією та УСРР з одного боку і Польщею з іншого в 1921 р. Ризького мирного договору, який, розділивши Волинь та Полісся на дві частини, призвів до появи нових регіонів, зокрема й так званого «Олевського прикордоння» на території сучасної Житомирської області.

Історіографії, яка стосується зазначеної проблематики, основну увагу приділено дослідженням ролі Ризького миру, передусім в контексті зовнішньополітичних, українсько-польських відносин, оскільки він ознаменував закінчення радянсько-польської війни. Тут варто виділити розвідки М. Гетьманчука, Л. Шелюк, О. Дем'янюк та ін. Дослідженням прикордонного статусу Волині та Житомирщини та впливом його на долі місцевих жителів займалися О. Соловей, С. Макаруч, Т. Рафальська, Л. Бортник, С. Гуменний. Утім, відсутність спеціальних наукових розвідок у контексті окресленої проблеми такого регіону як «Олевське прикордоння» зумовила подальше її дослідження.

Основу джерельної бази становлять архівні та опубліковані джерела. Інформативними є матеріали Держархіву Житомирської області, а також Галузевого державного архіву СБУ в м. Києві та Житомирській області. Важливими для аналізу є кримінальні архівно-слідчі справи, а також звіти райкому, окружному, доповідні записки посадових осіб місцевої влади. Серед опублікованих джерел варті уваги 1-6 книги серії «Реабілітовані історією. Житомирська область».

Оскільки кордони між Україною і Польщею були встановлені без урахування жодних етнічних та історичних підходів, вони повністю ігнорували національні інтереси українців і були визначені лінією перебування польської армії з незначними

відступами в той чи інший бік. Кордон розділив не лише села, а й родини, адже траплялося так, що батьки мешкали на території підконтрольній більшовикам, а донька чи син з сім'єю після весілля переїздили в сусіднє село, яке згодом віднесли до складу Польщі. Не бажаючи миритися з такою ситуацією, селяни постійно порушували прикордонний режим, вирішуючи власні побутові та родинні проблеми. Проте як польська, так і радянська прикордонні адміністрації зараховувала таких осіб до категорії «політично неблагонадійних».

До того ж, оскільки кордони до середини 1920-х років слабо охоронялися і можна було без перешкод проникнути на територію сусідньої держави, радянська і польська сторони таємно готували військові операції та диверсійні акції на кордоні та за його межами. На радянській стороні створювалися диверсійно-шпигунські школи, учасників яких систематично перекидали через прикордонну смугу на територію Польщі. Така школа була утворена і в Олевську, туди скеровували осіб, які скомпрометували себе перед польською владою і були змушені співпрацювати з ДПУ, а також дезертирів польської прикордонної служби.

Також у 1920-х роках на Волині, зокрема і на території «Олевського прикордоння», активно діяли бандитські формування. Займаючись грабунком по обидва боки кордону, вони постійно переходили прикордонну смугу, за що в 1930-х рр. більшість з них було репресовано за звинуваченням у шпигунстві на користь Польщі, адже вони вважалися агентами іноземної контррозвідки. Підтверджує це величезна кількість кримінальних архівно-слідчих справ, які зараз у вільному доступі знаходяться в Державному архіві Житомирської області.

Яскравим прикладом може слугувати справа № 4386, порушена 16 грудня 1937 р. щодо мешканця існуючого тоді Олевського району с. Голиші Васильчука Андрія Єфремовича. Згідно з постановою, його, як агента польської розвідки, було звинувачено за ст. 54-6 та 54-10 КК УСРР у шпигунстві та здійсненні контрабандної діяльності. В протоколі допиту підслідного ми бачимо, що він зізнається у систематичному здійсненні контрабандної діяльності. Оскільки свідки «підтверджували» звинувачення, Андрій Єфремович змушений був зізнатися у шпигунстві на користь Польщі, на основі чого йому було призначено вищу міру покарання – розстріл [Фр. 5013. Оп. 2. Спр. 4386. Арк. 2, 9-11, 16-19].

За ст. 54-6 КК УСРР як агента іноземної розвідки в 1937 р. було звинувачено Будника Миколу Васильовича. Приводом для засудження слугував зв'язок із сином та донькою, котрі мешкали на території підконтрольній Польщі (с. Борове), а також той факт, що він сам до 1914 р. проживав у цьому населеному пункті. Ускладнювало його становище перебування з 1915 до 1925 рр. у німецькому полоні (учасник бойових дій Першої світової війни), з якого втік та нелегально повернувся в СРСР, поселившись в прикордонному хуторі Маріампіль Олевського району. Враховуючи все вище зазначене, Миколу Васильовича було засуджено до ув'язнення у

виправному трудовому таборі строком на 10 років. Однак, після закінчення терміну відбуття покарання в рідне село він так і не повернувся, подальша його доля невідома [Фр. 5013. Оп. 2. Спр.17741. Арк. 2, 31, 34].

Ще десятки таких справ, заведених на осіб, які мешкали по всій території прикордоння, лишаються недослідженими, а імена незаконно засуджених та загиблих досі забуті. Тому ця тематика вимагає подальшого детального вивчення.

Отже, зміна статусу частини територій Волинської губернії, яка була поділена між двома державами внаслідок підписаного 1921 р. Ризького мирного договору, суттєво вплинула на життя краю. Оскільки головними його особливостями стали прикордонне розміщення та багатонаціональність. Ці зміни були не завжди на користь місцевого населення, яке стало заручником ситуації. Прикордонне розміщення Олевщини викликало недовіру властей, а недосконале тогочасне кримінальне законодавство не потребувало великої кількості доказів для доведення вини. Саме тому до категорії потенційних жертв було зараховано представників всіх національностей та соціальних прошарків, тобто від свавілля влади страждали селяни, робітники, церковнослужителі та навіть місцеві керівники.

Декомунізаційні процеси у переформатування міського ландшафту Дніпропетровська/Дніпра

Оверченко Олександр

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
overchenko9924@gmail.com*

Питання впливу декомунізації на політичний, соціальний та духовно-культурний ландшафт України без сумніву знаходиться на вищих щаблях не лише академічної, але й суспільної актуальності. Воно активно розглядається у різноманітних проблемних і дисциплінарних контекстах в сучасній історіографії (О. Гриценко, В. Яворцький, А. Плеханов, Г. Касьянов, С. Руденко та ін.) та публіцистиці. Однак, не зважаючи на початок її історіографічного освоєння, особливості реалізації, форми і наслідки такої історичної політики для топонімічного обличчя Дніпропетровська/Дніпра, для історичної пам'яті локального соціуму опинилися поза увагою професійних істориків, що й визначило наукову новизну даного тексту. Його завданням стало виявлення характеру і масштабів змін у комеморативних практиках, що відбулися протягом 2015 – 2016 рр. у межах політики декомунізації, та їхній вплив на переформатування символічного культурного простору сучасного міста. Предметом вивчення стали масові перейменування топонімічних об'єктів та процес перегляду значимості історичних пам'ятних знаків та пам'ятників.

Джерельна база складається з нормативно-правових актів (Закони України, розпорядження міської голови, голови ОДА, накази Міністерства культури України), які стали юридичною основою декомунізаційних процесів, а також матеріалів наданих

Дніпропетровським обласним центром з охорони історико-культурних цінностей.

Під час дослідження був проведений аналіз топонімів та пам'ятних знаків, які підпали під декомунізацію. Виявлено, що загалом було змінено 357 найменувань вулиць, проспектів і площ. Вони були поділені за критерієм належності до певного історичного часу. З'ясувалося, що більшість нових назв відносилися до дорадянського періоду та присвячені насамперед персоналіям, з яких лише 66 мають відношення до історії міста.

Незважаючи на те, що внаслідок «топонімічної революції» міський культурний ландшафт суттєво змінився, його змістовне наповнення в цілому, як і раніше, характеризувалося помітним ідеологічним навантаженням (звісно, принципово іншого гатунку).

Стосовно пам'ятних знаків та пам'ятників, то зафіксовано 25 демонтованих об'єктів (22 пам'ятника та 3 пам'ятні знаки): 20 пам'ятників партійним та радянським діячам, 2 колективних пам'ятники та 3 знаки (присвячені діяльності більшовиків в 1905 р. та під час нацистської окупації, а також Г. Петровському).

Проаналізувавши перелік пам'ятників було встановлено, що, незважаючи на певні результати декомунізації, в місті залишається багато символів радянського періоду. Зі 193 пам'ятників, що створені у радянський час або взяті під охорону радянською владою, 159 присвячені радянській історії, а решта (34 об'єкти) відносяться до інших історичних періодів. Серед них 12 пам'ятників, 8 місць історичних подій, 8 будівель, 3 могили, 1 пам'ятка, присвячена Новобогородицькій фортеці, 1 – верстовій милі Катерини II, 1 – гудку заводу.

Отже, не зважаючи на «декомунізацію», як процес очищення міського простору від радянського символічного навантаження, у Дніпрі присутні значимі сліди радянських та імперських часів. Також було виявлено, що однією із основних особливостей самопрезентації міста як до, так і після декомунізації, залишається невисокий рівень присутності в комеморативній практиці Дніпропетровська/Дніпра суто міського та регіонального компонентів. Міська історична культура виявилася надзвичайно нестійкою у сприйнятті та засвоєнні декомунізаційних впливів, а історична пам'ять цілком лояльною до нав'язаних ззовні (центральною і місцевою владою, ідеологічним дискурсом, поточними політичними завданнями тощо) способів конструювання міського історичного ландшафту. Можна стверджувати, що декомунізація по-дніпропетровськи проходила у прискореному темпі й скоріше нагадувала «ідеологічне іконоборство», ніж глибоко продуманий процес. Найбільш яскраво це виявилось на топонімічному рівні, оскільки вулиці, проспекти та площі опинилися менш захищеними, адже їх перейменування цілком залежало від вольових зусиль та ідеологічних уподобань влади та місцевих активістів.

Цивільне населення у прифронтовій зоні Східного фронту в роки Першої світової війни

Хома Вікторія

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
vikahomahistory@gmail.com

Дослідження цивільного населення в прифронтовій території є відносно новою сферою досліджень в українській історіографії. Питання проблеми життя в прифронтовій території вбирає в себе велику кількість побутових і воєнних реалій Першої світової війни.

Актуальність дослідження проблеми полягає в тому, що у війну було втягнуто не лише «людей зі зброєю», а і мирне населення, яке до Першої світової війни ніколи не брало участі безпосередньо у воєнних діях, а в цьому конфлікті стало учасником воєнних дій. Основну групу історичних досліджень з даної тематики складає сучасна українська історіографія. Проблема побуту населення того часу найбільш широко розглянута в працях О. Вільшанської та О. Кириєнка. Ще одним автором, який надає увагу повсякденному аспекту на Східному фронті, є О. Олієвський. Потрібно виокремити дисертації О. Мазура, І. Береста. Автори досліджують становище населення в Галичині та політику окупаційної влади в 1914 р.

Джерельна база складається з мемуарів і спогадів очевидців подій: праця американського журналіста Дж. Ріда «Вздовж фронту», щоденник-хроніка І. Бажанського «Війна», спогади Ю. Вебера «Окупація Чернівців російськими військами». Важливим джерелом інформації є звіти, зокрема «Звіти тимчасової воєнної влади генерал-губернатора Галичини по управлінню краєм». Варто відзначити збірник документів «Україна в XX столітті. (1990-2000): Збірник документів і матеріалів».

Мета дослідження: визначити становище, в якому перебувало населення прифронтових територій Східного фронту Першої світової війни.

Під час дослідження було розглянуто повсякденне життя населення вздовж Східного фронту періоду 1914-1918 рр. Перша світова війна змінила становище прифронтового населення. Велика війна змусила їх бути безпосередньо задіяними у військових операціях, взаємодіяти з армією Австро-Угорщини, та вперше стикнутися з окупацією російськими військами. Великих знищень зазнало українське село, адже саме з села ворогуючі армії Першої світової війни намагалися максимально витягнути продовольчі запаси та реманент, який міг згодитися в військовій справі. В прифронтових селах розквартировували військові загопи російської армії в хатах заможних селян або в місцевих школах. Часто для копання окопів російське військове командування використовувало місцеве населення, або ж створювали робітничі загопи, оплата такої праці була мінімальною, а в основному безплатна. Проблемаю прифронтового життя була постійна присутність військових як австрійської, так і російської армій, що супроводжувалася масовими грабуваннями цих територій. У таких умовах населення мігрувало в глибші регіони обох імперій, подалі від лінії фронту.

Люди масово втрачали свої довоєнні привілеї, не маючи змоги оплачувати щоденні потреби, переходили в розряд маргіналів. Під час війни давало про себе знати безробіття. В багатьох селах на Поділлі та Буковині була загроза голоду, тому багато людей йшли в найближчі міста та продавали або обмінювали на продукти усе майно, яке могло мати цінність. У підросійській Україні відчутним стало підвищення цін на продукти в 3-4 рази в порівнянні з довоєнним періодом. Уздовж фронту від Волині до Поділля було завдано шкоди величезній кількості господарств, знищено посіви, а коли війна набула позиційного характеру, тягар постачання армій ліг на плечі мирного населення. Часто люди намагалися взаємодіяти з військовими, відомі випадки, коли солдати Російської армії платили населенню за продукти харчування. Через затяжний характер Великої війни, люди перестали гостро реагувати на зміни поблизу фронту, вони продовжували жити, звалили до артобстрілів, реквізицій реманенту та продуктів господарювання.

Та все ж, спробуємо дати відповідь на головне питання: чи змогло прифронтове населення впоратися з тими бідами, які на них впали? Так, змогло. Прифронтові райони змушені були пристосовуватися та взаємодіяти в умовах війни, і, хоча населення Галичини, Волині, Поділля та Буковини багато втратило через війну, проте зберегло своє життя, а це було найважливішим в умовах війни.

**Етноконфесійні трансформації кінця XVIII – поч. XIX ст. на
Поділлі крізь призму політики російського самодержавства**
Гриськова Наталія

Камянець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
nataliya80986@ukr.net

У наш час актуальності набувають студії з досліджень історії міжконфесійних відносин та їх трансформацій у контексті історії Церкви і повсякденності. Важливими є теми, пов'язані з вирішенням конфесійних питань, вивченням міжконфесійних взаємовідносин і причин їх трансформації в тому чи іншому регіоні. Тому значним попитом користується регіоналістика.

Тема статті є досить актуальною, оскільки допомагає розкрити й комплексно проаналізувати політику самодержавного уряду Російської імперії щодо різноконфесійних етнічних меншин Поділля, у кінці XVIII - на початку XIX ст. Цей край традиційно сприймається як регіон із глибоким корінням поліетноконфесійності й значним впливом не лише православної, а й римо-католицької, уніатської конфесій і юдейської релігії. Територіальні межі регіону визначаються землями Південно-Східного Поділля і Брацлавщини, що географічно збігалася з територією Подільської губернії та православної Подільсько-Брацлавської єпархії.

Актуальним є дослідження зовнішніх і внутрішніх чинників етноконфесійної політики російського царизму й аналіз специфіки етнорелігійного життя на Правобережжі; діяльність інституцій державного управління та адміністративного контролю в етнополітичному просторі регіону, а також їх нормативно-правова база. До того ж варто з'ясувати суть й особливості етноконфесійної політики, проаналізувати релігійно-церковні трансформації, які відбувалися в умовах інкорпорації регіону до Російської імперії. Важливою є характеристика законодавчих і нормативно-правових актів, архівних документів і матеріалів, що регулювали державно-церковні відносини на Поділлі та впливали на конфесійну політику самодержавства. Актуальність теми зумовлена також відсутністю в історіографії робіт, які б комплексно та всебічно розглядали проблему етноконфесійних трансформацій на Поділлі в останній чверті XVIII – на початку XIX ст. у контексті віросповідної політики Російської імперії. Вивчення специфіки міжконфесійних відносин дає можливість зрозуміти не лише суспільні, культурні й моральні цінності минулого, але й деякі закономірності сьогодення. У сучасній релігійній ситуації в Україні цінною є практика співіснування представників різних віросповідань у даному регіоні.

Наукова новизна теми зумовлена постановкою й розробкою історичної проблеми, що досі не була виокремлена як предмет спеціального наукового дослідження. Концептуальний задум полягає в тому, щоб виявити специфіку розвитку етноконфесійних відносин та їх трансформацій на Поділлі в останній чверті XVIII – на початку XIX ст.

Проблеми етноконфесійних трансформацій на Поділлі розглядали краєзнавці П. Батюшков, В. Гульдман (який, зокрема, зібрав статистичні дані, що характеризували ситуативний стан масштабів поширення тієї чи іншої релігійної конфесії в регіоні й

РОЗДІЛ XIII

РАННЬОМОДЕРНА ТА МОДЕРНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

допомагали з'ясувати динаміку змін чисельності релігійних вірувань в Подільській губернії). Першу спробу показати складний і суперечливий процес релігійно-церковного життя України та її регіонів у XVIII – XIX ст. зробив відомий церковний дослідник М. Коялович. Етноконфесійними питаннями цікавилися такі краєзнавці як: М. Яворський, М. Сімашкевич, Є. Сецинський. Окремі аспекти етнічної політики російського самодержавства на Правобережній Україні в XIX ст. проаналізовані у працях М. Яворського, О. Оглобліна, М. Слабченка, Ф. Ястребова, В. Щербини, М. Шульгіна.

У радянську епоху дослідження, пов'язані із церковною та етноконфесійною тематикою, знаходилися під заборонаю й перебували під повним контролем влади. Незважаючи на це, впродовж 1990-х років українські вчені суттєво посилили увагу до цієї теми, водночас А. Зінченко й О. Крижанівський охарактеризували церковно-релігійну політику царизму. У розвідках Н. Стоколос, В. Перерви, Ю. Білоусова, С. Таранця й інших дослідників визначено характерні риси й особливості церковно-релігійної політики російського самодержавства щодо кожної з етнічних спільнот Правобережної України. Дана тема була відображена у низці праць подільських істориків-краєзнавців. У публікаціях науковця А. Філінюка розглядається широке коло питань, серед яких вагоме місце займає релігійна тематика, де окреслюються загальні тенденції міжконфесійних взаємин на Поділлі. Значний внесок у розробку означеної проблеми зробили учні вченого: Ю. Блажевич, В. Кундельський, О. Кримська. У своїх дослідженнях вони охопили чимало аспектів, котрі торкаються релігійного життя та міжконфесійних відносин на теренах краю у кінці XVIII - на початку XX ст.

Джерела з дослідження даної теми представлені неопублікованими документами й матеріалами, що зберігаються в системі Національного архівного фонду України: фонди архівосховищ Центрального державного історичного архіву в м. Київ і Державних архівів Вінницької та Хмельницької області, що дозволяють розкрити різні аспекти міжконфесійних відносин на Поділлі у період з кінця XVIII – на початку XX ст. У 442 фондї «Канцелярія Київського військового, Подільського й Волинського генерал-губернатора у 1832-1914 роках» представлено матеріали, що допомагають розкрити основні аспекти міжконфесійних відносин у краї на господарсько-побутовому рівні та показати їхню специфіку.

Важливим джерелом є тогочасна періодика, а саме матеріали і повідомлення, розміщені на сторінках «Подільських єпархіальних відомостей», котрі безпосередньо пов'язані з дослідженням динаміки змін статистичних даних щодо релігійних конфесій на Поділлі, міжконфесійним стосункам подолан тощо. Освітні, соціально-економічні, церковно-релігійні аспекти етнічної політики Російської імперії розкривають праці «Комісії для опису губерній Київського навчального округу» (1850 – 1864 рр.).

Методологічні засади дослідження ґрунтуються на загальнонаукових методах історизму, об'єктивності та науковості, принципи яких доповнені низкою загальнонаукових і спеціально-історичних методів, зокрема, конкретно-пошукового, когнітивного, історико-географічного, проблемно-хронологічного,

історико-аналітичного, історико-статистичного, історико-системного, структурно-функціонального, порівняльного, описового. Принцип історизму дозволяє розглянути процеси змін статусу різних релігійних конфесій на Поділлі у відповідній хронологічній послідовності, дослідити міжконфесійні відносини в краї з урахуванням особливостей вказаного періоду.

Тема дослідження тісно пов'язана з демографією, соціологією, етнографією, правознавством, релігієзнавством, краєзнавством тощо. Також використано синтез різноманітних дослідницьких методів, серед яких можна виділити: історико-порівняльний (дозволив виділити загальні та специфічні риси повсякденних міжконфесійних відносин) і періодизації (дозволив співставити основні тенденції у віроповідній політиці кожного з монархів).

Отже, упродовж досліджуваного періоду російський уряд ухвалив значну кількість нормативно-правих актів, що стосувалися етноспільнот Поділля й визначали їхній політико-правовий статус. «Именные высочайшие указы», розпорядження та інші законодавчі акти вищих інституцій Російської імперії мали чітко виражений політичний підтекст, приводили до етноконфесійних трансформацій, сприяли русифікації регіону. Основне завдання нормативно-правових актів полягало в зменшенні впливу шляхти на суспільно-політичні процеси у регіоні. Настрої самодержавства й, відповідно, нормативно-правова база, яка регламентувала етноконфесійне життя на території Південно-західного краю, часто диктувалися антинастроями в суспільстві.

«Провокація» у революційному русі імперської доби: до трактування терміна

Ланько Дар'я

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
darya.lanko@gmail.com*

Різні методи таємного спостереження, зокрема й за допомогою внутрішньої агентури, активно використовувалися правоохоронними органами Російської імперії проти революційного руху ще з другої половини XIX століття. Наприкінці XIX – на початку XX століття для визначення діяльності внутрішніх агентів використовувався термін «провокація», однак, розуміння цього терміну різнилося залежно від того, чи він вживався урядовцями й працівниками поліції, чи діями революційних рухів.

Термін «провокація» застосовувався в історіографії радянського періоду і продовжує вживатися на сучасному етапі українськими та російськими дослідниками. Однак, незважаючи на те, що розуміння цього терміну ніколи не було однозначним, у більшості випадків його використання дослідниками має тенденційний характер, термін вживається без обґрунтування. Окремі російські дослідники, такі як Ю. Овченко та О. Віхарєв, здійснювали аналіз розуміння вказаного терміну різними суспільними групами Російської імперії, однак здебільшого на основі джерел,

авторами яких були урядовці чи працівники правоохоронних органів. Натомість в українській історіографії наразі не склалося дискусії щодо терміну «провокація», що робить особливо актуальним дослідження цього питання та залучення до аналізу джерел, які свідчать про сприйняття терміна представниками українського руху.

Офіційною позицією уряду Російської імперії щодо поняття «провокація» можна вважати пояснення, надане міністром внутрішніх справ П. Столипіним під час його виступу у Державній Думі в лютому 1909 року. Він оголосив, що уряд вважає провокаторами лише тих агентів, які самі ініціювали скоєння злочину та підбурили до нього інших осіб. Позиція багатьох працівників поліції, які самі були організаторами агентурної роботи чи могли спостерігати, як відбувався цей процес, загалом відповідає тій, яку виголосив П. Столипін. Проаналізовані спогади працівників поліції мають спільну рису: їх автори здебільшого наводять два варіанти розуміння терміну «провокація», не лише обґрунтовують правильність «офіційного» розуміння, яке ототожнювало «провокацію» з юридичним терміном «підбурювання», а й піддають критиці всі інші варіанти трактування поняття. Хоча варто зазначити, що дехто з працівників поліції не заперечував існування «поліційної провокації», тобто ситуацій, коли агент брав активну участь в організації правопорушення не з власної ініціативи, а за наказом поліції.

У революційному середовищі кінця XIX – початку XX століття «провокація» здебільшого ототожнювалося з діяльністю внутрішньої агентури, незалежно від того, чи був конкретний агент виключно інформатором, чи брав участь в організації та реалізації акцій.

Термін вживався не лише щодо агентів, які були членами нелегальних організацій чи належали до близького кола спілкування з їх діячами. Наприклад, Є. Чикаленко у своїх спогадах називав «провокатором» робітника, який надав поліції свідчення про своє одноразове посередництво у встановленні зв'язку між двома діячами громадського руху. Д. Соловей, згадуючи про перебування у в'язниці в 1914 році, називав «провокатором» агента поліції, який вдавав із себе в'язня і намагався спілкуватися з ним через стіну із сусідньої камери.

Слід зазначити, що в окремих випадках термін «провокатор» міг вживатися не лише щодо самих агентів, а й щодо організаторів агентурної роботи. Наприклад, В. Бурцев називав «провокаторами» інспектора Петербурзького охоронного відділення Г. Судейкіна й очільника закордонної агентури Департаменту поліції П. Рачковського.

Отже, основною тенденцією для урядових кіл і працівників поліції було розуміння «провокації» як підбурювання, а для діячів революційних рухів – ототожнення її з будь-якою діяльністю внутрішньої агентури. Однак трактування терміну визначалося не лише двома варіантами і мало багато ситуативних нюансів.

Дворянські опіки як станові контролюючі органи Російської імперії

Лоза Анна

Київський національний університет імені Т. Шевченка

anna.loza690@gmail.com

Протягом усього періоду існування Російської імперії дворянський стан посідав особливе місце в усіх основоположних процесах життя держави. При цьому, саме становище дворян було умовно бінарним: вони були опорою монархії і, водночас, виступали підданими, які хоча й мали розширені права/привілеї, проте, підпорядковувалися законам і контролювалися імперським урядом.

Наразі історики мають велику кількість джерел, за якими вони можуть реконструювати соціальне становище дворян. Одними із них є нормативно-правові акти, зокрема, «Повне зібрання законів Російської імперії» та архівні джерела, що стосуються діяльності станових корпоративних органів. Серед них фігурують документи, пов'язані зі створенням і функціонуванням дворянських опік. Якщо стан вивчення різних аспектів діяльності дворянських зібрань і предводителів дворянства знаходиться на досить високому рівні, то дворянські опіки наразі не є достатньо вивченими. Умовно існує два вектори їх дослідження. За першим вони розглядаються як ще один становий орган по регулюванню окремих сфер життя дворян (О. Гуржій, Ю. Русанов, В. Шандра, О. Барвінок, І. Кочергін тощо). За другим увага зосереджена на опікунському аспекті їх діяльності, тобто дворянські опіки розглядаються як послідовний історичний етап видозміни законодавства у сфері регулювання справ вдів і сиріт, що залишилися без годувальника (Ю. Константинова, Є. Соловйова, Н. Рудий, О. Малишев, Г. Корогод тощо).

Питання, яке ми ставимо перед собою в даному дослідженні – як нормативно-правові акти та архівні джерела, що стосуються діяльності дворянських опік, можуть допомогти в контексті вивчення взаємостосунків між імперією та дворянами. Ідеться про те, що дворянські опіки відображали узаконену модель взаємодії, яка регулювала відносини між дворянами та імперськими органами влади. У цій моделі відобразились не лише писані закони, але й соціальні традиції, неформальні норми поведінки тощо. Це є важливим, адже привілеї за дворянами були закріплені за принципом соціальної ідентичності.

Методологічною основою дослідження виступають методи аналізу, абстрагування та синтезу, а також принципи історизму, комплексності, системності та наукової об'єктивності.

Контролююча функція дворянських опік проявлялася в самому характері її повноважень, а конкретніше - в умовах, за яких та чи інша справа переходила під юрисдикцію даного органу. Перша з них - перехід майна дворянина під тимчасову або повну опіку в результаті значної заборгованості або банкрутства внаслідок виявлення «роскоши безмерной и разорительного ... беспутства, мотовства, тиранства и жестокости». Останнє для нас є прикметним через те, що до причин, серед яких власність дворянина могла перейти під опіку, є порушення етосу стану. Загалом, питання про те, яким має бути опікун, було строго

врегульоване в законодавстві, що дає можливість сформувати рамку допустимої та бажаної поведінки представника стану. У даному разі йшлося не лише про етичну складову, але й прагматичну, адже борги дворян могли призвести до втрат в імперській казні.

Друга умова, за якої справа дворянина могла опинитися в розгляді дворянської опіки, - це участь в заколотах. Один із найяскравіших проявів можемо простежити на прикладі маєтностей польських поміщиків після їх участі в повстаннях за відновлення Речі Посполитої.

Третя з умов, які варто зазначити при розгляді контролюючої функції опіки, - це перехід маєтку після смерті власника виключно у власність особи з дворянського стану. Отже, імперія контролювала межі розростання стану, що було необхідною умовою як елітарності його представників, так і стабільності самої імперії.

Отже, мета діяльності дворянських опік була подвійною: дані станові органи мали виконувати соціальну функцію захисту сиріт та вдів, і, водночас, гарантувати контроль монархії над стабільністю свого державного ладу через забезпечення врегульованості існування соціального стану - опори імперії.

Соціально-демографічні втрати населення під час Коліївщини 1768-1769 рр.

Опарін Ілля

Черкаський національний університет імені Богдана

Хмельницького

illiaoparin@gmail.com

Коліївщина за своїм характером і перебігом подій була черговою відповіддю на методичні спроби релігійного, культурного й соціально-економічного гніту польською владою українського населення Правобережжя протягом першої половини XVIII ст. (розлогу інформацію про безчинства польської влади наводить очевидець тих подій – канівський міщанин Сидір Іванович, який описував ці злочини для їх розгляду місцевим гродським судом). Важливим чинником також було сподівання місцевого населення Правобережжя на підтримку православних росіян в боротьбі проти польського панування.

Новизна дослідження полягає в поглибленому вивченні демографічних змін на Правобережній Україні під час гайдамацького повстання 1768-1769 років, зверненні уваги на станове й етнічне походження жертв й учасників - повстанців з одного боку, і самих гайдамаків, постраждалих від рук польської та російської влади, – з іншого. Окрім цього, особливо цікавим є вивчення суспільного походження учасників повстання, оскільки, як відомо, коліївський рух був поширений і на Запорізьку Січ, що стосується грудневого «бунту сіроми», в якому брали участь рядові козаки, незадоволені своїм економічним становищем.

Задля вивчення питання про соціально-етнічний фактор повстання та демографічні зміни внаслідок військових дій Коліївщини, було розглянуто праці видатних українських істориків XIX – XX ст. (М. Грушевського, П. Куліша, В. Шульгіна, В. Антоновича, П. Мірчука, Г. Храбана та інших), сучасних вітчизняних (Є. Букет, Ю. Белочкіна й інших), і зарубіжних дослідників (Т. Таїрової-Яковлевої). При опрацюванні теми було також розглянуто документи польських і російських державних структур, свідчення очевидців і безпосередніх учасників коліївського повстання (часто мають суб'єктивні дані, чим буде зумовлено їх критичну оцінку).

Під час розгляду питання про соціально-демографічні зміни в повстанні коліїв важливими є червневі події в Умані. Зокрема, польський шляхтич С. Крушельницький називав фантастичні цифри загиблих від рук коліїв (85 тис. осіб), водночас подальші дослідження вітчизняних істориків (Г. Храбана зокрема), називають реалістичнішу кількість жертв гайдамаків – 2 – 3 тис. осіб.

Важлива роль у гайдамацьких повстаннях і, особливо Коліївщині 1768 року, належить запорозькому козацтву. Зокрема, лише під Уманню, за повідомленнями російського генерала М. Кречетнікова, за червень – липень 1768 року, було заарештовано сімдесят три запорозьких козаків і 784 – селян-гайдамаків. Інший генерал – М. Рєпнін – вказує на 938 заарештованих гайдамаків у місті, із яких вісімдесят сім осіб були запорожцями. Про арешти козаків-коліїв повідомляли й інші донесення російських високопосадовців: граф Петро Апраксін серед захоплених ним сімдесят чотирьох гайдамаків виявив сорок «настоящих наших запорожских козаков»; генерал-майор Подгорчані арештував під Монастирищем тридцять вісім запорожців; майор Вурм захопив дев'ять козаків у Мошнах тощо. Вітчизняний історик XIX ст. М. Максимович говорив про 420 запорожців, які перейшли на Правобережжя в 1768 році для допомоги гайдамакам. Серед них лише на території Російської імперії було засуджено 126 осіб.

На основі розглянутих джерел та наукових праць дослідників, було сформульовано наступний план вивчення вказаної теми:

1. Етно-конфесійна складова Коліївщини.
2. Значення станового походження під час повстання коліїв.
3. Уманська трагедія: проблематика наукових спекуляцій.
4. Розправа над гайдамаками в Речі Посполитій та Російській імперії.

Отже, Коліївщина як суспільне явище в історії України є досить складним у своєму сприйнятті, оскільки, з одного боку, це стало символом суспільної непокори українців і відстоювання їхніх прав. З іншого, це призвело до численних втрат серед цивільного населення, стало причиною нових розправ і посилення польського і російського впливу на українське населення, а також нових злочинів проти людяності з обох боків учасників повстання й представників влади.

Ремісничі корпорації ранньомодерного Львова: особливості уконституювання та функціонування

Паславська Наталія

*Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України
natalia_hudz@ukr.net*

Історія Львова ранньомодерної доби нерозривно пов'язана з діяльністю ремісничих корпорацій, які забезпечували життєдіяльність усіх сфер міського побуту. Попри те, що перші об'єднання ремісників у місті з'явилися наприкінці XIV ст., процес уконституювання цехів був тривалим і мав свої особливості. Відповідно, метою публікації є окреслення загальних рис становлення та функціонування цехових інституцій і їх членів.

Історіографічна традиція львівського ремесла представлена публікаціями українських і польських дослідників. Варто назвати праці синтетичного характеру Л. Харевічової та Я. Кіся, окремі дослідження про цехи та ремісників С. Білецького, М. Горна, В. Лозинського, Г. Яценко тощо. Серед нових публікацій виокремимо напрацювання М. Капралія й О. Заяця про львівських шевців і крамарів відповідно.

Ремесло об'єднувало значну кількість професіоналів своєї справи, які забезпечували різні людські потреби, а ремісники становили основний загал львівського міщанства. Діяльність ремісників базувалася на принципах корпоративності, ієрархії та дисципліни, які були визначальними для функціонування цехового устрою. Цехові корпорації являли собою організації, що мали визначену ієрархічну структуру й соціальний статус, а також поширювали вплив на всі сторони життя своїх членів. Керуючись правами, привілеями та статутами, цехи створювали необхідні умови для професійної діяльності власних колективів, котрі поділялися на соціально-вікові групи: учні – підмайстри – майстри – цехмістри та столові майстри. Водночас процес соціалізації ремісників був тривалим й охоплював декілька етапів, що контролювалися досвідченими майстрами.

Визначальною датою для львівських ремісничих цехів вважаємо 13 вересня 1525 року, коли у Кракові король Сигізмунд I окремим привілеєм затвердив права львівських ремісничих інституцій. Підставою для появи документа стали суперечки між львівськими та краківськими цеховиками. Останні стверджували, що володіють монополією на навчання й визволення учнів та підмайстрів, тому й не враховують час підготовки учнів у львівських цехах; окрім того, майстрів зі Львова у Кракові не брали на роботу. Краківські ремісники практично кваліфікували львівських партачами або ненавченими, котрі мусили довчитися та визволитися в їхньому цеху. Королівський декрет позбавив львівських ремісників правової залежності від краківських, а також створив передумови для монополізації процесу навчання й визволення учнів у містах та містечках Руського, Подільського воєводств та Волині.

Зваживши на багатопланову роль ремісничих корпорацій у житті міста (забезпечували боєприпасами й амуніцією фортифікації Львова, брали участь в обороні), Сигізмунд I стабілізував їхнє правове становище щодо економічних

амбіцій шляхти. Зокрема, 27 лютого 1540 року в Кракові король видав привілей, за яким цехи Львова були збережені, їхні попередні права та привілеї залишалися підтвердженими. Протистояння з краківськими ремісничими інституціями та позитивний вердикт монарха (у формі декрету) каталізували вконституювання правової діяльності львівських цехів. Для цього слід було юридично закріпити давні положення організації цехового ремесла у вигляді статутів і домогтися їх офіційного підтвердження королем чи його урядниками. Відтак, за підрахунками М. Капралія, у XVI ст. тринадцять цехів отримали від львівських райців статuti, які були затверджені польськими монархами. Це відобразилося на переліку цехмістрів, котрі присягали в ратуші на виборах міських урядовців (діяльність лише записаних цехів міська влада вважала легітимною). На початку XVI ст. присягу склали дванадцять цехмістрів, в середині століття – п'ятнадцять, наприкінці – двадцять.

Легально займатися ремеслом могли лише повноправні громадяни після вступу до цехової корпорації. Однак розвиток міста й збільшення його населення, а також цехові статутні обмеження створювали сприятливі умови для роботи позацехових ремісників. Партачі, які не могли стати членами ремісничих корпорацій, запроваджували систему виробництва товарів на передмістях, де мешкали, налагоджували контакти з крамарями й збували їм свої вироби. Шляхетські та духовні власники юридик нерідко в судовому порядку захищали інтереси партачів, які займалися ремеслом в їхній юрисдикції, а цехмістри для усунення того чи того партача не раз вдавалися до матеріального заохочення окремих урядників на юридиках. Межа між цеховим та нецеховим ремеслом іноді ставала досить розмитою, зокрема, у випадках, коли цехові майстри не сплачували податків чи не виконували інших міських або цехових повинностей. За таких обставин для міської та ремісничої влади вони опинялися на одному щаблі з партачами – їм загрожувала конфіскація товару чи заборона працювати за фахом.

Кінець кінцем, розвиток партацтва стимулював занепад цехового виробництва.

Отже, ремісничі корпорації Львова змогли набути самостійного статусу завдяки королівським привілеям і статутам. Цехи стали невід'ємними складовими життя міста, забезпечуючи розвиток і стабільність його економічно-соціальної сфери.

Образ українських земель та українців у польській суспільно-політичній думці 1848 року

Радецький Назар

*Львівський національний університет імені І. Франка
azaron35@ukr.net*

В історичній науці розглядають проблему образу українських земель і українців у польській суспільно-політичній думці крізь призму польсько-українських взаємин. Подібний підхід до досліджень подає спрощену картину історичних подій того часу та світоглядних основ польських політичних діячів середини XIX ст. Переосмислення

текстів, залишених польськими політичними діячами, сприятиме подоланню фрагментарності, дасть об'ємне зображення історичних подій. Дослідження продукту людського мислення та введення його в соціокультурний контекст епохи сприяє осмисленню сучасниками дій і мотивів людей минулих часів, розвінчуванню стереотипів, детальнішому аналізу образу однієї нації в очах іншої.

Основу дослідження становлять праці та статті Каспера Ценглевича, Генрика Богданського, Юзефа Супінського, Антонія Добчанського, Леона Корецького, Кароля Відмана, Яна Кароля Цибульського, Юліана Горошкевича, Генрика Яблонського й інших осіб епохи. В історіографії до питання образу українських земель й українців у польській суспільно-політичній думці 1848 року опосередковано зверталися Феодосій Стеблій, Ярослав Дашкевич, Анджей Земба, Ніна Пашаєва, Світлана Фількович, Ян Козік, Мар'ян Мудрий та ін.

Тексти польських суспільно-політичних діячів містять значну кількість характеристик українського населення станом на 1848 рік. Основна увага в характеристиках приділена селянству, а описам притаманні основні тенденції романтизму. Малорусин (українець), прив'язаний до старовини, яка відображена в піснях і переказах, з яких він отримує уявлення про свободу та добро, матеріальне буття. З особливим захопленням українці слухають лірників і розповіді старших людей про давні часи та козацтво. Населення перебуває під впливом історій про козацтво, наслідування козацьких традицій присутнє й до середини XIX ст. Чим ближче до Дніпра, тим Русь стає більш характерною, а щоб налюбуватися повнотою руського життя, потрібно бути за Дніпром в Малоросії. У текстах Г. Яблонського та Ю. Горошкевича можемо прослідкувати вживання термінів «українець» та «Україна». Термін «українець» із проаналізованих текстів вживається як синонім до «малорос», однак із певним підкресленням регіональної приналежності. Термін «Україна» вживається на позначення певної території, нарівні з Волинню, Поділлям та Малоросією. Варто зазначити, що незважаючи на підкреслення регіональних особливостей в українських землях, тодішні польські суспільно-політичні кола мали досить чіткі уявлення про територію розселення українського населення, які практично збігаються з сучасними етнографічними українськими кордонами.

К. Ценглевич та А. Добчанський, міркуючи про розвиток руської (української) мови, наголошували на понятті «*wykształcony język*», яке фактично позначає літературну мову. Несформована мова, нелітературна мова не може стати знаряддям поширення освіти, а навпаки, гальмує його. Окрім цього, К. Ценглевич наголошував, що сформована мова має багату творчу спадщину, а руська мова представлена лише сільськими піснями та творами Тимка Падури, а наукові праці написані малозрозумілою церковнослов'янською мовою. Польські суспільно-політичні кола не були однастайні в подібному підході до аналізу руської (української) мови та категорії «*wykształcony język*». Наприклад, Генрик Яблонський стверджував, що руська мова вже показала своє багатство у творах Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка та інших.

У ході дослідження вдалося простежити вживання термінів «українець» і «Україна», які в польських суспільно-політичних колах станом на 1848 рік, позначали певну регіональну приналежність населення. Осмислення українського населення відбувалося через селянство, що змальовувалося в романтичних тонах. Важливим для суспільних діячів було осмислення стану руської (української) мови, у якому не було однастайності. Кожен польський суспільно-політичний діяч для аналізу використовував різні критерії, що впливало на кінцеву оцінку розвитку мови.

«Доленосні події» Катеринослава (за матеріалами довідково-статистичних видань середини XIX – початку XX ст.)

Сільванович Сергій

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
detegulaga23@gmail.com

Ключовим завданням історичної урбаністики є осмислення феномену міста як особливого способу життя зі специфічними засобами підтримання й відтворення притаманних йому цінностей, стереотипів, традицій поведінки. Тому проблема формування уявлень про «доленосні події» в історії Катеринослава набуває наукової новизни й актуальності. Її вирішення ґрунтується на джерельній базі, основу якої складає комплекс довідково-статистичних видань (ДСВ) середини XIX – початку XX ст. На їх сторінках писалася колективна біографія Катеринослава, що впливало на утвердження знакових подій як одного з механізмів саморепрезентації міського простору. Комплекс складається з дев'ятнадцяти випусків «Памятных книжек Екатеринославской губернии» (ПК; 1860–1917), семи випусків «Приднепровья» (П; 1908–1914) та сімнадцяти випусків довідника «Весь Екатеринослав» (ВЕ; 1898–1915).

Дослідження ДСВ розпочалося на межі XX – XXI ст. у різноманітних контекстах вітчизняної історії (Н. Балацька, О. Раздорський, Г. Утешева, О. Анісімова, А. Бондарчук), проте вони ще не розглядалися як інструмент формування стратегій саморепрезентації міського середовища та локальної історичної культури.

Вихідною точкою ґенези міської міфології стало 9 травня 1787 року, що відобразилося майже в усьому джерельному комплексі. Це був дійсно сакральний момент, коли помазаники Божі Катерина II разом з австрійським імператором Йосифом II заклали Преображенський собор, що вважалося моментом заснування міста.

За друге місце в рейтингу знакових подій розгорнулася боротьба між «розробкою відкритих до цього часу [початок 1880-х рр. – С.С.] багатих покладів руд», які стимулювали приплив капіталу та розбудову залізничної мережі (ПК на 1915) та побудованим 1884 році першим залізничним мостом через Дніпро та Катерининською залізницею (ВЕ на 1913; ПК на 1914). Остання подія названа такою, що грала роль пульсу Катеринослава, перетворивши його із заштатного поселення на одне з найбільших міст імперії.

Ще однією символічною подією, на яку зверталася увага на сторінках ДСВ, стало відкриття першого вищого навчального закладу – Катеринославського вищого гірничого училища в 1899 році, яке описано як надзвичайно знаменний день у житті міста та усього півдня імперії (ПК на 1900; ПК на 1901; ВЕ на 1913). Особливої символіки ця подія набувала в контексті стійкої апеляції до «золотої доби» заснування міста та планів Катерини II відкрити тут університет.

Останньою значущою подією, яка відображена в ДСВ, стала «Південно-руська обласна виставка», що проходила у місті 1910 р. У нарисі господарського розвитку губернії (П і ПК на 1910 р.) розміщено статтю, де виставка була названа грандіозною подією, що стане початком нової ери нашого краю.

Отже, аналіз ДСВ дозволяє стверджувати, що знаковими подіями в історичній пам'яті стали: закладка Преображенського собору Катериною II 9 травня 1787 року, що до середини 1970-х років святкувалося як заснування міста; спорудження 1884 року мосту через Дніпро та відкриття Катерининської залізниці; заснування Вищого гірничого училища та проведення Південно-руської обласної виставки в 1910 році. Саморепрезентація міста через визначні події характерна тим, що більшість із них належить до індустріального розвитку модерного міста та зростання його економічної ваги як у регіоні, так і в імперії у цілому.

Знаменно, що серед епохальних подій, які закріпилися у свідомості міської публіки й стали знаками в структурах локальної ідентичності ще на початку ХХ ст., три з них міцно утримуються й донині, об'єднуючи історичну пам'ять дніпропетровців/дніпрян. Одна з цих подій (заснування міста Катериною II), незважаючи на всі спроби викреслити або маргіналізувати її, залишається одним із базових міських символів, по відношенню до якого консенсус, що існував у міській історичній культурі, виявився порушеним і став фактом розколу в сприйнятті історії міста та перешкодою до консолідації локальної історичної пам'яті.

Вищі навчальні заклади та інші установи, студенти, аспіранти та співробітники яких беруть участь у конференції

- ◇ Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара.
- ◇ Донецький національний університет імені Василя Стуса.
- ◇ Запорізький національний університет.
- ◇ Ізмаїльський державний гуманітарний університет.
- ◇ Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.
- ◇ Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- ◇ Київський університет імені Бориса Грінченка.
- ◇ Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.
- ◇ Криворізький державний педагогічний університет.
- ◇ Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.
- ◇ Львівський національний університет імені Івана Франка.
- ◇ Науково-дослідний центр «Рятівна археологічна служба» Інституту археології НАН України .
- ◇ Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського НАН України.
- ◇ Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова.
- ◇ Національний університет «Києво-Могилянська академія».
- ◇ Національний фармацевтичний університет.
- ◇ Одеська державна академія будівництва та архітектури.
- ◇ Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.
- ◇ Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського.
- ◇ Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка.
- ◇ Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.
- ◇ Харківський національний медичний університет.
- ◇ Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- ◇ Інститут історії імені А.А. Бакиханова Національної Академії наук Азербайджана (Азербайджанська Республіка).
- ◇ Херсонський Державний Університет.
- ◇ Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.
- ◇ Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

ЗМІСТ

АРХЕОЛОГІЯ

Аргунова Анна. «Кущі поселень» бондарихінської культури верхньої течії Сіверського Дінця: до постановки проблеми	4
Бурчак Костянтин. Міське житло Полтави кінця 17 - другої половини 18 століття за археологічними джерелами.	5
Дубяга Андрій. Порівняльний аналіз індикаторів соціального статусу поховань зі зброєю Дніпро-донського варіанту катакомбної культури	7
Лавриненко Олег. Проблема появи слов'янських племен на придунайському кордоні Візантійської імперії за даними письмових та археологічних джерел.	8
Мостовий Дмитро. Проблеми вивчення кенотафів черняхівської культури лісостепового Дніпро-Дністровського межиріччя.	9
Перепелиця Микита. Культовий шар могильника черняхівської культури поблизу смт. Зачепилівка.	11
Письменна Юлія. Особливості діяльності Музею археології ХНУ імені В. Н. Каразіна та його розвиток на сучасному етапі.	12
Рибчинський Нестор-Миколай. Городища IX–X ст. у межиріччі Вісли і Тетерева: статистичний аналіз.	13

ВОЄННА ІСТОРІЯ

Базасва Марія. Формування системи державної підтримки ветеранів у США (1941-1956).	16
Дерев'янка Антон. Історія уніформи СС.	17
Жмакін Олексій. Роль інтервенції Антанти на Півночі Росії в Громадянській війні.	19
Завируха Даниил. Возникновение подразделений equites Dalmatae.	20
Лузанов Ілля. Німецький імператор Вільгельм II у карикатурах російських видань часів Першої світової війни.	22
Ткачук Світлана. Становище військових інвалідів на українських землях Російської імперії у XIX – на початку XX ст.	24
Філімонов Дмитро. Організація захисту прикордоння Слобідської України під час Кримського походу 1689 р.	25

ГЕНДЕРНА ІСТОРІЯ

Бондаренко Наталія. Статус та політичний вплив цариць у Стародавньому Єгипті.	29
Дресва Єлизавета. «Куртуазна любов» з жіночої точки зору (на прикладі творчості Беатріси де Діа).	30
Глухенька Софія. Специфіка професійної діяльності радянської жінки періоду «відлиги».	31
Іванова Вікторія. Зростання соціального престижу жінки у Західній Європі XI-XIII ст.	33
Мотрук Сюзанна. Діяльність сестер милосердя у Великобританії в Першій світовій війні.	34
Шульга Вікторія. Характерні жіночі образи німецького кінематографу 1919–1939 рр.	36

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Березовська Ольга. Архівні документи наукових рад, комітетів та комісій НАН України як джерело з історії науки.	40
Жуковський Кирило. Датування канонізації страстотерпців Бориса і Гліба.	41
Кінашук Олексій. Археографічні публікації Г. Швидько про стосунки Війська Запорозького Низового з Російською імперією в другій половині XVIII століття.	42
Коробчук Анна. Періодика на книжковій полиці інститутки (за матеріалами бібліотеки Одеського інституту шляхетних дівчат).	44
Кравченко Надія. Мисливство у сеймовій документації Речі Посполитої 1569-1647 рр.: український контекст.	45
Панин Максим. Потенціал Києво-Печерського патерика як історичного джерела по іудаїзму.	47
Сабадаш Влада. «Братська єдність» українського та російського народів мовою документів: здобутки цифрової історії.	48
Смерека Богдан. До питання достовірності демографічних джерел ранномодерної доби на прикладі церковного перепису населення Англії 1563 року.	50

ІСТОРИОГРАФІЯ

Бідун Юрій. Правила користування основною бібліотекою у Київській духовній семінарії у другій половині XIX – на початку XX ст.	53
Боровик Сергей. Образ Івана Грозного в творчестві митрополита Іоанна Снычева.	54
Додух Валерій. Образ Г.П. Галагана на сторінках «Киевской старины».	56

Ільїн Вадим. Більшовики на сторінках збірника «Проблеми вивчення історії Української революції».	57
Мар'єнко Микита. Дуельне законодавство в Російській імперії: від заборони до легалізації.	59
Михайлів Ірина. Питання держави та нації у спогадах українських дисидентів.	60
Пороло Тетяна. Самопрезентація України на конкурсі Євробачення.	62
Шматько Євгенія. Образ Николая II и его семьи в советском кинематографе периода Брежневского застоя: фильм «Агония» (1974 г.).	63

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

Буланий Микола. Л. В. Позен за матеріалами українських періодичних видань поч. XX ст.	66
Ваніна Марія. М. Лисенко як меценат.	67
Комякович Уляна. Формування та відтворення образу “божественної” меланхолії в західноєвропейській культурі наприкінці XV – XVII ст.	68
Макушина Ганна. Живопис Інни Вікторівни Макушиної.	70
Осадчук Татьяна. Роль Розалинд Краусс в формировании постмодернистской арт-критики.	71
Серікова Карина. Жіночі образи в живописі XIX на початку XX ст.: нові ролі і статуси (на основі полотен художників).	73
Харабарук Богдан. Розвиток жанру гумористичної літератури епохи Відродження в Італії наприкінці XIII–XV ст.	74
Шاپовалова Анастасія. Харківський художник Іван Іванович Іванов (1894-1968): витоки творчості, художній почерк й новаторство.	75

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Бегларян Карен. Дипломатическая миссия князя А. С. Меншикова в Стамбуле.	79
Зацепіло Валентин. Участь США в інтервенції до Росії (1918-1920 рр.).	80
Кафар-заде Ламия. Англо-Сефевидские взаимоотношения: о статусе Сэра Роберта Шерли (по материалам англоязычной историографии).	81
Лінтур Вероніка. Куба як форпост СРСР у Холодній війні.	83
Скрыпник Мирослава. Формирование и административное обустройство колониальных сообществ во французском Индокитае в кон. XIX – нач XX вв.	84
Супрун Наталія. Зони вільної торгівлі як інструмент зовнішньої політики США в кінці XX - на початку XXI століття.	86

Чухрай Станіслав. Позиція Німеччини щодо інтеграції Польщі в ЄС(1990-1997).	87
--	----

ІСТОРІЯ НАУКИ ТА ОСВІТИ

Гела Оксана. «Деякі вчені загрузли в болоті»: коло проблем радянської науки в сатиричному дискурсі.	91
Коломієць Марина. Документи про участь академіка І. М. Федорченка у науковому відрядженні до США (1962).	92
Новак Олександр. Унормування участі громадськості у пам'яткоохоронній діяльності в радянській Україні (1919 – 1926 рр.).	93
Панасюк Вікторія, Левченко Альона. До 100 – річчя Харківської гуманітарно-педагогічної академії.	95
Пилипчук Ярослав. Интеллектуалы Тимуридской эпохи (к вопросу о историописании в Мавераннахре и Иране).	96
Чуян Андрій. Маловідоме досягнення. Монреальський протокол.	98

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Губеня Людмила. Причини появи Пелопоннеської війни.	101
Демиденко Анна. Фінансова ситуація та податки в Афіньському полісі (VI – поч. IV ст. до н.е.).	102
Заднепрняний Сергій. Оцінка економічного потенціалу Боспору під час правління Мітрідата VI Євпатора за даними просторового аналізу систем розселення.	103
Кузьменко Євгеній. Грецьке «Житіє преп. Пахомія» (версія G1) як джерело з молитви.	105
Кумінова Катерина. Дві традиції використання терміну «варвар» на прикладі «Життєписів філософів» Діогена Лаєрського.	106
Литвіна Олександра. Феномен раннього християнства: духовність чи «інструмент» впливу?	108
Рубанов Микита. До питання про симпосіон у поемах Гомера.	109
Строй Олександр. Вірменський фактор у римсько-сасанідському протистоянні 230–233 рр.	110
Хижняк Ігор. Військові акції Персидської імперії на території Північного Причорномор'я.	112
Hajar Lamsaouri. Moroccan and Andalusian Historical and Cross-Cultural Relations under the Rule of Muslims.	113

ІСТОРІЯ ХАРКОВА

Кабаргіна Варвара, Гончарова Анастасія. Місця пам'яті про євреїв у міському просторі на прикладі Харкова та Одеси.	118
Ковальова Анастасія. Жіночі імена у міському просторі Харкова (на матеріалі урбанонімів).	119
Лещенко Юлія. Репрезентація образу Харкова протягом XX століття (на прикладі аналізу путівників по місту).	121
Сергієнко Ірина. Єврейська громада Харкова у 1860-1870-ті роки.	122
Фірсова Маргарита. Від герба до логотипу: еволюція міської символіки Харкова.	123

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ

Вітенко Алла. Проблема розміру та механізму виплату репарацій Західної Німеччини після Другої світової війни.	127
Воробйов Антон. Зміни у відносинах керівництва ПОРП і Римо-католицької церкви в 1970 – 1976 рр.: від конфронтації до діалогу.	129
Казаков Геннадій. Поліцейське свавілля як прояв расизму на початку XXI ст.	130
Процюк Антон. «Джексоніанство» як призма для аналізу зовнішньої політики Дональда Трампа.	132
Пругло Дмитро. Організація геноциду на території Польщі.	133
Пругло Роман. Економічні мотиви румунів у врятуванні єврейського населення Румунії (1941-1944 рр.).	135
Саварин Віра. Імміграційне питання у політичних програмах партій на парламентських виборах 2018 року в Італії.	136
Савенков Микола. Трансформація партійної системи НДР в кінці 80-х – початку 90-х рр. XX ст.	138
Скирда Максим. Модернізація Чилійської економіки в 1973-1975 рр.	139

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Говоруха Владислав. Міжнародні організації під час голоду 1921-1923 рр. на Катеринославщині.	143
Грідіна Анастасія. Міжнародне становище України у спогадах сучасників Центральної Ради.	144
Журкін Єгор. Витоки створення Народного Руху України (кінець 1980-х рр.).	145
Ільїн Олексій. Комунізація топонімів Ізмаїльської області у післявоєнний період.	147
Коваль Ілля. АТО: діяльність добровольців, волонтерів, батальйонів і бригад Півдня України.	150

Корнієнко Сергій. Сприйняття населенням Дніпропетровщини подій Великого терору 1937-1938 рр.	152
Курильчук Наталія. Фактор прикордоння – підґрунтя для масових репресій 1937-1938 рр. (на прикладі «Олевського прикордоння»).	154
Оверченко Олександр. Декомунізаційні процеси у переформатування міського ландшафту Дніпропетровська/Дніпра.	156
Хома Вікторія. Цивільне населення у прифронтовій зоні Східного фронту в роки Першої світової війни.	158

РАННЬОМОДЕРНА ТА МОДЕРНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Гриськова Наталія. Етноконфесійні трансформації кінця XVIII – поч. XIX ст. на Поділлі крізь призму політики російського самодержавства.	161
Ланько Дар'я. «Провокація» у революційному русі імперської доби: до трактування терміна.	163
Лоза Анна. Дворянські опіки як станові контролюючі органи Російської імперії.	165
Опарін Ілля. Соціально-демографічні втрати населення під час Коліївщини 1768-1769 рр.	166
Паславська Наталія. Ремісничі корпорації ранньомодерного Львова: особливості уконститування та функціонування.	168
Радецький Назар. Образ українських земель та українців у польській суспільно-політичній думці 1848 року.	169
Сільванович Сергій. «Доленосні події» Катеринослава (за матеріалами довідково-статистичних видань середини XIX – початку XX ст.).	171
Список установ	173

Наукове видання

Каразінські читання
(історичні науки)

Тези доповідей 74-ї Міжнародної наукової конференції

Українською, російською, англійською мовами

Відповідальний за випуск:

Редактор: Нижнікова С. В.

Укладач: Аргунова А. С.

Комп'ютерне верстання: Піонтковська Х. Ю.

Оригінал-макет: Піонтковська Х. Ю.

Тексти подаються в авторській редакції

Автори несуть повну відповідальність за підбір, точність та достовірність
наведених фактів, економіко-статистичних даних та інших відомостей

61022, Харків, майдан Свободи, 4.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна